

Одеський державний університет
Universitas nationalis Odessae

Записки
з загальної лінгвістики

Випуск 1

Збірник наукових праць

Opera annua in linguistica generalis

Fascicullum 1

Одеса

«АстроПринт»

1999

ББК 81.0я43

З-324

УДК 800(082)

Редакційна колегія:

д-р філол. наук Ю. О. Карпенко (відп. редактор)

канд. філол. наук М. І. Зубов (заст. ред.)

викл. С. М. Єрмошкін (відп. секретар)

канд. філол. наук Н. В. Бардіна

д-р філол. наук О. І. Бондар

д-р філол. наук Т. О. Бровченко

канд. філол. наук Д. С. Іщенко

канд. філол. наук Т. Ю. Ковалевська

д-р філол. наук І. М. Колегаєва

канд. філол. наук В. О. Колесник

д-р філол. наук А. К. Корсаков

д-р філол. наук А. К. Смольська

д-р філол. наук Н. М. Шляхова

Рекомендовано до друку Вченою радою ОДУ.

Протокол №8 від 27 квітня 1999 р.

Видання здійснене за фінансової допомоги МФВ

у межах проекту 6205 «Українське мовознавство»

з 4602000000-130 Без оголош.
549-99

ISBN 966-549-294-2

© Одеський державний університет
ім. І. І. Мечникова, 1999

Світ автора – світ читача – світ персонажів

Кожна текстова модель реального світу має два модуси існування: з боку своєї форми – це об'єкт реального світу, з боку змісту – це відносно замкнений статичний світ. Він має не реальний, а віртуальний модус існування. Твердження І.Р.Гальперіна, що в процесі прочитання текст перебуває в стані руху [4:19], вимагає уточнення. За розрізнення двох форм існування тексту – тексту-процесу і тексту-результату – динамічною слід визнати лише першу форму, що являє собою текст у процесі творення, насамперед, мається на увазі дискурс, безпосереднє говоріння в акті спілкування. Застиглий акт говоріння об'єктивізується і перетворюється на текст-результат. Текст-процес є динамічним також тому, що водночас відбувається об'єктивізація суб'єктивного змісту – інтенції автора-мовця. Об'єктивізований на будь-якому матеріальному носіїві текст-результат робиться «застиглим» раз і назавжди незалежно від моментів його прочитання, змістово переходячи до віртуального модусу існування, тобто текст-результат має не реальний зміст, а віртуальний. Лише втручання суб'єкта-реципієнта, діяльність його свідомості дозволяє відтворити його зміст за дискретними мовними знаками. Однак зміст продуцента і зміст реципієнта – це два різні змісти, хоч вони частково й перетинаються. Тобто прочитання тексту – це побудова іншого змісту, лише частково тотожного з авторським змістом (зміст₁). Цей зміст (зміст₂) є реальним і динамічним. Суспільна якість предмета, що задовольняє певну потребу людей, існує ідеально в голові людини (суспільній свідомості людства) і може стати дійсною (відчутною) характеристикою лише в момент використання цього предмета [2:435].

Об'єктивний світ і продуцента і реципієнта складається з двох категорій не-Я і Я, тому вони відрізняються моментами переживання себе (категорія Я) в об'єктивному світі (категорія не-Я), але ця відмінність стосується лише кута зору відображення тієї самої категорії не-Я і не є визначальною, хоч може йтися про різні «теорії об'єктивного світу».

Суб'єктивний світ продуцента й суб'єктивний світ реципієнта теж складається з категорій Я і не-Я як переживань свого внутрішнього світу (не-Я) і себе в своєму внутрішньому світі (Я). Однак в даному разі категорії Я і не-Я мають не об'єктивний, а суб'єктивний характер. Суб'єктивний

світ продуцента містить інтенцію, авторський задум, що об'єктивізується в дискурсі, при творенні тексту (текст-процес). Суб'єктивний світ реципієнта містить усвідомлення, осягнення змісту прочитаного, який відрізняється на деяку величину від змісту, вкладеного в текст автором. Інтерпретуючи текст, читач-реципієнт на підставі своїх мовних знань одержує модельний світ, включений до рамки його внутрішнього світу, з одного боку, і до рамки внутрішнього світу автора-продуцента, з іншого [5, 65].

Щодо змісту тексту, то він може існувати в реальному модусі, якщо синхронізується з аналоговим корелятом на рівні мисленневих процесів, а такий ментальний корелят наявний лише за безпосереднього говоріння, спілкування, прочитання, в дискурсі, у формі тексту-процесу (зміст₁ і зміст₂), і в віртуальному модусі у формі тексту-результату (зміст₀).

Таким чином існують, з одного боку, об'єктивний світ, з іншого – суб'єктивний світ автора-продуцента і читача-реципієнта з реальним і віртуальним модусами існування змісту тексту. Об'єктивний світ – це первинна реальність, яка породжує вторинну – суб'єктивний світ автора-продуцента. Світ персонажів являє собою змістову проекцію людинозначимих смислів на об'єктивну реальність [6:6], що дозволяє трактувати світ персонажів як можливий світ.

Які складники світу автора-продуцента? Зрозуміло, що до його світу, як і до світу читача-реципієнта, належить, насамперед, об'єктивний світ із опозицією «Я – не-Я» і внутрішній, суб'єктивний світ. Визначальною відмінністю світу автора-продуцента і світу читача-реципієнта є відмінність їх суб'єктивних (внутрішніх) світів, тоді як об'єктивний світ виступає, власне, тотожним, крім можливих глибоких відмінностей, зумовлених чинником часу (стріла часу). Питання полягає у кваліфікації такого складника у розглядуваній системі, тріаді світів, як текст.

Автор тексту може розглядатися як деміург віртуального світу, а отже, цей віртуальний світ слід трактувати як світ автора-продуцента, породження його суб'єктивного, але реального світу. Водночас, по-перше, автор не є якимось Абсолютом у творенні світу персонажів, оскільки свобода його текстотворення обмежена цілим рядом чинників: він не може порушувати логічності сюжету, цілісності образів, змусивши їх вчиняти що завгодно і т.ін. По-друге, на відтворення реципієнтом змісту тексту обов'язково накладає свій відбиток його суб'єктивний (внутрішній) світ. Тому слушним є твердження «Скільки читачів – стільки і прочитань»: кожен читач-реципієнт відтворюватиме зміст дещо по-іншому, змінюючи,

звичайно, лише змістову периферію, а не ядро. Кожен художній твір є своєрідним складним непрямим ілюкутивним актом, коли зміст висловленого не збігається (чи не до кінця збігається) з мовленнєвою інтенцією автора. Інакше кажучи, текст має свій контекст, підтекст і затекст. Контекст і затекст при цьому теж виходять з-під зони впливу автора-продуцента.

Враховуючи все вищевикладене, можна твердити, що текст належить до світу автора лише частково і в двох різних аспектах. Перший аспект – опосередковане вираження автора в тексті, другий – його «безпосередня» присутність.

Річ у тому, що віртуальний статичний світ художнього тексту ґрунтується на певній глобальній структурі, яку Т.А.Ван-Дейк називає макроструктурою [12:12-15]. Макроструктура тексту включає в себе фактично два світи – світ персонажів і світ автора, а якщо взяти до уваги, що будь-який текст завжди має діалогічний характер [1:149], то з ними пов'язаний також третій світ – світ читача. Безпосереднє вираження автора відбувається в таких складниках поверхневої макроструктури тексту як авторська розповідь, особливо, авторські відступи. Опосередковано образ автора виражається у діалогах і внутрішньому мовленні персонажів.

Світ читача безпосередньо в макроструктурі тексту, зрозуміла річ, не виражається, а опосередковане вираження можливе, насамперед у текстах з явною спрямованістю на конкретного читача (групи читачів). Світ читача-реципієнта може виражатися лише в сприйнятому змісті.

З перебігом творення тексту і з перебігом його прочитання відбувається взаємодія світів: авторського, модельного і читачького. Найважливішим у цій взаємодії є корекція «теорії об'єктивного світу», насамперед, читача-реципієнта, внаслідок чого змінюється також його внутрішній світ.

Визначальну роль в окресленні тріади «світів» належить темпоральній координаті. У макроструктурі тексту нерідко можна виділити дві часові осі – вісь персонажів і часову вісь автора, що є, водночас, і часовою віссю читача, хоч автор і читач, як правило, займають різні часові інтервали на цій осі.

Співвідношення між часовими осями визначається поняттям сюжетного часу [9]. Тимчасом як макроструктура є глибинною структурою тексту, яка якраз і співвідноситься з сюжетним часом, то поверхнева структура тексту, як лінгвістична форма першої [10:57], співвідноситься з так званою темпоральною мережею тексту [11:76]. Через темпоральну мережу реалізується текстовий, у даному випадку сюжетний, час.

Вихідним орієнтиром є реальність персонально-локативно-темпоральних координат реципієнта (система Я – ТУТ – ТЕПЕР). Часова координата в цій системі є реальною. З площини реальності реципієнт фіксує дві інші системи координат: координати автора і координати персонажів твору. Для реципієнта це локалізація ВІН (ВОНИ) – ТАМ – ТОДІ. З його погляду локації автора і персонажів не тотожні: 1) система координат автора пере-дує в часі системі координат персонажів; 2) система координат автора у сюжетному часі є відображенням його системи координат на тій же реальній часовій осі, на якій знаходиться і система координат реципієнта.

З перебігом прочитання тексту реципієнт суб'єктивно переживає зміну своєї локації від Я – ТУТ – ТЕПЕР до Я – ТАМ – ТОДІ. Для комфортного перемикання локації читача особливі функції в тексті мають зачин і кінцівка. Функція зачину – задати параметри буття, простору, часу й належності, тобто локацію персонажів. Зачин індукує світ автора, тому він одним боком пов'язаний зі світом персонажів текстового твору. З іншого боку, світ автора пов'язаний зі світом суб'єкта-реципієнта, бо обидва світи – і автора, і персонажів – є відкритими для сприймання читачем. Оскільки світ автора – це не тільки відбиття об'єктивної реальності, а й винесення свого внутрішнього світу, суб'єктивної реальності, чи як кажуть, трансцендування свого внутрішнього світу в зовнішній світ, в чому й полягає сутнісна риса будь-якого акту творчості [7], – то світ автора є свого роду провідником, проміжною ланкою між світом реципієнта і світом персонажів. Беручи до уваги випереджуючу природу людського відображення [8:26-27] слід констатувати, що зачин виконує роль забезпечення певної установки на сприймання, сигналізуючи, наприклад, про символічно-референтну природу тексту. У темпоральному плані зачин експлікує пресупозитивну часову нелокалізованість і віднесення дії до невизначеного минулого. Така функція реалізується в ряді граматичних форм, в яких вираження спрямоване від теперішнього або минулого нелокалізованого через минулий аористичний до минулого локалізованого і локалізованого теперішнього історичного.

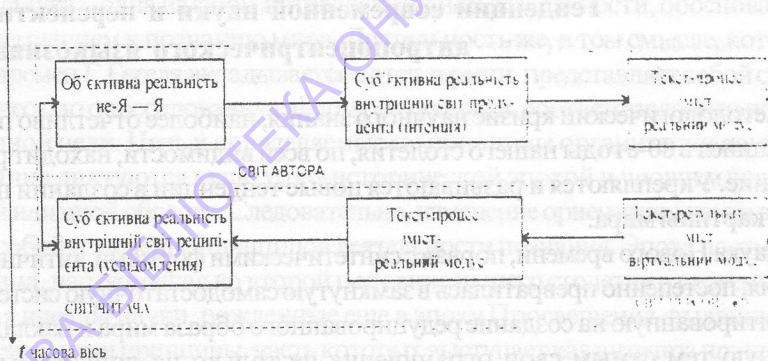
Функція кінцівки – вивести реципієнта зі світу персонажів через світ автора в реальний, дійсний світ. Звідси випливає і перфективна заданість темпорального плану кінцівки. Фінальна подія передається або дієсловами минулого часу (доконаного чи недоконаного виду) або формами теперішнього часу (рідше – майбутнього доконаного), транспонованими в минуле. Узагальнення закономірно передається формами теперішнього нелокалізо-

ваного, а епілог – формами минулого часу. найчастіше з перфективним значенням, або теперішнього часу. Темпоральний перехід спрямований від відносно локалізованих дій у світі персонажів через часову нелокалізованість світу автора до часової локалізованості світу читача.

У власне тексті паралельно існують два світи – світ автора і світ персонажів. Динамічне перемикання локації автора (а разом із ним читача) зі світу автора до світу персонажів має ітеративний характер і забезпечується почерговою зміною форм минулого доконаного формами транспонованого презенсу [про перемикання локації див. детальніше в 3].

Отже, світ автора-продюцента – це світ об'єктивної реальності і його суб'єктивний світ, як її породження, а також частково сам текст, як трансцендування внутрішнього світу. Світ читача-реципієнта – це та ж об'єктивна реальність і його внутрішній світ, а також відтворений зміст на підставі тексту. Світ персонажів не виходить за межі тексту: він є віртуальним, потенційним у тексті-результаті і реальним суб'єктивним у текстах-процесах, бо знаходить своє відображення у свідомості автора/читача. Унаочнити взаємовідношення між цими категоріями можна схемою.

Граматична категорія часу, зокрема транспозиція презенсу в минулий час, що здійснюється в авторській розповіді, виконує роль перемикача локації між світами. Взаємодія між світами призводить до впливу модельного світу на внутрішній і спричинює корекцію «теорії модельного світу».

1. Бахтин М.М. Проблемы текста: опыт философского анализа // Вопросы литературы. - 1976. - №10.

2. Бичко І.В., Малишко Л.М. Свідомість як ідеальна діяльність//Філософія: Курс лекцій.-К.,1994.
3. Бондар О.І. Часова структура української народної казки//Мова та стиль українського фольклору;Зб. наук. праць.-К.,1996.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования.-М.,1981.
5. Демьянов В.З. Понимание как интерпретирующая деятельность//Вопросы языкознания.-1983.-№6.
6. Кирилюк А. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Новелла.-Одесса,1998.
7. Кирилюк О.С. Трансцендування як сутнісна риса людини//Філософська і соціологічна думка.-1993.-№2
8. Психологічний словник.-К.,1982.
9. Тураева З.Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное: На матер. англ. яз.-М.,1979.
- 10.Тураева З.Я.Лингвистика текста (Текст:Структура и семантика).-М.,1986.
11. Шендельс Е.И. Категория времени в коммуникативном аспекте//Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах.-М.,1986.-Вып.272.
12. Dijk T.A. van Some Aspects of Text Grammar. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics.-The Hague-Paris,1972.

Н.В. Бардина

Тенденции современной науки и перспективы антропоцентрического языкознания

Методологический кризис научного знания, наиболее отчетливо проявившийся в 80-е годы нашего столетия, по всей видимости, находит разрешение. Укрепляются и развиваются новые тенденции в создании научной картины мира.

Наука Нового времени, порвав с синтетическими формами античного знания, постепенно превратилась в замкнутую самодостаточную систему, ориентированную на создание редуцированного образа мира и накладывающую тем самым свои ограничения не только на допустимые к постановке вопросы, но и на возможные варианты ответов. Антидуховность стала скрытой предпосылкой любого научного исследования, что в конечном итоге могло привести к упадку всей цивилизации.

Проблеме противоречий научного знания и поискам ее нового образа посвящено много философских исследований. Кроме ставших уже классическими работ *Дж. Агасси, В. Куайна, Г. Х. Гадамера, М. Хайдеггера, Т. Куна, И. Лакатоса, Х. Патнэма, К. Поппера, М. Полани, П. Фейерабенда*, назовем исследования *Н. Т. Абрамовой, В. С. Библера, В. Е. Буденковой,*

К. Глой, В. А. Лекторского, М. К. Мамардашвили, В. В. Налимова, Н. Ф. Овчинникова, Т. И. Ойзермана, М. А. Ожеева, М. В. Поповича, В. С. Стетина, В. С. Швырева, Ю. А. Шрейдера, Г. П. Щедровицкого, Б. Г. и Э. Г. Юдиных и др. Выводы, к которым приходят авторы, в принципе однозначны. Во-первых, современная наука достигла того уровня понимания действительности, на котором отказ от единых и универсальных критериев истины, признания многообразия мира и – как следствие – неоднородности научной картины, отображающей этот мир, выступает как непереносимое условие дальнейшего развития познания. И во-вторых, человечество вовлекается в новый виток познающего разума: виток, диалектически сочетающий в себе достижения предшествующих эпох и предполагающий комплексное исследование взаимосвязей человека и мироздания.

Сегодня мы становимся свидетелями революционной смены механистической картины мира, с ее четким противопоставлением субъекта и объекта, атомистической ориентацией теоретических описаний, на холистически-органологическую, синергетическую, в основе которой – примат органически развивающейся целостности, античный “диалог человека с природой” [29 : 43].

Наука – одна из форм интеллектуальной деятельности, обоснованной стремлением к познанию мира. Деятельность же, в том смысле, который со времен Г. Гегеля вкладывается в этот термин, представляет собой специфическую опосредованную форму активности, соответствующую поставленной цели. Цель и определяемые ею принципы организации научного знания диктуются культурно-исторической эпохой и уровнем знаний в той или иной области. Следовательно, изменение ориентации науки влечет за собой изменение принципов деятельности познания. Эпоха постмодернизма, наступившая во второй половине нашего столетия и пересмотревшая идеалы науки, рожденные еще в эпоху Просвещения, выдвинула на первый план принципы, часть которых выступает как антитеза принципам классической науки, подробно описанным в многочисленных методологических исследованиях, как возрождение античных антропоцентрических традиций постижения бытия.

Антропоцентризм как система мировосприятия и установка научного познания зародился в идеях мыслителей Древней Греции и является принципом, на протяжении веков опровергаемый и неизменно возрождающийся вновь, на ином витке познания. Антропология глубоко отличается от всех других отраслей философии: здесь имеют место не последова-

тельное развитие теорий и концепций, но радикальные разрывы, порожденные враждебными друг другу духовными идеями.

В "Опыте о человеке..." Эрнест Кассирер описывает парадоксы, которые встречаются ему на пути натуралистического объяснения человека. Так, придерживаясь биологических воззрений на природу человека, типа дарвиновских, мы должны были бы ожидать, что первые шаги человеческой мысли окажутся связанными с познанием физического окружения, жизненно необходимым для целей выживания. Однако в древнейших известных нам мифологических формах познания мира мы сталкиваемся с примитивной антропологией, переплетенной с космологией [16].

У древних греков на первом месте стоят вопросы космологии, а переход к антропологии намечается уже у Гераклита. Начиная с этого времени, все события, явления и вещи окружающего мира воспринимались и осознавались античными мыслителями антропоморфически – лишь как объекты, продукты или средства реализации воли существа, подобного человеку. Поэтому любой древний грек, глядя прямо в лицо природе, не видел "в этом лице ничего, кроме отражения своей собственной физиономии" [14:84].

Однако уже там, в античности, намечилось противопоставление двух разновидностей антропоцентризма, с наибольшей отчетливостью проявившееся в наше время. Первая линия брала свое начало от признания человека высшей целью мироздания, самоценной и самодостаточной величиной, затмевающей все вокруг. Такую позицию усматривают в мировоззрении Сократа, который, по свидетельству Платона, был тонким знатоком природы человека, но обнаруживал при этом полнейшее незнание окрестностей родного города, объясняя это – как ни парадоксально – своей любознательностью, которую могут удовлетворить только люди, так как "местности и деревья" не в состоянии ничему научить [25:163]. Именно Сократа, для которого самопознание становится главнейшей и единственной целью философии, считают основоположником современной антропологической философии [39:6] и теологического антропоцентризма, который не без основания был включен Ю. Бохеньским в словарь предрассудков человечества [7:25].

Действительно, безоговорочное следование такому абсолютному, или онтологическому, антропоцентризму вряд ли способствует развитию научного знания. Намного более гибкая и емкая та разновидность антропоцентризма, которую можно назвать релятивным, или гносеологическим. В основе этой разновидности также лежит признание особой

роли человека в реальности: трудно усомниться в том, что окружающий нас мир – это мир очеловеченный. Мы не можем его себе представить вне преломления человеческим сознанием. Но это должно вести не к абсолютизму антропоцентрической замкнутости, заукленности в субъективных рамках, а наоборот – к признанию и осознанному использованию антропной проекции каждого фрагмента реальности. Изучение человека в целостности его психологических, социальных, культурно-национальных, физиологических и прочих структур, во всем комплексе его внешних связей и отношений – единственный путь к познанию мироздания.

Именно на таких позициях стояли и Гераклит, и Парменид, и Платон, и Аристотель, и Демокрит, впервые употребивший термин “микрокосм” применительно к человеку. “Признавая познание делом прекрасным и достойным, – писал Аристотель, – но ставя одно знание выше другого либо по степени совершенства, либо потому, что оно знание о более возвышенном и удивительном, было бы правильно по той и другой причине отвести исследованию о душе одно из первых мест. Думается, что познание души много способствует познанию всякой истины, особенно же познанию природы” [2,1:371].

В гносеологическом антропоцентризме заключалась, как нам представляется, необыкновенная мудрость древних греков, которая позволила им смело обращаться к исследованию всего актуально и потенциально сущего, не опасаясь ни темных глубин души, ни высоких недостижимых вершин объективных законов.

Уже Сократ понимал, что нельзя раскрыть природу человека теми же методами, как и природу какого-либо физического предмета, что эта задача требует исполнения диалога и диалектического подхода. Сократ также впервые связывает достижение человеком совершенства с достижением гармонии с миром. Тот, кто живет в гармонии со своим Я, со своим “демоном”, пребывает и в гармонии со вселенной. По учению стоиков, идеал человека – пребывание его в гармонии с природой, а вместе с тем и сохранение его моральной независимости от природы.

Позднее в христианской теологии идеал абсолютной независимости человека стал рассматриваться как его крупнейший порок. Свое самое яркое развитие христианская антропология получила у Паскаля, одного из основателей современной науки. Человек у Паскаля – это “мыслящий тростник”, частичка Бытия, наделенная разумом, “середина между ничто и все” [24:136]. Обычно комментаторы замечают в этих определениях

провозглашение зависимости человека от Природы, нас же интересует акцентирование смысла “середина”: человек не просто часть Вселенной, это связующее ее звено. В своих естественно-научных трактатах Паскаль приходит к заключению, что термин “человек” относится к исходным терминами познания (наряду с терминами “время”, “пространство”, “движение”, “равенство”, “число”, “быть”), определение которых не только бесполезно, но и опасно [41].

Новое время возродило античную эвристическую мощь понятия “человек” при построении картины мира. “Несомненно, – рассуждал Дэвид Юм, – что все науки в большей или меньшей степени имеют отношение к человеческой природе и что, сколь бы удаленными от последней ни казались некоторые из них, они все же возвращаются к ней тем или иным путем.

Даже математика, естественная философия и естественная религия в известной мере зависят от науки о человеке, поскольку они являются предметом познания людей и последние судят о них с помощью своих сил и способностей” [40, I:82].

Г.Лейбниц своим дифференциальным исчислением смог показать интеллигибельность физической вселенной, законы которой по существу те же, что и законы разума [19].

Чрезвычайно важной является в этом вопросе позиция И.Канта. Позитивисты, ориентируясь на идеал естественнонаучного знания, часто обращались к ставшей афоризмом фразе Канта “Я утверждаю, что в любом частном учении о природе можно найти науки в собственном смысле лишь столько, сколько имеется в ней математики” [15:38]. Вместе с тем для Канта математика была, прежде всего, наукой, строящейся на априорных врожденных интуициях человека, связанных с ощущением пространства и времени. Присутствие в науке математики, следовательно, означало включенность в научную теорию структуры человеческого сознания, конструирующего реальность из внешнего ощущения протяженности и внутреннего ощущения длительности.

Работы представителей антропологической философии, не внося практического вклада в развитие научного знания, все-таки помогли увидеть, что, помимо традиционно выделяемых материального и идеального миров реальности, необходимо учитывать особый “мир человека”, в котором фокусируются и преломляются все стороны жизни. Как совершенно справедливо утверждал Макс Шелер, именно человек “соединяет в себе все

сущностные ступени наличного бытия”, приводя всю реальность к “концентрированному единству” [39:37].

По мнению Н.Бердяева, введшего понятие трансцендентального антропологизма, в основании появления самой философии лежит предположение, что мир есть часть человека, а не человек часть мира: “У человека, как дробной и малой части мира, не могла бы зародиться дерзновенная задача познания” [6:115]. Знаменательно при этом подчеркивание, что антропоцентризм отнюдь не сродни психологизму. Психологизм – это замкнутость в природном мире. Трансцендентальный антропологизм – попытка прорваться к смыслу за объективный, вещный мир бессмыслицы. Здесь мы видим зарождение синтетизма нового метода нашего времени: наука будущего – это постижение не структуры, не значения, это постижение **смысла**.

Герменевтическая экспансия знаменует сегодня возвращение современной научной методологии к античным концепциям синтетизма знания, антропоцентричности познания как на уровне познаваемого объекта, так и на уровне познающего субъекта. На уровне объекта – это нелинейность, изменчивость, *видимость*, значимость для человека, на уровне субъекта – сопричастность, сопереживание с объектом, интеллектуальная страстность [26]. Если классическая наука стремилась отделить объект исследования от субъекта, особую роль в достижении объективности отводя повторяющимся процессам, исключая уникальное из области научного рассмотрения, то современный системный стиль мышления основан на идее включенности субъективного компонента в общую объективную картину мира, стремясь к интегративности и целостности как к высшей форме познавательного процесса.

В работе “Культура постмодернизма” И.Хассан предлагает список различий систематизации знания в гносеологическом пространстве модернизма и постмодернизма, которые явно демонстрируют близость современной научной методологии к античным воззрениям антропо-космоцентризма [42:123-124]. Так, например, среди прочих в нем содержатся такие противопоставления:

Модернизм

закрытость

целеустремленность

законченная работа

Постмодернизм

открытость

игра

процесс

центрированность	дисперсность
детерминированность	недетерминированность
мастерство	истощенность
иерархия	анархия
отстраненность	вовлеченность, соучастие
семантика	риторика
выбор	комбинирование
глубина	поверхность

Парадигмальность таких принципов научной систематизации, как нелинейность, вероятность, процессуальность, синергетичность, целостность (холистичность), дополнительность, неоднородность, релятивизм, гармония, о которых пишет большинство современных методологов, была закреплена успехом известной теории изменения Ильи Пригожина, посвященной описанию самоорганизующихся открытых необратимых систем. По мнению Олвина Тоффлера, идеи И. Пригожина “играют центральную роль в последней по времени научной революции”, возвращая естественные и гуманитарные науки в реальный мир непредсказуемой изменчивости и интеграции [37:32-33].

“Нужно отказаться от картезианского дуализма и попытаться увидеть мироздание в неразрывной его целостности”, – так сформулировал задачу современной науки известный физик, экспериментатор Владимир Налимов, последовательно пришедший к идее гармонии вселенной [23:55]. Под влиянием идей антропоцентризма изменилось само представление об экспериментальных возможностях верификации теоретического знания. В системе постмодернистских идей классический эксперимент оказывается противостественной формой познания, отражающей машинное представление о природе. “Для новоевропейского понимания эксперимента, – пишет известный немецкий философ Карен Глой, – симптоматичны три момента: 1) со стороны субъекта определенная установка по отношению к объекту, соответствующая априорно созданному плану, который совпадает с определенной теорией или научной гипотезой; 2) со стороны объекта – подгонка его к этому плану или этой гипотезе, что предполагает изолирование предмета, изъятие его из естественного окружения; 3) что касается отношения субъект-объект, то здесь имеет место логическая абстракция, которая устанавливает однозначное, неизменное отношение между субъектом и объектом и исключает все, что сюда не относится и что в данный момент не интересует исследователя. В силу этих искажений

подвергаемый эксперименту объект предстает не в своей естественности и включенности в окружающий мир, а оказывается искусственно препарированным объектом науки. [...] То же самое имеет силу и по отношению к экспериментатору, который, приступая к эксперименту, деиндивидуализируется и деперсонализируется, становясь анонимным, всеобщим субъектом” [10:337-338]. Отсюда следует вывод, что для создания антимеханического, естественно-целостного образа мира, куда включен человек как его смыслообразующий элемент, необходимо отказаться от эксперимента, вернувшись к античным принципам “страстного созерцания”, заменив механистический принцип отношения к природе на проявляющуюся в активной или пассивной форме *симпатию* (от древне-греческого *πάθος* ‘страдание’, ‘претерпевание’, ‘взволнованность’), то есть сострадание, совместное движение субъекта и объекта по знания [10 :343]. Принцип “соучастия” как ведущий методологический принцип, пришедший на смену принципу интересубъективности, отстаивается и менее радикально настроенными учеными. В последние годы появилось понятие “деятельностного эксперимента”, не ограничивающего активность экспериментатора при условии сохранения им общих исходных методологических принципов.

Идеи соучастия, историко-культурной изменчивости истины, нелинейности научного описания и многомерности познания воплотились в концепции научно-исследовательских программ, предложенной выдающимся философом современности Имре Лакатосом. Он обратил внимание на то, что каждая теория содержит особый пласт допущений и утверждений, которые в рамках данной теории не доказываются, выступая предпосылками. Но предпосылки эти тем не менее оказываются собственно основой теоретизации, так что устранение их или пересмотр влекут за собой разрушение или отмену данной теории. Так возродилась идея Канта о принципах телеологической структуризации знания: научно-исследовательская программа, по мнению Лакатоса, задавая основную характеристику предмета исследования, а также принципы теоретизации и получения нового знания, связывая мировоззренческие и собственно научные аспекты познания, анализ явлений эмпирического мира, выступает по сути тем каркасом принципов, которые обеспечивают особенность и целостность познаваемой области. В сущности, научно-исследовательская программа выступает в функции “сверхметода”, позволяя вырасти на своем фундаменте нескольким теориям, отличающимся различным соче-

танием основных и вспомогательных принципов научного исследования. При этом с точки зрения научности оценивается в таком случае не одна изолированная теория, а последовательность теорий, созданных в рамках методологии исследовательской программы [18].

В отечественной методологии науки идеи И.Лакатоса были поддержаны многими философами, однако в практику разработки частнонаучных методов они фактически не проникли из-за кажущейся несовместимости ретроспективного и проспективного науковедения и несогласуемости разработанных классификаций методов с понятием научно-исследовательской программы.

Соединение понятий научно-исследовательской программы и целенаправленной упрощающей (каркасной) методологической системности дает основание для следующих рассуждений. Если цель науки представляет собой последовательную цепочку задач по установке познающего разума, выявлению проблем, их схематизации, получению новых знаний, объясняющей систематизации и открытию перспектив применения полученной теории, то научный метод, рассматриваемый как форма целостной деятельности, должен быть представлен как система, объединяющая знания в процессе разрешения поставленных проблем.

Сложность системы метода зависит от конкретных целей, которые ставит перед собой исследователь, от степени задаваемой теоретизации. В полном своем объеме это часть научно-исследовательской программы, характеризующая согласованностью принципов формирования предмета исследования и всех зависящих от исходной установки форм теоретического и практического мышления. И в этом смысле реализация научно-исследовательской программы может быть представлена как определенная **модель предмета**.

О методе моделирования существует обширнейшая литература [см., напр., работы А.Шарова, Ю.Шрейдера, Ю.Неуймина, В.Штоффа, Н.Хагера, Г.Герца, А.Либшера, Ю.Гастева, И.Новика, Н.Мамедова, А.Лосева и др.], в которой порой представлены взаимоисключающие друг друга толкования моделирования как простой механической копии объекта, с одной стороны, и как единственно истинного метода, способного отражать *суть* изучаемого предмета, с другой [ср., например: 9 и 27].

На наш взгляд, потенциал понятия модели в современной науке, его эвристическая значимость может быть объяснены только исходным толкованием термина: модель – это *ритм*, задаваемый историко-социально-

1386333

личностной ситуацией познания и способный охватывать и интерпретировать познаваемый объект. Близость к такому пониманию находим у Имре Лакатоса, для которого модель – это метафизический принцип, подвижная система граничных условий существования и объяснения научных фактов, соответствующая позитивной идее научно-исследовательской программы и обеспечивающая ее развитие. Каркас научного знания представлен, таким образом, как сложная система сложных моделей конструирования реальности [18:86]. Используемое в данном случае понятия ‘конструирование’ выявляет связь с кантовским пониманием познания как идеального конструирования, органически соединяющего объективный и субъективный компоненты гносеологического акта. И мы считаем это чрезвычайно знаменательным и продуктивным, так как распространенный позитивистский термин ‘отражение’, несмотря на попытки сторонников диалектики показать условность его использования (ср. ленинское “сознание человека не только отражает объективный мир, но и творит его”), в силу своей метафорической прозрачности ориентировал исследователей опять же на поиски интересубъектных принципов постижения реальности. Построение отражательных моделей проводит четкую грань между “внешним миром” и исследователем, что не отвечает современному уровню представлений о сути познания.

Понимание модели как предлагаемой возможной истины, объясняющей факты, – понимание характерное для эпохи новой рациональности и представляющее собой в некотором роде историзированное кантианство, подробно разработано в ставших уже классическими трудах американского философа М. Вартофского.

Обратившись к исследованию проблем исторической эпистемологии, Вартофский выдвинул идею, что основное отличие людей от прочих животных заключается в их способности самостоятельно создавать средства своего познания, когнитивные артефакты. Эти когнитивные артефакты и суть “модели, т.е. репрезентации для нас самих того, что мы делаем, чего хотим, на что надеемся” [8:11]. Включая модель в общую концепцию глобальной репрезентативности, Вартофский подчеркивает, что модель отражает не столько предмет, сколько “состояние дел”, когнитивную ситуацию изучения этого предмета, охватывающую систему знаний и убеждений познающего субъекта, предполагаемую форму деятельности, репрезентацию будущей практики и освоенных форм деятельности. “Каждая модель фиксирует определенное отношение к миру

иди к моделируемому ею объекту и вовлекает в это отношение своего творца или пользователя" [8:23]. Являясь идеальным конструктом "состояния дел", модель выступает и как форма самопознания, как "самоконцепция", стимулирующая научный поиск, синтез и гармонизацию содержания познающего мышления [33:157-158].

При таком понимании метод моделирования превращается в основополагающий принцип реализации научно-исследовательских программ, выступая как общенаучный сквозной метод, обеспечивающий "монограммность" (термин И. Канта) в процедурах получения, систематизации и экспликации научного знания, единство эмпирической и теоретической составляющих, экспериментального анализа и субъективного синтеза.

Таким образом, говоря о тенденциях современного научного познания, можно отметить, прежде всего, возрождение античного подхода к реальности и связанное с ним возрастание значения таких эвристических и систематизирующих принципов, как соучастие, целостность, нелинейность, гармония, процессуальность, явленность, комбинационность, открытость и др., обновление верификационных процедур, ориентированных не на вневременную интерсубъектность или надсубъектность, а на культурно-исторический уровень эпистемологии, переосмысление метода моделирования.

Посмотрим теперь, насколько общенаучные тенденции проявились в области языкознания.

Номинально античная идея нерасторжимости человека, его сознания, мирового духа и языка традиционно присутствовала в исследованиях лингвистов разных эпох. Говоря об антропологическом взгляде на язык, обычно вспоминают имена *И. Г. Гердера*, *В. Гумбольдта*, *Г. Пауля*, *Г. Штейнштраля*, *И. А. Бодуэна де Куртенэ*, *А. А. Потебни*, *В. А. Богородицкого*, *К. Бюллера*, *В. Матезиуса*, *Г. Г. Шпета*, *К. Фосслера*, *Р. Якобсона*, *Ф. Боаса*, *Э. Сеттера*, *Б. Уорфа*, *Э. Бенвениста*, *Г. Гийома*, *А. Мартине*, *Л. Вайсгербера*, *У. Чейфа*, *В. Дорошевского*, *А. Вержбицкой*, *Г. Г. Рамишвили* и др.

Однако вряд ли можно говорить о какой-либо преемственности границий, формировании единого пространства антропоцентрической лингвистики, так как практически каждый автор использовал лишь внешнюю оболочку исходных понятий, но не их смысл, вкладывая в известные термины свое содержание.

Необходимость комплексной радикальной антропоцентрической переориентации лингвистики была осознана в 60-годы нашего столетия [13].

Скандальной назвал *Ролан Барт* сложившуюся в последней трети века ситуацию, при которой существует множество способов подробнейшим образом описать отчужденный от человека, завершенный продукт его речевой деятельности, но нет ни одной сколько-нибудь удовлетворительной модели живого производства устного текста, возникновения неуловимой структуры дискурса, отображающего самого человека [5:503]. Лингвистика, пройдя этапы увлеченности соссюровскими *langue* и *parole*, закономерно подошла к необходимости синтетических исследований того, что было некогда определено Ф. де Соссюром как *langage* и заявлено как конечная всеобъемлющая цель науки о языке, – то есть к антропоцентризму.

За последние десятилетия идея антропоцентризма стала стержневой идеей языкознания. Об этом, в частности, свидетельствует проведение тематических конференций, издание книг и статей, в названиях которых фигурирует человеческий фактор в языке, языковая личность, языковые картины мира, лингвокультурология и т.д., значительное возрастание докладов с соответствующей тематикой на лингвистических конгрессах, в частности, на последнем Международном конгрессе славистов, проходившем в Кракове.

Но осознание необходимости изменений не может само по себе привести к изменениям. Как мы попытались показать выше, общенаучный поворот к человеку повлек за собой антропоцентрическую переориентацию всей методологии. В лингвистике же этого не произошло. Прежде всего, обращают на себя внимание разночтения в понимании самой сути антропоцентризма, несогласованность и противоречивость проводимых исследований, которые проявляются в использовании механистических способов анализа при провозглашенном синтетизме предмета исследования, изобретении новых терминов для обозначения известных понятий, разработке традиционных тем под лозунгом новаторства, с одной стороны, и формализме в преемственности традиций, – с другой.

Таким образом, можно утверждать, что несмотря на антропоцентрический бум в лингвистике, реальный человек в научной картине языка пока не присутствует [23:84; 20:55]. Причин тому можно назвать несколько. Но главная из них – отсутствие методологии проведения антропоцентрических исследований, соответствующей современному состоянию знания, что связано с общей методологической незаинтересованностью современных лингвистов, пошедших по пути эклектики и эпистемологического анархизма, провозглашенного П.Фейерабендтом.

Анализ специальной литературы по методологическим проблемам языкознания показывает, что наша наука еще не достигла должного уровня рефлексии, которое характеризует другие области знания, в том числе историю и культурологию [12].

“Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология?” – назвала Р.М.Фрумкина свою статью, включенную в сборник “Язык и наука конца 20 века” [38]. Сама постановка такого вопроса естественно предполагает отрицательный ответ. Сравнивая методологические разработки в лингвистике и в исторических науках, автор статьи приходит к убедительному заключению: наука о языке в силу необъятности своего объекта должна в каждом конкретном своем проявлении опираться на исходную аксиоматику, обусловленную, в свою очередь, четко определенным предметом избранной области, однако большинство современных исследователей не видит в этом никакой потребности. Исследования языка оказываются практически никак не соотношенными с немногочисленными специальными методологическими работами. Считается достаточным назвать лишь некоторое количество традиционно выделяемых методов, не акцентируя внимания на степени соответствия производимых над материалом процедур теоретическим постулатам.

Вместе с тем, интерес к методологии в лингвистике за последние годы несколько возрос. Об этом можно судить по содержанию самого сборника “Язык и наука конца 20 века”, в котором, кроме названной работы Р.Фрумкиной, помещены глубокие статьи Ю.С.Степанова, В.З.Демьянкова, Е.С.Кубряковой, В.И.Постоваловой, Д.И.Руденко и В.В.Прокопенко, П.Серио, по периодическим выпускам сборников с методологической направленностью, издаваемых в нашей стране. Однако содержание этих работ носит аналитико-комментирующий характер ситуации на нижних методологических уровнях языкознания.

Примечательным при этом представляется тенденция к исчезновению собственно термина “метод” из лингвистических работ и преимущественному использованию более гибких “идея”, “теория”, “парадигма”, “эпистема”, “модель-метафора” и т.п.

Многие из проводимых методологических дискуссий как затрагивали раньше, так и затрагивают сегодня только плоскость конкретных методик (например, методики фонематического, концептуального, прототипического и пр. анализа), которые, будучи включенными в более широкое эпистемологическое пространство, представляют собой взаимо-

дополнительные, а не противоречащие друг другу процедуры.

Совершенно естественной стала разобщенность методологических разработок и научного самосознания. Эта особенность лингвистики особенно очевидна в сборниках и конференциях, связываемых с каким-либо новым направлением, в том числе и антропоцентрическим. Ведь то, что называется “направлением” в лингвистике, отражает только содержание базовой метафоры: “язык – орудие”, “язык – структура”, “язык – форма поведения”, “язык – система правил исчисления” и т.д., которое в принципе не каузирует выработку специфических анализирующих и систематизирующих принципов и создающих в конечном итоге целостность метода. Поэтому провозглашение нового направления отнюдь не означает возникновение нового метода. Показательным в этом плане можно считать название вышедшего в 1992 г. солидного сборника “Методологические основы новых направлений в мировом языкознании”. Понятие “направление” толкуется авторами как синонимичное понятию “подход”, то есть как аспектualизация языка, а под методами традиционно для языкознания понимается система процедур, которая может использоваться не только в разных направлениях, но и в разных науках.

В результате в лингвистике остается до сих пор не сформированным пласт т.н. “теорий среднего уровня”, – теорий, которые ассимилируют некоторые общефилософские принципы для выработки системы получения знания именно в данной отрасли знания, с учетом ее специфики и свойств постулируемого предмета и сами используют эту систему в процессах экспликации и верификации.

Если попытаться выделить основные лакуны в эпистемологии лингвистики, то ими, как нам представляется, окажутся а) нерасчлененность представления о методологии вообще, б) редукция понятия “метод” и онтологизации методологического опыта, в) разрыв методологической цепочки, пренебрежение кантовским принципом монограммности научного описания, которое должно пройти последовательно несколько согласованных этапов: 1) эвристически-сущностный, конструирующий идеализированный объект в соответствии с поставленной целью, 2) селективно-эмпирический, определяющий область фактов, которые могут быть охвачены данной теорией, и способы их получения, 3) систематизирующий, включающий принципы упорядочения и объяснения основных понятий, 4) металингвистический, или, вернее, супралингвистический, устанавливающий соотношенность строимой теории с философскими кон-

цепциями и общеметодологическими принципами.

С одной стороны, ориентация на авторитеты и фактический запрет на самостоятельный выбор ученого привели к тому, что в отличие от западной лингвистики, в советском языкознании онтологизация лингвистических фактов, редукция процедурной подсистемы метода объяснения и верификации, была выражена особенно отчетливо и носила предписывающий характер. Эти тенденции сохранились до сих пор. “Лингвист не отыскивает [...] факт в явлениях речи, – утверждает в университетском учебнике, изданном уже в 1990 году, – а опирается на определенную традицию”. И далее: “[...] необходимо опираться именно на удостоверенные компетентными словарями и грамматиками факты” [3: 119]. Иными словами, лингвист (имеется в виду, конечно, “рядовой” лингвист, так как компетентные словари и грамматики тоже ведь были написаны лингвистами) не имел права не только на поиск “пути следования” как на определение направления, но и как на выбор самого “ландшафта”, ибо все это уже было определено авторитетами раз и навсегда.

С другой стороны, методологическая неопределенность и разноликость современной лингвистики стала настолько явной, что все сильнее стала проявляться тенденция к интеграции. Однако тенденция эта не имеет внутреннего методологического стержня, так как все равно ориентирует лингвистов не на пересмотр эпистемологии и образование цепочки “суть предмета – эмпирический базис и принципы теоретизации – принципы экспликации”, а на поиски “в запасниках” лингвистики и примеривание старых приемов к новым целям познания, на объединение по принципу “партийности”, то есть по чисто номинативному признаку. Для этого создаются различные апостериорные методологические “зонтики” [см.: 17:215]. Так, например, по мнению В.И.Постоваловой, “в рамках антропологической лингвистики могут быть объединены и успешно развиты на единой методологической основе такие направления лингвистики, как лингвогносеология, предметом которой является познавательная функция языка как формы представления познаваемого человеком мира, лингвосоциология (социолингвистика), изучающая взаимоотношения языка и общества, лингвопсихология (психолингвистика), изучающая взаимоотношения языка и индивида, лингвобихевиорология (лингвопраксеология), изучающая роль языка в практическом поведении человека, лингвоэтнология (этнолингвистика), ориентирующаяся на рассмотрение взаимосвязи языка, духовной культуры народа, народного менталитета и

народного творчества, лингвопалеонтология, исследующая связи языковой истории с историей народа, его материальной и духовной культурой, географической локализацией, архаическим сознанием” [28: 8-9].

Однако “методологическая основа” – это не название и даже не базовая метафора, это комплекс систематизации, анализа, исходящий из сущностной интерпретации исходных постулатов. Следовательно, чтобы действительно объединить все выше названные направления, необходимо, прежде всего договориться о приемлемом понимании сущностных характеристик самого человека и языка. При этом, конечно, должно быть сформировано многомерное “твердое ядро”, позволяющее развивать положительную эвристику по разным, но взаимносогласованным направлениям. Провозглашение же одного какого-либо параметра как общеобязательного при такой широкой (категориальной, по Паскалю) исходной ориентации, как человек, может привести только к дальнейшему росту эклектики.

Так, сетуя на конгломератный характер современного языкознания и заключая, что последние исследования все чаще провозглашают свою программу как когнитивную, Ян Ньютс предлагает объединить все существующие антропные направления и смежные с ними области других наук в комплексную “когнитивно-прагматическую лингвистику”, ориентированную на прагматическую перспективу [43]. Но сама по себе прагматика – направление семиотики, так что, провозглашая таким образом “новую науку”, мы фактически сможем только переориентировать лингвистическую семиотику, не изменив при этом ничего из подчиненных методологических уровней.

Думается, что для того, чтобы создать лингвистическую научно-исследовательскую программу в духе Лакатоса, вряд ли целесообразно идти по пути объединения “сверху”, нужно усилить сквозную комплексную рефлексию не просто над формирующим уровнем, но над всеми составляющими методологической системы. Ведь, в сущности, совершенно прав был в этом вопросе Ф. де Соссюр, заметивший, что “точка зрения и создает объект”, что “ни один, даже мельчайший языковой факт не существует независимо от той или иной точки зрения, которая определяет проводимые нами разграничения” [34:109].

Использование методов среднего уровня, не соответствующих исходным эвристическим постулатам, меняет, в итоге, провозглашаемую реальность. Так, например, советская школа психолингвистики, опирающаяся на исходные посылки, связанные с емкими метафорами Л.С. Выготского

“Мысль – это облако, из которого речь исходит в каплях”, “Мысль не осуществляется в речи, а рождается в ней”), то есть послышки, в которых язык (речь) постулируется как форма осуществления мысли, в качестве систематизирующих использовала методы, привнесенные из психологии деятельности, сделав фактически все выводы, касающиеся протекания речевой деятельности, тривиальными и неспецифицирующими: описание шло по линии совмещения иерархической структуры языка и поэтапности физиологических операций. Однако, вероятно, никто сейчас не будет сомневаться, что при отождествлении речевого взаимодействия с неречевым язык как таковой выпадает из рассмотрения: “Стремление основывать изучение языкового поведения исключительно на общих теориях поведения или действия может дать лишь тривиальные выводы. Для языковеда существенно важно не то, в чем языковая деятельность подобна любой другой деятельности, а то, чем она отличается от иных видов деятельности” [32:134-140].

С другой стороны, в истории языкознания нередки случаи, когда избранная метафора не отражала в полной мере задуманного автором, но была воспринята в соответствии со своей внутренней формой и – в зависимости от отношения к теории в целом – служила как основой критики, так и парадигматизации. Подобная история произошла с теорией Наума Хомского. Создавая свою концепцию *порождения речи*, он вовсе не имел в виду *процессы языковой деятельности человека*, а лишь использовал метафору для обозначения кибернетической модели-схемы, о чем неоднократно говорил и писал. Однако в лингвистической литературе одновременно появились и резкие критические замечания о несоответствии описанных операций реально наблюдаемым, и многочисленные почтительные переложения данной теории для объяснения акта создания речевого высказывания.

Как нам представляется, с методологической точки зрения, антропоцентризм это не просто включение *Homo loquens* в схему рассмотрения языка, но выявление сущностных характеристик языка в антропоцентрическом гносеологическом пространстве и соответствующее изменение принципов построения всех уровней систематизации, экспликации и интеграции.

Если в науке в целом антропоцентрический поворот означает возрождение античного “страстного соперничания” исследователя с исследуемым объектом, построение квантово-релятивистской синергетической картины мира, то в области лингвистики это должно означать неизбеж-

ность синтетического изучения подвижного слияния человеческой души и языка, включаемого в общую сферу человекознания.

Современная же лингвистика все явственнее стала склоняться к базовой метафоре “язык – линза”, представляющей собой истолкование одной из фрагментарных мыслей В.Гумбольдта “мир, лежащий между миром внешних явлений и внутренним миром человека”. В связи с этим практически все конкретные исследования, написанные в свете этой метафоры, начиная с Э.Сепира, Лео Вайсгербера и заканчивая последними работами, конструирующими т.н. “языковую картину мира” [см., напр.: 1; 21; 35], в качестве среднего и нижнего методологического звена используют устоявшиеся приемы семиотического анализа отдельных слов и грамматических конструкций. Тогда как для В. Гумбольдта принципиально важным было именно то, мир языка не статичен и структурирован, а деятельностно-синтетичен, что и позволяет ему быть неотъемлемым свойством человека.

Вместе с тем синтетизм это не эклектика, а система особого рода, – система, аналогичная тем, которые современные физики называют “мягкими”, нестационарными. Рассматриваемый с позиций антропоцентризма, язык предстает перед нами как сложная сверхсистема. Сложная не в смысле ее механической громоздкости, а в смысле одновременной принадлежности “трем мирам реальности”: материальному “миру тел”, идеальному “миру духа” и особенному “миру человека”, в котором синтезируются два вышеназванных “мира”, – со всеми вытекающими отсюда последствиями. Как *атрибут человека*, язык не может быть представлен только в одном каком-либо традиционном плане – материальном или идеальном, но вместе с тем его нельзя представить и как простое соединение этих двух сторон, соединение формы и содержания, поскольку в таком случае категории языка абстрагируются от человека, выходят за пределы того исследовательского поля, в котором сопрягаются материальные и идеальные структуры, рождая при этом принципиально иную сущность. Следовательно, антропоцентризм требует пересмотра основного формирующего принципа научной системности, создания научно-исследовательской программы.

Поэтому явным недоразумением можно считать предложение противопоставлять антропоцентрическую и системоцентрическую лингвистики [30]. Антропоцентризм, как и любая научная парадигма, исходит из понятия *системы* (функциональной совокупности взаимосвязанных эле-

ментов), но если при альтернативном подходе в центр системы ставится знаковость языка как самодостаточного дискретного образования, используемого человеком в различных ситуациях, то при антропоцентризме точкой отсчета становится способность человека конструировать мир в языке. лингвоментальная форма существования субъекта. Следовательно, противопоставление фактически идет по линии *антропоцентризма* и *сигноцентризма*, или *антропоцентризма* и *киберцентризма* (если рассматривать конструктивно-порождающие теории), а *системоцентризм* оказывается интегральным признаком этих подходов [3].

Разработка исходного тезиса В. Гумбольдта о языке как энергее духа «не заканчивается, а скорее только начинается» [36:29]. Системообразующими принципами антропоцентрической системы, определяющими направление, по которому могли бы пойти изменения, могут стать конфигуративность (одновременное проецирование на эвристические экраны особенностей включаемости говорящего человека в ситуацию и разворачивания спонтанного текста) и энергеальность (незаканчиваемое осуществление речевого творчества).

Энергеальность логосознания человека – это непрерывный процесс создания многомерных единиц языкового конструирования, зависящий от актов различения и типизации переживаемого фрагмента действительности. – процесс не тождественный динамичности, подвижности и изменчивости единиц уже заданных. Использование этих принципов поможет создать новую модель языка, репрезентирующую наше представление о нем как о «доме бытия».

Язык, рассматриваемый в антропоцентрическом пространстве, – это средство упорядочения личностного сознания путем расчленения его конвенциональными стереотипами, средство преодоления внутреннего хаоса и достижения гармонии человека с миром и с самим собой. [подроб. см.: 4].

Полагаем, что только последовательная реализация метода, основанного на таком толковании сути языка, может привести нас к созданию целостной антропоцентрической лингвистики, достойной человека.

1. Антропоцентричний підхід у дослідженнях мови.-Ніжин,1998.
2. Аристотель. Соч.: В 4-х томах.-М.,1975-1983.
3. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания.-Одесса,1997.
4. Бардина Н.В. Антропоцентризм как постулат и параметр языкового моделирования // Антропоцентричний підхід у дослідженнях мови: Матеріали VII міжнародних Карських читань. - Ніжин, 1998.

5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика.-М.,1989.
6. Бердяев Н. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики//Мир философии: В 2-х ч.-М.,1991.-Ч.1. Исходные философские проблемы, понятия и принципы.
7. Бохеньский Ю. Сто суеверий. Краткий философский словарь предрассудков.-М.,1993.
8. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание.-М.,1988.
9. Гейзенберг В. Квантовая механика и беседа с Эйнштейном//Природа.-1972.- № 5.
10. Глой К. Холлистски-экологическая или механистическая картина мира//Исторические типы рациональности.-М.,1996.-Т.2.
11. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию.-М.,1984.
12. Гуревич А.Я. Социальная история и историческая наука//Вопросы философии.-1990.-№ 4.
13. Звегинцев В.А. Новые черты современного языкознания// Новое в лингвистике.-М.,1965.-Вып.IV.
14. Ильенков Э.В. Философия и культура.-М.,1991.
15. Кант И. Критика чистого разума // Соч.: В 6-ти т.-М.,1964.-Т.3.
16. Кассирер Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии.-М.,1988.
17. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века.-М.,1995.
18. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ.-М.,1995.
19. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии // Лейбниц Г.В. Сочинения.-М.,1983.-Т.2.
20. Лефевр В.А. (интервью Н.И.Кузнецовой). "Непостижимая" эффективность математики в исследованиях человеческой рефлексии // Вопросы философии.-1990.-№ 7.
21. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства.-Харків,1998.
22. Мамардашвили М.К. Проблемы анализа сознания (лекции, прочитанные на факультете психологии МГУ, март - апрель 1974 год).-Свердловск, 1990.
23. Налимов В.В. В поисках иных смыслов.-М.,1993.
24. Паскаль Блез. Мысли.-М.,1995.
25. Платон. Федр.-М.,1989.
26. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии.-М.,1985.
27. Попович М.В. Идея порядка и хаоса в науке и культуре // Идея гармонии в научной картине мира: Сб. науч. тр.-К.,1989.
28. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира.-М.,1988.
29. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой.-М.,1986.
30. Рахилина Е.В. О концептуальном анализе в лексикографии А Вежбицкой // Язык и когнитивная деятельность.-М.,1990.
31. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию.-М.,1990.
32. Ромашко С.А. Язык как деятельность и лингвистическая прагматика // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики.-М.,1984.
33. Сачков Ю.В. Физика, Базовые модели, Интеллект // Физика в системе культуры.- М.,1996.
34. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике.-М.,1990.

35. Соколовская Ж. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики». - Симферополь, 1993.

36. Степанов Ю.С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века // Язык и наука конца 20 века. - М., 1995.

37. Тоффлер Олвин. Наука и изменение // И. Пригожин, И. Стенгерс. Порядок из хаоса. - М., 1986.

38. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология // Язык и наука конца 20 века. - М., 1995.

39. Шелер М. Положение человека в Космосе // Проблема человека в западной философии. - М., 1988.

40. Юм Д. Сочинения в 2-х т. - М., 1965.

41. Canilli A. Nota di linguistica pascaliana // Studi di linguistica teorica ed applicata. - Padova, 1977. - А. 6. - № 1-2.

42. Hassan I. The culture of postmodernism // Theory, culture and society. - 1984. - № 2-3.

43. Nuyts J. Aspects of a cognitive-pragmatic theory of language: On cognition, functionalism, and grammar. - Amsterdam, 1992.

О.А.Жаборюк

Предикація та предикативність у контексті теорії логіко-граматичної динаміки

В лінгвістичній літературі останнім часом поряд зі звичним поняттям *предикація* все частіше зустрічається термін *предикативність*. Однак стверджувати, що ці поняття уже остаточно визначені, що автори, які їх вживають, до кінця усвідомлюють сутнісну різницю між предикацією та предикативністю, було б завчасно. Навпаки, дискусія навколо цих понять лише розгорається. І в цьому, власне, нічого дивного немає, адже предикація та предикативність знаходяться в епіцентрі синтаксису. Саме ці поняття визначають сутність мовних та мовленневих процесів, які людство на протязі всієї історії свого існування намагалося збагнути і які й сьогодні залишаються в багатьох аспектах загадковими.

Спробуємо, спираючись на висунуту нами теорію логіко-граматичної динаміки, розкрити сутність цих понять, встановити межі співвідносності їх між собою і, таким чином, визначити ту роль, яку предикація та предикативність покликані відігравати в системі природної мови та в процесі мовленнєвостворення.

Почнемо зі з'ясування сутності цих понять. В нашому розумінні,

поняття предикативність є більш містким, ніж предикація. *Предикативність* – це синтез суб'єктивного та об'єктивного взагалі. Наше розуміння предикативності близьке до визначення Г.Г.Почепцова, який під цим поняттям розуміє «спосіб актуалізації позамовної дійсності» [7:164-165].

В плані історичного розвитку мислення предикативність є первісним, найзагальнішим усвідомленням людиною дійсності. Свідченням цього є природна мова, в якій відбилися залишки нерозчленованого (цілісного) сприйняття світу. Наприклад: Зима; Winter, тощо. Саме так характеризує подібні висловлювання О.Потебня [1:56]. «Згорнутий», цілісний характер цих «суджень-рудиментів» виявляється, зокрема, в тому, що при спробах надати їм у мові двоскладного оформлення, висловлювання, які утворилися в результаті, є не лише різними лексично, але й різними за синтаксичною побудовою: Зима ← Ось вже й зима. ← Настала зима. ← Прийшла зима. Winter ← Es ist Winter. ← Der Winter ist endlich da. З огляду на це ми пропонуємо визначити статус цих висловлювань не як «односкладні речення», як це традиційно прийнято в лінгвістиці [2:156; 5:224], а як висловлювання зі згорнутою структурою предикації. Подібний підхід до аналізу цих речень має місце в дослідженні І.Б.Морозової [6:119].

Якщо предикативність притаманна людському мисленню як такому, первісно, то *предикація* є «продуктом» його еволюції. *Предикація* – це вже концептуально-структуроване (розчленоване на концепти та об'єднане в структуру) усвідомлення людиною оточуючого середовища, а точніше – усвідомлення своєї особи в ньому.

Процес формування концептів, його сутність полягає в наслідуванні, «копіюванні» свідомістю форм (проявів) матеріального світу. Так, наприклад, предметний світ (речі, предмети), тобто найбільш дискретні (помітні, відчутні на дотик) прояви матеріального світу, укладаються в свідомості людини у вигляді загального поняття «субстанціальність», тоді як «швидкість» видозмін матерії в часі, її плінність усвідомлюється в концепті «буття», «існування» і т.д.

Причому першим в історичному аспекті все ж був концепт субстанціальності. Це припущення базується на тому, що для прадавньої людини з примітивно розвиненим, конкретним мисленням найдоступнішими для спостереження, а значить – найпростішими для усвідомлення, були саме субстанціальні вияви матерії. Усвідомивши спільність між предметами та речами оточуючого матеріального світу в концепті *субстанціальність*, людина розпочинає поступовий процес його мовного оформлення.

Але «спілкування» людини з оточуючим світом відбувалося в конкретній ситуації її життєдіяльності. Ясна річ, що мозок виділяв перш за все ті речі та предмети, які були для неї найважливішими, найбільш необхідними для реалізації її буденних потреб. Спостерігаючи одні й ті ж об'єкти матеріального світу на протязі багатьох років, людина починає усвідомлювати «видозміни», які відбувалися в цих об'єктах, а також швидкість плину цих видозмін відносно своєї особи, а потім – і відносно інших речей. Поступово «особа» стає своєрідною «точкою відліку» по відношенню до тих змін, які відбуваються в оточуючому її середовищі. Цей момент слід вважати найсуттєвішим в історичному розвитку процесу віддзеркалення – свого роду «моментом істини». Адже людина стала розрізняти вже не просто суцільні фрагменти об'єктивної дійсності, а концептуальну структуру тих процесів (матерія + її специфічне буття), які відбувалися навколо неї. Одночасно розум людини шукає відповідних засобів мовного вираження структури цих процесів. Так на базі предикативності виникає якісно новий концепт – судження, сутність якого полягає у віддзеркаленні концептуально-структурованих процесів об'єктивної дійсності, а у мові – структура предикації.

Судження за своєю побудовою є аналогом матеріальної побудови світу, а раз так, то і найдосконалішим засобом його віддзеркалення. Судження, таким чином, є діалектичною єдністю суб'єктивного з об'єктивним (про що вже йшлося). Більше того, воно поєднує в собі такі діалектичні суперечності, як цілісність та дискретність. З одного боку, судження віддзеркалює матерію в її цілісності (континуумі) – як *процес* (матерія та її буття), з іншого ж – в її дискретності – як кількісно безконечну сукупність окремих процесів. Судження – це також і діалектична єдність загального й конкретного, адже крізь його загальні концептуальні «константи» – субстанціальність та буття – «проглядає» конкретна матеріальна дійсність, її сегменти. Саме завдяки цьому людина має можливість віддзеркалити матеріальний світ – безконечну кількість його процесів – у всій його якісній різноманітності.

Судження, як «згусток» діалектичних протиріч, стало якісним стрибком в осмисленні людиною матеріальної дійсності. Воно максимально наблизило її до розуміння побудови матеріального світу, стало надійним когнітивним засобом його пізнання.

У контексті зазначених властивостей судження мова може йти лише про його *двоцелність*. Що ж до точки зору про начебто можливе існу-

вання суджень одночленних, або ж з тричленною структурою [1:13], го це припущення не має під собою підстав. Двочленна структура судження, як відомо, визнається більшістю лінгвістів та філософів [1:55].

У плані синхронного функціонування мислення предикативність та предикація співвідносяться між собою як ціле та його складова частина. У тих випадках, коли предикативність виключає предикацію, вона (предикативність) є віддзеркаленням дійсності на рівні *уявленя* (тобто в найзагальніших обрисах – скоріше як чуттєве враження від оточуючої дійсності, ніж її усвідомлення). *Предикація* ж – це логіко-мовна структура, основним призначенням якої є формування та вираження *конкретної елементарної думки*. (Співвідносність між структурою предикації та думкою була доведена нами раніше [3:43]).

Виходячи з того, що загальновиголошеною властивістю речення є наявність у ньому структури предикації, ми пропонуємо таке визначення речення: *речення* – це група слів або слово, які містять у собі або імплікують первинну структуру предикації і виступають засобом вираження конкретної думки. *Просте речення* – це група слів або слово, які містять або дорозумлюють не більше однієї первинної структури предикації і виражають не більше однієї конкретної думки (елементарної чи розширеної), тоді як *складне речення* містить у собі більше, ніж одну первинну структуру предикації і відповідно до їх кількості виражає кілька думок (елементарних чи розширених), структурно та // або семантично аранжованих між собою за принципом сурядності чи підрядності.

Під конкретною елементарною *думкою* будемо розуміти предикативно-структуроване усвідомлення специфіки існування в часі та просторі субстанції – уявної, чи об'єктивно існуючої, а точніше – певної субстанціального концепту.

Традиційний критерій думки – «завершеність» чи «відносна завершеність», з яким підходять до неї при визначенні речення, вичерпується для нас її мінімальною структурною та семантичною самодостатністю, тобто – її співвідносністю з конкретним елементарним процесом об'єктивної дійсності.

Під *висловлюванням* ми розуміємо групу слів або слово, які до вмісту в них первинної структури предикації – експліцитно вираженої чи імплікованої – є нейтральними.

В основі мовного та мовленнєвого, діахронічного та синхронічного аспектів мови лежить одне й те ж явище – діалектика протиріч між мовою

та мисленням. Це виявляється, зокрема, у спільності іменних частин мови (іменника та особового займенника) з такими членами речення, як підмет та додаток. Їх об'єднує те, що вони є – кожний на своєму рівні – певними формами мовної *субстанціалізації* фрагментів об'єктивної дійсності. Іменник та займенник є історично усталеними лексичними засобами субстанціалізації, прийняті усім мовним колективом. Підмет та додаток – це мовно-мовленнєві граматичні засоби субстанціалізації. Вони виражають суто індивідуальне, спонтанне сприйняття дійсності. Різниця між підметом та додатком полягає в різній репрезентації мовно-мовленнєвого концепту «субстанціальність» в межах певного процесу-відношення.

Підмет репрезентує концепт субстанціальності як суб'єкт думки, тоді як *додаток* – як комплемент думки – під тим чи іншим кутом зору – залежно від специфіки існування суб'єкта думки – підмета в процесі-відношенні. Свідченням цього є відповідне морфологічне оформлення підмета та додатка в називний чи в один з непрямих відмінків. Синтаксичне відношення між підметом та додатком «скопійоване» людським мозком з реальної дійсності, а саме – з відношення між людиною та об'єктом її праці. Так само, як людина повертає певний об'єкт до себе (вона виступає константою) з різних боків, щоб якнайкраще його обробити, так само «повертається» в реченні додаток по відношенню до підмета, який має константний характер і завжди виступає в називному відмінку.

З позицій запропонованого нами розуміння предикації та предикативності можна пояснити, зокрема, такий складний мовний феномен в слов'янських мовах, як висловлювання типу «Сестру отличает скромность», «Ее бьет дрожь», «Борщу – повна миска», тощо. Характерною особливістю цих висловлювань є те, що в них, під впливом тема-рематичної теорії, перший компонент (іменник в непрямому відмінку) визначається окремими лінгвістами як підмет [4:140]. Погоджуючись в принципі з наявністю предикативності в цьому місці речення, особливо, при підсиленні її засобами просодії, ми не можемо погодитись з тим, що перший компонент цих речень є підметом, решта ж речення – присудком. Адже подібний тип речень досить часто виражає зовсім інші інтенції висловлювача, аніж намір представити перший субстанціальний компонент як суб'єкт думки. Так, речення типу «Сестру отличает скромность», «Ее бьет дрожь» цілком можна трактувати як репліки-роз'яснення, репліки-повтори, зокрема, в ситуації, коли один з учасників діалогу не почув або не зрозумів чогось в першій репліці й змушений перепитати висловлювача.

Повторюючи сказане, або роз'яснюючи його, висловлювач цілком природно починає репліку-роз'яснення саме з того компонента, якого вимагає запитання партнера в діалозі (Сестру, а не ... отличает скромность; Ее, а не ... бьет дрожь). Ясна річ, що оформлення цих компонентів на просодичному рівні буде відрізнятися від першої ситуації, коли підкреслювались саме предикативні відношення.

Можлива й ситуація, коли зворотний порядок слів зумовлюється емотивними факторами, зокрема, роздратованістю одного зі співрозмовників. Це теж знаходить певні вияви в просодії. Подібні випадки, на жаль, Г.О.Золотовою та її послідовниками не беруться до уваги.

Отже, «спектр» функцій зворотного порядку слів значно ширший, ніж це вважає Г.О.Золотова та ін., і, до того ж, контекстуально зумовлений. Це дає підстави кваліфікувати відношення між іменником в непрямому відмінку на початку речення і рештою останнього (в тих випадках, коли воно більш-менш чітко «проступає») ситуативно-зумовленою, мовленнєвою «предикацією», або точніше – предикативністю. Ця предикативність є вторинною по відношенню до основної, структурної, яка формує та «утримує» на собі зміст конкретної елементарної думки. У випадку вторинної предикативності ми, по суті, спостерігаємо «перепредиккування» первинного висловлювання, надання йому відтінку «неформальності» (розмовності, інтимності) при збереженні основного змісту висловлювання. Інакше кажучи, ми стикаємося з випадком, коли одне й те ж висловлювання, його зміст та структура, «експлуатується» двічі. При цьому в першому випадку має місце структурне предиккування (формування змісту висловлювання за допомогою логічної та, відповідно, мовної структур предикації), в другому – предиккування в більш широкому розумінні цього терміна, коли синтез об'єктивного та суб'єктивного не набуває чітко усвідомлених форм (обрисів), як в першому випадку, а залишається лише десь на рівні уявлення.

Цілком природно, що останній тип зумовлює й набір інших, більш простих мовних засобів вираження – в основному просодичних, і лише частково структурних (порядок слів). Ясна річ, що в останньому випадку мова може йти лише про психологічний суб'єкт та предикат, що відповідатиме на мовному рівні аналізу – мовленнєвому підметові та присудку.

Діалектичні протиріччя між конечністю, обмеженістю мови, її засобів та безмежністю проявів оточуючого світу, його універсальністю, знайшли вихід не лише в «перепредиккуванні» речень (висловлювань, що містять

первинну структуру предикації), але й в «предикуюванні» на базі окремих мовних фраз, які первісно структури предикації взагалі не містять.

Так, прикладом такого предикуювання можна вважати наведене вище висловлювання «Борщу – повна миска», а також висловлювання «Книг – сотні», «Воды – по-колєно», «Старику под семьдесят», тощо. Ці висловлювання завдячують своїм існуванням модифікативним та комплементаривним фразам:

Борщу – повна миска ← Повна миска борщу;

Старику под семьдесят ← (Я даю) старику под семьдесят.

Адже не випадково спорідненість між структурами модифікації та предикації підкреслюється багатьма лінгвістами. Фактом предикуювання на базі уже готового до вжитку мовного матеріалу пояснюється, зокрема, й те, що в разі «відновлення» в цих висловлюваннях дієслова «бути», воно має вільне морфологічне оформлення. В тих випадках, коли спеціально акцентується протиставлення субстанціального елемента його означі, дієслово вживається в третій особі однини на зразок «безособових» речень (пор: «Було зимно»): Хліба було ціла буханка. В інших же випадках (при збереженні більш тісних відношень між компонентами фрази) «бути» узгоджується в роді, числі та особі з іменником в називному відмінку по аналогії зі звичайним двоскладним реченням: Хліба була ціла буханка.

Вживання дієслова «бути» у формі, аналогічній вживанню його в безособових реченнях, а також можливість відбудови в цих висловлюваннях не одного, а кількох дієслів, які добираються в залежності від мовленнєвої ситуації (Хліба вродило багато; Борщу насіпано повна миска; Ребенку исполнилось один годик). – все це є свідченням «вторинності» цих висловлювань по відношенню до фраз, з яких вони породжені.

Отже, предикативність (предикуювання) є саме тим засобом, який дозволяє в разі потреби перероблювати мовну «руду» як мінімум двічі, розширюючи цим самим можливості віддзеркалення. Це особливо відчутно в слов'янських мовах, у яких завдяки розвиненій системі флексій первинний зміст висловлювання зберігається незалежно від просодичних «акцентів» та зміни в порядку слів.

В мовах з відносно «жорстким» порядком слів та за відсутністю добре розвиненої флективної системи, як, наприклад, в англійській мові, цей

процес в багатьох випадках нівелюється. Натомість у цих мовах існують інші засоби, які допомагають передавати все розмаїття оточуючого світу (спеціальні синтаксичні конструкції, гнучкість лексичної системи, тощо).

Слід також відмітити, що мовна предикативність, як засіб найбільш витонченого віддзеркалення дійсності, особливо характерна для художнього слова, поезії. Вона відкриває практично безмежні можливості використання мовного матеріалу, зокрема, для творчості. Саме завдяки предикативності, її здатності відтворювати матеріальний світ в усіх його неповторних виявах та відтінках, художнє слово перетинається з образотворчим мистецтвом та музикою.

Мовна ж структура предикації, навпаки, є більш характерною для стилю науки. Більше того, через структуру предикації мова, у самій своїй суті, споріднена з такими, найбільш об'єктивізованими, формальними науковими дисциплінами, як алгебра та логіка.

Визнання діалектичного характеру взаємовідношень між предикацією та предикативністю ставить крапку в боротьбі таких конкуруючих між собою, а іноді й взаємовиключних лінгвістичних напрямків, як темарематичне членування, з одного боку та традиційний синтаксис, структуралізм, генеративізм, з іншого. Адже сутність протиріч між цими напрямками полягає саме в «ідеалізації» одного типу предикуювання – відповідно предикативності чи предикації – за рахунок (або й при повному запереченні) другого. Ці ж протиріччя повністю усуваються, якщо підходити до предикативності та предикації як до двох діалектично взаємозумовлених аспектів віддзеркалення дійсності. Отже, якщо не «зіштовхувати» ці два напрямки в одній площині аналізу, то виявляється, що вони не тільки не заперечують, а, навпаки, суттєво доповнюють один одного.

1. Галкина-Федорук Е.М. Суждение и предложение.-М.,1956.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів.-К.,1985.
3. Жаборюк Е.А. Категория залога как лингвистическая универсалия/ Язык и культура: Материалы 4-ой междунар. конф.-К.,1996.-Часть I/ИМОКУ.
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса.-М., 1982.
5. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка.-Л.,1967.
6. Морозова И.Б. Грамматическая структура и семантика простого предложения и его конститuentов (в английской диалогической речи): Дис. ... канд. филол. наук.-Одесса,1984.
7. Почепцов Г.Г. Предложение//Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика английского языка.-М.1981.

Вплив просодичних факторів на акустичні параметри змінених проривних приголосних на стику слів

Варіативність звукових реалізацій у мовленнєвому ланцюжку визначається взаємодією сегментного і суперсегментного рівнів у процесі породження звукового висловлювання і є важливою для розуміння внутрішньої структури динаміки мовленнєвих явищ. Складна комбінація неперервних та дискретних характеристик лежить в основі динамічної природи мовлення. Тому пошук об'єктивних критеріїв вичленування з неперервного потоку обмеженої кількості елементарних звукових одиниць неможливий без залучення інформації про об'єктивні ознаки меж більших одиниць мовлення – складів, фонетичних слів, фраз, які знаходяться у складній залежності від одиниць лексико-граматичного рівня, а також низки просодичних факторів [5; 6; 8].

Розвиток найновіших технологій дозволяє досліджувати проблему сегментації смислового членування мовлення у залежності від ступеня підготовленості й емоційного стану мовця, умов комунікативної ситуації, регіональних факторів, що має особливе значення для німецької вимовної норми, бо ця мова є державною в кількох країнах і має певну варіативну специфіку [2; 11; 13].

Метою даного дослідження є опис акустичних параметрів *аспірації*, *експлозивності*, *напруженості* змінених проривних приголосних у консонантних звукосполученнях на стику слів і ступеня кореляції цих параметрів з просодичними факторами, що впливають на їх зміну: тип стику, наявність/відсутність паузи всередині звукосполучення, позиція у фонетичному слові (всередині або на стику фонетичних слів), позиція відносно головногоголошеного складу в межах ФС, частиномовної належності клітик.

Експериментальний матеріал складався з аутентичних німецьких текстів новин у реалізації дикторів радіо й телебачення Німеччини з загальним часом звучання 2,5 години. З суцільного мовлення було виділено 1400 консонантних пар, згрупованих за типом стику наступним чином: у позиції перед стиком (кінцева позиція у попередньому слові) представлений весь корпус німецьких приголосних у такій послідовності:

- (1) плозив (гоморганний/негоморганний),

(2) щілинний, африката,

(3) сонорний.

Крім того, було досліджено реалізацію зімкнених проривних приголосних в позиції абсолютного кінця фрази, коли за плозивом не йде який-небудь звук і продовженість паузи є максимальною (до 1000 мс). Таким чином, у загальній кількості вийшло 66 видів звукосполучень.

Через те, що досліджувані консонантні звукосполучення знаходилися на стику слів, необхідно було враховувати можливе уповільнення артикуляції або появу пауз, які у звуковому тексті виконують делімітативну функцію. Перерва у звучанні може реалізовуватися як у межах звука (інтрасегментна пауза), так і за його межами (інтерсегментна пауза). Мінімальною продовженістю інтерсегментної паузи всередині звукосполучення на стику слів вважається продовженість паузи 40-80 мс, що дозволяє розглядати групи звуків на стику слів як звукосполучення [4:36].

Аспірація глухих плозивів [p], [t], [k] виконує делімітативну функцію в позиції перед наголошеним голосним, перед [l], [n], [r] у сполученні з голосним, після наголошеного голосного. У позиції після паузи глухі плозиви завжди аспіруються, що особливо яскраво виражено на початку синтагми. Аспірація має місце й усередині висловлювання після короткої паузи [9:126].

У цьому дослідженні *аспірація* плозивів була описана в темпоральних характеристиках, виходячи з продовженості аспіративної фази. Було визначено, що глухі плозиви перед стиком у фінальній позиції характеризуються значною втрагою аспірації (70%), а продовженість аспіративної фази залежить від наявності паузи незалежно від наступного звука після стику. Поява пауз на стику слів продовженістю 40-50 мс слугує надійним критерієм аспірованості глухого плозива. Скорочення продовженості паузи або її відсутність призводить до скорочення аспіративної фази (до 10 мс) або її повної відсутності, особливо в таких типах стику, як плозив + щілинний, плозив + сонорний. Навпаки, у позиції абсолютного кінця фрази, де продовженість паузи між фразами є максимальною (600-1000 мс), продовженість аспірації досягає 80-140 мс.

В результаті дослідження залежності аспіративної фази передстикового плозива від його позиції в наголошеному складі, що знаходиться у фіналі, встановлено відсутність залежності аспірації від позиції плозива в наголошеному складі. Аудитори чітко ідентифікують помірну аспірацію в стиках із паузами, які мають мінімальну продовженість (25-35 мс) як у наголошених складах, так і в ненаголошених.

Експлозивність зімкнених проривних звуків була описана в темпоральних, частотних та енергетичних характеристиках, виходячи зі значень продовженості експлозивної фази, піків інтенсивності прориву та максимумів концентрації енергії прориву в спектрі. Рівень інтенсивності прориву визначається місцем утворення пловива, що знаходить вираз у наступній залежності: чим більшим є обсяг резонатора, тим більше вираженою є інтенсивність прориву. Білабіальний пловив характеризується найслабкішою інтенсивністю і найкоротшою фазою рекурсії зімкнення. Енергія прориву концентрується в області низьких частот (500-1000 Гц). Прорив альвеолярного пловива характеризується переривчастою структурою та відсутністю багаторазової рекурсії зімкнення. Максимальна концентрація енергії прориву розташована в області високих частот (вище 4000 Гц). Велярний пловив характеризується найінтенсивнішим проривом з концентрацією енергії в області 1500-4000 Гц, а також наявністю багаторазової рекурсії фази зімкнення, яка виникає за рахунок більшої площі контакту спинки язика з піднебінням. Структура й рівень інтенсивності прориву можуть слугувати надійним критерієм сегментації й розпізнавання звуків у суцільному мовленні, особливо у випадку, якщо аспірований пловив знаходиться в невокалічному оточенні, тобто там, де відсутні формантні переходи [16:67].

У цьому дослідженні було встановлено, що продовженість експлозивної фази передстикових глухих пловивів становить у середньому 10-20 мс і залежить від наявності інтерсегментної паузи у звукосполученні в тій же мірі, як і аспіративна фаза, однак значну роль при цьому відіграє тип стику. Тут, перш за все, треба виходити з гоморганності/негоморганності сполучень голосних на стику слів.

Найбільш поширеним видом звукових модифікацій, які характеризують дані види стиків, є *асиміляція за способом творення*, що виникає внаслідок відсутності інтерсегментної паузи. У гоморганних сполученнях пловив + пловив [td], пловив + фрикатив [tz], пловив + сонорний [tn] у випадку відсутності інтерсегментної паузи експлозивна фаза першого звука може злитися з імплотивною фазою другого звука. У першому випадку гоморганне звукосполучення трансформується в один консонант з максимальною продовженою фазою зімкнення (до 100 мс). У другому випадку у пловиві утворюється плавний перехід до щілини, що призводить до заміни цього звукосполучення африкатою. Гоморганне сполучення пловива й сонорного характеризується відсутністю аспіративної й експлозивної фаз, що приз-

водить тільки до реалізації зімкнення та його подовження до 70-100 мс. У цьому випадку передстиківий приголосний стає імплозивним. Одночасно в даному виді стику відбувається заміна орального прориву фаукальним, який утворюється при переході до сонорного приголосного внаслідок опущення піднебінної завіси. Зімкнення при переході від [p] до [m], або від [t] до [n] не переривається, початок артикуляції сонорного характеризується лише відривом піднебінної завіси від задньої стінки носоглотки, що створює ефект фаукального прориву [18:26].

У сполученні негоморганих плозивів при збереженні прориву передстиківого приголосного зімкнення післястиківого плозива може здійснюватися перед проривом передстиківого звука. У цьому випадку суттєве значення має послідовність приголосних. Якщо у сполученні передують плозив більш глибокого утворення (наприклад, велярний [k] перед альвеолярними [t/d] або білабіальними [p/b]), то його прорив зводиться тільки до відокремлення активного органа від пасивного, після якого не відбувається вихід повітря. Такий прорив практично не дає акустичного ефекту і характеризується мінімальною продовженістю (3-5 мс) і слабкою інтенсивністю (55-60 дБ). Рівень концентрації енергії прориву переміщується в область низьких частот (1000-1600 Гц) і за рівнем інтенсивності не перевищує 75-80 дБ, що на спектрограмі виражається відсутністю чорно-сірих кольорових характеристик сигналу. Продовженість фази зімкнення збільшується до 70 мс. Перцептивно таке сполучення сприймається як довгий зімкнений з більш глибокою екскурсією і більш передньою рекурсією.

Значне збільшення фази зімкнення й послаблення характеристик експлозивної фази передстиківого велярного плозива [k] у даному виді стику пояснюється різким скороченням обсягу резонуючої порожнини в момент швидкого переходу артикулюючих органів від велярного зімкнення до альвеолярного або лабіального. Даний вид стику характеризується високим ступенем антиципуючої коартикуляції негоморганих звукосполучень, при якому артикуляторні жести лабіального або альвеолярного зімкнення є домінуючими й визначають специфіку велярного зімкнення [12; 14; 17]. Ефект антиципації посилюється ступенем полярності (віддаленості) компонентів звукосполучення. Так, наприклад, у сполученні велярного плозива з білабіальним [k + p/b] рівень антиципації буде вищим, ніж у сполученні з альвеолярним плозивом [k + t/d].

Якщо ж у негоморганим сполученні плозивів передстиківим звуком

є плозив більш переднього утворення (наприклад, [p + k/g], [t + k/g]), то він може зберігати коротку аспіративну фазу (15-25 мс) тільки при наявності інтерсегментної паузи продовженістю не менш 60 мс. Скорочення зазначеної продовженості паузи всередині звукосполучення [t + k/g] призводить до реалізації неаспірованого передстикового плозива [t] за збереження експлозивної фази з рівнем інтенсивності прориву 85-90 дБ і концентрацією енергії в області високих частот (3000-5000 Гц), що є характерним для альвеолярного плозива. У цілому прорив буде послабленим, бо кількість повітря, що виходить при цьому, є невеликою, вона обмежена невеликим запасом, який міститься у просторі між переднім і заднім зімкненням [3:229].

При утворенні зімкнених проривних приголосних важливим моментом є сила артикуляції, тобто ступінь м'язового напруження, який може бути описаний за ознаками *напружений/ненапружений*.

Напруженість звуків може бути описана, виходячи з їх спектральної енергії та загальної продовженості. Акустично протиставлення напружений/ненапружений характеризується високою загальною спектральною енергією і більшою продовженістю в порівнянні з низькою загальною енергією й меншою продовженістю. Подібний підхід застосовується в більшій мірі до дослідження голосних звуків, які мають чітко виражену формантну структуру на стаціонарних дільницях. Характеристика приголосних, навпаки, складається як з відносно постійних, так і зі змінних величин мовленнєвого спектру, що не дозволяє визначити формантну модель приголосного, яка є фізичним корелятом певної конфігурації мовленнєвого тракту [7:63].

При утворенні голосних спостерігається загальне напруження всього мовленнєвого апарату, в той час як при утворенні приголосних напруження має місце в якому-небудь одному органі, тобто там, де є перешкода, яка служить шумовим джерелом звука [1:262]. Напруження артикулюючих органів, які беруть участь в утворенні зімкнених проривних приголосних, часто ототожнюється зі ступенем їх придихання. Однак ступінь повітряності аспірованих плозивів ніяк не пов'язаний з напруженістю артикулюючих органів, бо фрикація повітря об голосові зв'язки, яка виникає в момент звуження міжзв'язочної щілини й супроводжує прорив, робиться без м'язового напруження [10:180].

Напруженість зімкнених проривних звуків в артикуляторному плані пов'язана, перш за все, зі ступенем напруженості *змикального* руху, що є

основним артикуляторним елементом усіх зімкнених проривних звуків і виконує функцію перешкоди на шляху повітряного потоку. Отже, напруженість зімкнення буде визначатися часткою участі голосу в його утворенні, яка виявляється у підвищенні або зниженні рівня інтенсивності: чим нижчою є інтенсивність зімкнення, тим вища її напруженість. Відповідно, підвищення рівня інтенсивності зімкнення буде говорити про слабкість змикального руху.

В даному дослідженні було зроблено спробу описати ознаку напруженості зімкнених проривних приголосних у параметрах акустичної потужності, яка вимірюється у квадратних мікропаскалях (μPa^2), оскільки вона відображає ступінь участі голосу в артикуляції звуків і може слугувати надійним критерієм їх глухості/дзвінності. Так, наприклад, голосні звуки мають максимальні показники потужності (10000-35000 μPa^2); в сонорних цей показник є нижчим (3000-20000 μPa^2); в шумних приголосних показники варіюють у межах 70-2000 μPa^2 . Підвищення показників потужності у глухих приголосних може свідчити про їх ленізацію, а значить про послаблення напруженості. Отже: *напруженість звуків обернено пропорційна їх потужності.*

В результаті дослідження залежності між напруженістю глухих плозивів та їх потужністю було встановлено наступне:

1. Продовженість аспіративної фази передстикових глухих плозивів не впливає на рівень потужності, бо ступінь повітряності не є визначальним для характеристики звуків як напружених. Плозиви з мінімальною аспіративною фазою (10-15 мс), але з максимальною фазою зімкнення (60-90 мс) мають потужність 100-300 μPa^2 . Скорочення зімкнення до 7-10 мс призводить до різкого збільшення показників потужності (до 3000 μPa^2 і вище), що свідчить про загальне послаблення артикуляції, яке відображається в ленізації глухих передстикових плозивів.

2. Серед факторів, які впливають на послаблення напруженості глухих передстикових плозивів, слід назвати, перш за все, сполучуваність фінальних плозивів з попереднім звуком. Тип стику, а також просодичні фактори впливають на напруженість плозивів у меншій мірі. У випадках, коли зімкненому проривному передує гоморганный сонорний, фаза зімкнення може значно скоротитися або бути повністю відсутньою, бо функцію зімкнення в цьому випадку виконує сам сонорний звук (kommend, Funk). У стиках, де глухий плозив опинявся у позиції між двома сонорними і, отже, подзвінчувався, рівень потужності досягав 8000-20000 μPa^2 (Prozent

mehr. und neunzig). Подібне подзвінчення спостерігається також у сполученнях плозивів з попереднім голосним, де вирішальну роль відіграє гоморганність поєднання. Якщо плозив і попередній голосний не подібні за місцем творення, таке поєднання впливає на подзвінчення зімкнення, а також усього звука в цілому (Grad, hat).

3. Напруженість фази зімкнення, а отже, усього звука в цілому, буде зростати, якщо плозиву буде передувати щільний приголосний (August von Gericht Berlin, Wirtschaft wdhst). У таких сполученнях фаза зімкнення становить 60-70% від продовженості всього плозива, а рівень потужності спадає до 100-200 μPa^2 .

Проведене експериментально-фонетичне дослідження показало, що фінальні глухі плозиви в консонантних звукосполученнях на стику слів характеризуються частковою або повною втратою аспірації, скороченням експлозивної фази, ленізацією, що є наслідком загального послаблення артикуляції. Такі модифікації приголосних на стику слів відбуваються внаслідок процесів асиміляції і коартикуляції звуків і залежать як від позиційно-комбінаторних факторів, так і від просодії мовленнєвого висловлювання. Результати дослідження можуть знайти застосування в галузі культури мовлення у засобах масової інформації, у навчальному процесі для досягнення безакцентної вимови, а також у логопедичній та фоніатричній практиці.

1. Бодуэн де Куртэн И.А. Введение в языковедение//Избранные труды по общему языкознанию.-М.,1963.-Т.2.
2. Бухаров В. М. Варианты норм произношения современного литературного языка.-Н.Новгород,1995.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика.-М.,1979.
4. Златоустова Л.В., Потапова Р.К., Трунин-Донской В.Н. Общая и прикладная фонетика.-М.,1986.
5. Потапова Р.К., Блохина Л.П. Средства фонетического членения речевого потока в немецком и русском языках.-М.,1986.
6. Потапова Р.К. Введение в лингвокибернетику.-М.,1990.
7. Потапова Р.К., Лицнер Г. Особенности немецкого произношения.-М.,1991.
8. Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика.-М.,1997.
9. Потапова Р.К., Гордеева Т.А. К вопросу о пограничных сигналах в современном немецком языке//Вопросы языкознания.-1998.-№ 2.
10. Реформатский А. А. Введение в языковедение.-М.,1998.
11. Ammon U. Deutsch als plurinationale Sprache: Unterschiedliche Aussprachestandards für Deutschland, Österreich und die deutschsprachige Schweiz//Hallesche Schriften zur Sprachwissenschaft und Phonetik.-1996.-Bd 1.

12. Fowler C., Saltzman E. Coordination and Coarticulation in Speech Production// Language and Speech.-V.36.

13. Krech E.-M. Probleme der Erforschung und Kodifizierung des Aussprachestandards – aufgezeigt am Beispiel von Deutschland und Österreich//Halle'sche Schriften zur Sprechwissenschaft und Phonetik.-1997.- Bd 2.

14. Kühnert B. Die alveolar-velare Assimilation bei Sprechern des Deutschen und Englischen: Kinematische und perzeptive Grundlagen//Forschungsberichte. Institut für Phonetik und Sprachliche Kommunikation der Universität München.-1997.-Bd.35.

15. Lotzmann G. Zur Aspiration der Explosivae im Deutschen//Wiss. Zs. Univ. Halle. Ges und Sprachw.-Reihe,1975.

16. Machelett K., Tillmann H.G. Das Lesen von Sonogrammen.-München,1998.

17. Saltzman E., Munhall K. A Dynamical Approach to Gestural Patterning in Speech Production//Ecological Psychology.-V.1.

18. Tillmann H.G., Schiel F. Akustische Phonetik.-München,1998.

Н.М.Хрустик

Про перервані морфи та інфікси в українській мові

Обов'язковою ознакою морфа в українському мовознавстві вважається його неперервність. Дослідження морфемної будови слів інших мов, напр., кхмерської, латинської, литовської, свідчать про те, що морфи можуть перериватися [2:156]. Таким чином, неперервність морфів не є сутнісною ознакою морфа як такого, а лише специфічною властивістю окремих мов. Українську мову відносять до тих, яким притаманна неперервність морфів. Дослідження морфемної будови слів, проведене на матеріалі «Словника української мови» в 11 т., «Українсько-російського словника» в 6 т., «Словаря української мови» за ред. Б.Д.Грінченка, фольклорних творів обсягом понад 2 тис. сторінок, деяких діалектних даних, спростовує твердження про відсутність в українській мові перерваних морфів. Одразу зауважимо, що мова йде не про добре вивчені й описані в мовознавчій науці конфікси (інакше – біморфемі, циркумфікси), в яких структурна перервність визначає їх сутність як певного виду афіксів. До морфів, які можуть бути перерваними, на нашу думку, слід віднести інфінітивний суфікс *-ти* та дієприслівниковий суфікс *-ачи// -ячи*.

Особливістю словотвору дієслів в українській мові є утворення слів від інфінітива за допомогою здрібніло-пестливих суфіксів *-к-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-усеньк-*, *-усічк-*, *-унечк-*. Зафіксовані такі деривати з названими суфіксами: *їстки, питки, спатки, женитеньки, їстоньки, летітоньки, любитоньки, питоньки, початоньки, сістоньки, спатоньки, стели-*

тоньки, робитоньки, тужитоньки, ходитоньки, їсточки, титочки, спаточки, спатусеньки, спатусічки, спатунечки. Модифікаційні суфікси вставляються у формотворчий суфікс *-ти* мотивуючих слів, розриваючи його навпіл. Напр., їсти + *-к-* → їст*ки*, женити + *-оньк-* → женитоньки, пити + *-очк-* → титочки, спати + *-усічк-* → спатусічки. Розміщення морфів *-к-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-усеньк-*, *-усічк-*, *-унечк-* у невластивій для суфіксів позиції – середині суфікса свідчить про зміну їх морфемного статусу, а саме про те, що суфікси набули функцію інфіксів. Той факт, що суфікс *-ти* в таких випадках входить до мотивуючої основи в процесі словотворення, а не усікається, як це відбувається при творенні слів від інфінітива іншими суфіксами, підтверджує думку про наявність у цих словах інфіксів.

Гадаємо, що така своєрідна взаємодія інфінітива із здрібніло-пестливими суфіксами, притаманними іменним частинам мови, а також, дієслівні утворення із значенням пестливості є реліктом іменного походження неозначеної форми дієслова. Як відомо, інфінітив за своїм походженням є віддієслівним іменником, являючи собою скам'янілу іменникову форму [1:264]. Яскравим прикладом дієслівно-іменникового синкретизму є слова рісточки (росточки), ростушки, які зустрічаються в мовленні з дітьми: Ой рісточки у кісточки, / Здоров'ячко на сердечко, / Розум добрий в головоньку, / Соньки-дрімки у віченьки [14:29]. Ототушки-тутушки! / На котика потягушки, / А на Василька ростушки [14:100].

Процес утворення слів *рісточки*, *ростушки* аналогічний до того, що відбувається при творенні здрібніло-пестливих дієслівних форм. Однак, у результаті утворюються слова, визначити частиномовну приналежність яких за лексичним значенням та граматичними ознаками неможливо. Як нам видається, це той випадок, коли і значення, і граматичні властивості іменника та інфінітива співпадають. Можемо лише припустити, що в наведених прикладах слова *рісточки* та *ростушки* – іменники. Таке припущення ми робимо на підставі зіставлення з паралельними однотипними синтаксичними конструкціями: *здоров'ячко на сердечко*, *розум в головоньку*, *соньки-дрімки у віченьки*, *де здоров'ячко*, *розум*, *соньки-дрімки* – іменники. Отже, логічно буде вважати, що у виразі *рісточки у кісточки* слово *рісточки* теж іменник. Аналогічно пояснюємо приналежність до іменників слова *ростушки*. Відповідно до того, якою частиною мови є ці слова, таку морфемну будову вони мають: інфінітивні форми – корінь *рос-//ріс-*, перерваний суфікс *-ти* та інфікси *-очк-* і *-ушк-*; множинні іменники – корінь *рост-//ріст-*, суфікси *-очк-* і *-ушк-*, закінчення *-и*.

На особливу увагу заслуговує слово *спатунькати* з ряду таких слів, як *спунькати*, *крикунькати*, що зустрічаються в говірках південно-західної Черкащини. *Спатунькати* є похідним утворенням від *спатуньки*. Обидва слова мають однакове здрібно-пестливе значення. Суфікс *-а-*, за допомоги якого утворюється слово *спатунькати*, а також інфінітивний суфікс *-ти* лише підсилюють «послаблені» дієслівні ознаки мотивуючого слова. Щодо морфемної будови слова *спатунькати*, то вона цікава тим, що містить крім кореня *сп-* два однакових суфікси *-а-*, частину *-т-* перерваного суфікса *-ти*, інфікс *-уньк-* та суфікс *-ти*: сп/а/т/уньк/а/ти.

Розглядаючи особливості творення зменшено-пестливих форм дієслова, на вставлення суфіксів *-к-*, *-оньк-*, *-еньк-*, *-очк-*, *-унечк-*, *-усеньк-* у середину інфінітивного суфікса *-ти* вказує С.П.Бевзенко [1:363]. Фіксує перерваність морфа *-ти* в морфемному словнику І.Т.Яценко [10], але робить це непослідовно. Пор., напр., *їс/т/оньк/и*, *сп/а/т/оньк/и*, *роб/и/т/оньк/и*, *пи/т/оньк/и*, але *їс/т/оч/ки*, *їс/т/ки*, *сп/а/т/ки*, *пи/т/ки*, *сп/а/т/оч/ки*. Очевидно, треба *їс/т/очк/и*, *їс/т/к/и*, *сп/а/т/к/и*, *пи/т/к/и*, *сп/а/т/очк/и*. Крім того, прийнята в словнику техніка позначення морфів не дозволяє показати, що *-т-* і *-и-* – це частини перерваного суфікса, а не два окремих морфи.

Тлумачення значення дієслів із здрібно-пестливими морфами відрізняються від значення звичайних інфінітивних форм лише такими стилістичними помітками, як пестливе, зменшене, дитяче. Напр., *початоньки* – пестл. до почати [8, 7:465], *питки* – дит.; *питоньки* – зменш. [7, 3:255]. Майже усі здрібно-пестливі інфінітивні утворення позначають найбільш важливі для життєдіяльності людини процеси – їсти, пити, спати, робити, ходити, що наводить на думку про давній характер їх виникнення. Гадаємо, що і зміст цих дієслів значно глибший, ніж ми сьогодні можемо уявити. Цілком можливо, що за використанням здрібно-пестливих форм інфінітива стоять певні народні традиції, вірування, замовляння.

Прийнято вважати, що дієслова із здрібно-пестливими суфіксами здебільшого обмежуються словами, що мають відношення до дитячого побуту і вживаються переважно в дитячій мові, зокрема при звертанні до дітей. Справді, у сучасній українській мові функціонування названих вище дієслівних утворень обмежується сферою спілкування з дітьми. Що ж до дитячого фольклору, то тут, всупереч нашим сподіванням, виявилось лише два (крім *рісточки*, *ростулики*) слова – *спатоньки* і *спатки*. А йди, коте, в хатку / Качати дитятко, / Бо у нас дитя маленьке, / Воно спатки раденьке [14:49].

Більше дієслів із здрібно-пестливими інфіксами зустрічаємо у

весільних піснях, піснях про кохання та дошлюбні взаємини, у поетичних творах про родинно-побутове життя: – Ой як мені летітоньки аж за море [11:297]: – Промов, промов, Марисеньку, хоч словенько – дві, / Чи сі маю женигоньки, чи чекати мі? [2:56]: Прилетіла сорока: ге-ге-ге, / Сіла під віконечком, щєбєчє. / Дали їй їстоньки: «Не хочу!» / Дали їй питоньки: «Не хочу! / Одчинить комороньку / – Спати полечу!» Гу-у-у! [13:678]. Словотвірні типи, за зразком яких утворені досліджувані дієслова, в сучасній українській мові втратили свою продуктивність. Однак їх потенційна здатність до утворення нових слів зберігається. Пор., напр., колихати – *колихатоньки, співати – *співатоньки, думати – *думатоньки, гуляти – *гулятоньки тощо.

До морфів, які можуть перериватися, належить також дієприслівниковий суфікс *-ачи// -ячи*, який можна виділити в прислівниках *стоячки, сидячки, навстоячки, навсидячки, навлежачки, очевидячки, живовидячки*. Цей суфікс, на нашу думку, переривається суфіксом *-к-*, який у таких випадках набуває функцію інфікса.

У науковій літературі з приводу морфемної будови названих слів існує інша загальноприйнята точка зору. Вважається, що прислівники *стоячки, сидячки, навстоячки, навсидячки* тощо утворилися відповідно від колишніх нечленних активних дієприкметників теперішнього часу жіночого роду, а також від префіксованих форм колишніх дієприкметників за допомогою суфікса *-ки* [1:385; 3:37]. Звідси впливає необхідність виділення цього суфікса в морфемній структурі таких слів. Саме так показана морфемна будова прислівників *очевидячки, навсидячки, стоячки* (інші не фіксуються) у морфемному словнику І.Т.Яценка: *оч/є/вид/яч/ки, стой/ач/ки, нав/сид/яч/ки* [10,1:310; 10,2:37,263]. Словник Л.М.Полюги не розглядає цих слів. Гадаємо, що процес утворення прислівників *стоячки, сидячки, навстоячки, навсидячки, навлежачки, очевидячки, живовидячки* відбувався іншим шляхом, відповідно до якого у морфемній структурі цих слів слід виділяти інфікс *-к-*. Спробуємо довести це. Незаперечним є те, що аналізовані прислівники генетично походять від колишніх дієприкметникових форм. Однак, між утворенням сучасних прислівників на *-ки* та колишніми активними дієприкметниками теперішнього часу жіночого роду є три проміжні ланки. Перша ланка – це утворення від дієприкметників дієприслівників, серед яких є і дієприслівники типу *сидячи, стоячи, лежачи*. Те, що дієприслівники за своїм походженням є колишніми дієприкметниками, давно визнано в мовознавчій науці. Друга

ланка – це утворення прислівників типу *сидячи, стоячи, лежачи* омонімічних дієприслівників способом адвербіалізації. Такий про переходу з однієї частини мови в іншу є цілком природним, оскільки дієприслівники та прислівники дуже близькі між собою. І те, що про нується розглядати утворення таких прислівників безпосередньо від лишніх дієприкметників, видається нам менш логічним. Прислівни *стоячи* і *стоячки*, *сидячи* і *сидячки*, *лежачи* і *навлежачки* функціонують у сучасній українській мові паралельно. Їх значення абсолютно ідентичні. Відмінність між ними полягає лише в тому, що прислівники на *-ки* більш тяжіють до розмовної сфери вжитку, на що вказують у словниках багаті слів очевидячки, *навсидячки* помітки народне, розмовне. Вважаємо, що прислівники на *-ки* безпосередньо виникли від відповідних прислівників без *-к-* внаслідок постійно діючої в мові тенденції до диференціації, тобто тенденції, завдяки якій прислівники вирізнялись як прислівники порівнянні з омонімічними до дієприслівників прислівниками. Це третя ланка, остання в процесі діахронічного витворення прислівників на *-ки*. Це означає, що прислівники *сидячки, стоячки* утворилися за допомогою інфікса *-к-*, *навсидячки, навстоячки, навлежачки* – за допомогою відповідних префіксів та інфікса *-к-*, *очевидячки, живовидячки* – способом складання в поєднанні з інфіксацією. Таким чином, дієприслівниковий суфікс *-ачи// -ячи* переривається інфіксом *-к-*.

Узагальнюючи викладені вище факти та міркування з приводу них, вважаємо, що українська мова належить до мов, у яких можлива перериваність морфів і відповідно наявна така афіксальна одиниця, як інфікс. І в свою чергу, вимагає уточнення трактовки деяких основоположних понять в українському словотворі, зокрема визначення морфа, а також унесення певних змін, доповнень щодо особливостей морфемної будови слів, морфотактики, способів творення слів тощо. Перегляду вимагає визначення інфікса, адже в мовознавстві прийнято розуміти під цим поняттям морф, який перериває корінь.

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із слово змін у словотвору).-Ужгород,1960.
2. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства.-К.-Одеса,1991.
3. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К.,1998.
4. Інверсійний словник української мови.-К.,1985.
5. Інверсійний словник української мови.-Одеса.1971-1976.-Вип.1-3.

6. Полюга Л.М. Морфемний словник. – К.,1983.
7. Словарь української мови/За ред. Б.Д.Грінченка.-К.,1959.-Т.1-4.
8. Словник української мови: В 11 т.-К.,1970-1980.
9. Українсько-російський словник.-К.,1953-1963.-Т.1-6.
10. Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник.-К.,1980-1981.-Т.1-2.
11. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини.-К.,1987.
12. Балади. Родинно-побутові стосунки.-К.,1988.
13. Весільні пісні.-К.,1982.
14. Дитячий фольклор.-К.,1986.
15. Календарно-обрядові пісні.-К.,1987.

Н.Г.Иванова

Семасиологический анализ потенциальных глаголов в поэтическом тексте

Объектом нашего изучения являются поэтические новообразования – новые слова, которые создаются автором с определенной эстетической установкой. Эти слова являются фактами речи и с точки зрения словообразования делятся на потенциализмы, образованные по высокопродуктивным и продуктивным словообразовательным типам, и окказионализмы, произведенные по малопродуктивным типам, вообще без опоры на какие-либо словообразовательные типы либо с нарушением законов русского словопроизводства.

На основе фактического материала русской советской поэзии 60-80-х годов XX в. будет рассмотрена семантика одной из разновидностей речевых новообразований – потенциальных слов, точнее – отыменных суффиксальных и суффиксально-постфиксальных глаголов.

Е.А.Земская отмечает, что потенциальные слова лишены семантической фразеологичности, то есть «их значения всегда целиком мотивируются значением составляющих частей» [6:218]. Идиоматичность – привилегия узуального производного слова. Исследуя проблему языковой номинации в словообразовании, Е.С.Кубрякова правомерно разделяет узуальные производные слова в зависимости «от степени и формы выраженности отношений словообразовательной производности в структуре производного» «на две большие группы – производные линейного типа» (структура = сложению нескольких смыслов) и «производные нелинейного типа» (структура = сложению значений компонентов производного) [7:263].

Наблюдения показывают, что такие же группы можно выявить и в

потенционализмах, назвав их соответственно: линейные и нелинейные потенциальные слова.

Линейные потенциальные слова обладают прозрачной семантической структурой, которая представляет собой сложение смыслов, каждый из которых однозначно выражен соответствующей морфемой. Например, в контексте «...султанилась степь в ковьялях...» [8:158] выделяем потенциальное слово **султаниться**, образованное по продуктивному словообразовательному типу – суффиксально-постфиксальный глагол мотивируется существительным **султан**. В пределах контекста возникает семантическое согласование между новым словом и контекстным партнером («султанилась степь в ковьялях»), которое позволяет выявить, какое же из значений многозначного слова **султан** является мотивирующим. Ковьяль – это *травянистое степное растение из семейства злаков с узкими листьями и цветками, собранными в пушистые метелочки* [10]. Семы «злак», «цвет», «метелка» содержатся и в третьем значении слова **султан** – *3. соцветие многих злаков в виде метелки из колосков с очень короткими веточками* [10]. Наличие семантического согласования позволяет отнести потенциализм к тому подтипу суффиксально-постфиксального типа, который определяется в «Грамматике-80» [9] следующим образом: «создавать то, что названо мотивирующим существительным с дополнительным указанием на то действие, посредством которого создается что-либо» [9:384]: **султаниться** – *пускать от себя султаны*.

Семантическое согласование может наблюдаться не только на уровне содержательного ядра (как в только что рассмотренном примере), но и на уровне периферии узуального контекстного партнера (к периферии, или импликационалу относятся значения, которые окружают ядро и имплицитируются им). Например, новообразование **дзиньдзинькать** вступает в семантическое согласование со словом **гнусарики** («... гнусарики дзиньдзинькают в ушах ...») [5:107], которое мотивируется узуальным словом **гну** и имеет значение *мелкие вредные, главным образом, жалящие насекомые, мелкие вредители полей* [10]. Данное слово имплицитирует семы «издавать», «звук», которые и входят в ядро линейного потенциализма **дзиньдзинькать**.

Таким образом, линейный потенциализм имеет денотативные значения, которые формируются на основе семантического согласования с ядром или периферией узуального контекстного партнера.

Линейные потенциальные слова имеют и коннотативные значения,

которые входят в семантическую структуру, не противореча семантике соответствующего узуального словообразовательного типа. Например, потенциальные глаголы (формант – суффикс *-ствова-*), мотивированные существительным, имеют значение *совершать действия, свойственные тому, кто назван соответствующим существительным* [9:343]. Глаголы данного словообразовательного типа в большинстве случаев обозначают действия, оцениваемые отрицательно. Эта же пейоративная коннотация присуща и мотивирующим существительным (браконьер – браконьерствовать, прохиндей – прохиндействовать). Таким образом, коннотативные значения линейных глаголов развиваются на основе семантического согласования мотивирующего слова, значения словообразовательного типа и контекста: «В той Отчизне суровой, neprazдной / прохиндействовать было – что красть / у рабочих, у площади Красной, / у деревни Великая Грязь» [3:465].

Нелинейные потенциальные глаголы обладают структурой более сложного порядка, на которую оказывает влияние семантика мотивирующего слова и контекст. Содержание нелинейных глаголов может быть обусловлено семантическим согласованием, семантическим рассогласованием и семантическим сдвигом на уровне мотивирующего слова.

При семантическом согласовании наблюдается формирование семантической структуры потенциализма благодаря повторяющимся семам узуальных контекстных партнеров. Например, в стихотворении Н.Эскович, посвященном пушкинским дубравам, фиксируем нелинейный потенциальный суффиксально-постфиксальный глагол *молниться*: «Не молитесь вы – / *молнитесь*, / вымахивая в рост. / Моя и века молодость / достигла с вами звезд, / с грозью белорунною / стоите на своем / С каймою семиструнную / ушли за оком» [11:11].

Содержательное ядро слова *молниться* формируется на основе семантического согласования импликационала мотивирующего существительного *молния* и соответствующих сем контекстных партнеров. Семантическое согласование становится возможным, так как в контексте: а) актуализируется сема «высокий» при повторяющемся имплицитном выделении в контексте: «вымахивая в рост», «достичь звезд», при одновременной расшифровке перифрастической замены «кайма семиструнная», «радуга» и деметафоризации «оком» – «горизонт» (с радугой уйти за горизонт). Сема «высокий» подчеркивается за счет паронимической аттракции (молиться – молниться) при антонимии импли-

цируемых сем «низкий» – «высокий»; б) актуализируются мелиоративные коннотативные семы «красивый», «прекрасный», имплицитно содержащиеся в контекстных словах: «звезда», радуга – «кайма семиструнная», «гроза белорунная»; в) актуализируемые семы «высокий», «красивый», «прекрасный» вступают в семантическое согласование с потенциализмом **молниться**, так как аналогичные денотативные и коннотативные семы содержатся и в импликационале периферии мотивирующего слова **молния**.

Семантическая структура нелинейных потенциальных слов формируется под влиянием семантического согласования, когда сталкиваются несовместимые с точки зрения реальных предметных отношений значения. В результате появляется частичная элиминация (сужение значения) семантики мотивирующего слова. Например, потенциальные глаголы **глобальничать**, **красивничать**, **прогрессивничать** (формант – суффикс **-нича-**) мотивированы прилагательными **глобальный**, **красивый**, **прогрессивный**; последние содержат мелиоративную коннотацию. Узуальный словообразовательный тип, с которым соотносятся данные глаголы, обозначает «отрицательно оцениваемые занятия, поступки» [9:342].

Такая же пейоративная коннотация сопровождает потенциализмы и в контексте: «Что глобальничать суетно, шумно, вроде петрушки?» [4:302]. Возникает перекрещивающаяся игра коннотативных сем мотивирующего слова (+), словообразовательного типа (-), контекстуального окружения (-), в результате «побеждает» пейоративная коннотация при частичной элиминации («погашении» мелиоратива) мотивирующего слова.

Семантическое рассогласование наблюдается при частичной элиминации семантики форманта. Например, нелинейный глагол **вольничать** имеет положительное коннотативное значение, которое подтверждается мелиоративной коннотацией мотивирующего слова **вольный** (денотативное значение – «свободный, независимый») и контекстом: «Ливень вольничал. В каплях спокойных, / мятый, сонный, с коротким зевком, / возле почты отходит шиповник, / опьяняя пустым узелком» [11:134]. При этом «погашается» пейоратив, свойственный форманту **-нича-**.

В результате семантического рассогласования может появиться новая оценочная сема потенциального слова. Нелинейный глагол **магичесествовать** приобретает коннотацию иронии («Великий хоккенст работает могильщиком. / Ах, водка-матушка, / ищи меня на дне... / Когда он в телевизорах магичесествовал, / убийства прекращались по стране» [2:29]).

при частичной элиминации семантики мотивирующего слова магический (+) и форманта **-ствова-** (-).

Нелинейный тип потенциальных глаголов может быть обусловлен и семантическим сдвигом на уровне мотивирующего слова, который выявляется только в рамках порождающего контекста. Сначала необходимо уточнить природу семантической деривации в узуальном слове, которое является мотивирующим для потенциализма. Например, слово **зеркало** помимо узуального значения может развить еще и вторичное переносное окказиональное значение «гладкая, отражающая находящиеся перед ней предметы поверхность льда». Семы «гладкий», «отражающий» извлечены из прямого значения и составляют гипосему (видовую часть) производного значения.

Семантическая деривация на уровне мотивирующей основы носит метафорический характер и может быть однозначно семантизирована благодаря контекстной ситуации: «Осенний луч в камине греется, попал в расставленный силос. Вода и солнечна и периста... Утрами осень приохотится зеркалить воду, и тотчас Нарцисс посмотрится, посмотрится, морщинки пробуя у глаз» [11:70]. Пришла осень, и по утрам озерная вода затягивается ледком, который, подобно зеркалу, гладок и может все отражать.

Семантическое преобразование в поэтическом потенциальном глаголе наблюдается и при конверсивном сдвиге (отражении обратных отношений с помощью полярных гипосем). Например, в следующем контексте выделяем потенциализм **самосожженствоваться**: «Не уставай быть добрым малым, но лучше – добрым и большим. Не уставай от сумасшествий, но ум бери в поводыри, всю жизнь свою самосожженствуй, но никогда не догори» [4:382]. Узуальное слово **самосожжение** имеет значение *добровольное сожжение себя заживо как одно из проявлений религиозного фанатизма* [10]; при этом сема «смерть» и пейоративная коннотация вступают в конверсивные отношения и имплицитируют сему “жизнь” и мелиоративную коннотацию, которые лежат в основе значения нелинейного глагола **самосожженствоваться**.

Таким образом, предложенная классификация (линейные и нелинейные потенциальные слова) не только раскрывает потенциальные возможности словообразовательной системы языка, но и выявляет основные закономерности формирования семантической структуры потенциальных слов.

1. Глушкова Т.М. Разлуки нет. Стихи.-М.,1981,
2. Вознесенский А.А. Витражных дел мастер. Стихи.-М.,1980.
3. Евтушенко Е.А. Избранные произведения: В 2 т.-М.,1980.- Т.1.
4. Евтушенко Е.А. Избранные произведения: В 2 т.-М.,1980.-Т.2.
5. Евтушенко Е.А. Утренний народ. Новая книга стихов.- М.,1978.
6. Земская Е.А. Современный русский язык.-М.,1973.
7. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразования//Языковая номинация (виды наименований).-М.,1977.
8. Мартынов Л.Н. Золотой запас. Книга стихов.-М., 1981.
9. Русская грамматика.-М.,1982.-Т.1.
10. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т.-М.,1950-1965.
11. Эскович Н.Л. За первым взглядом. Стихи.-М.,1983.

Л.Є.Азарова

Складноскладені іменники як самостійні лексико-граматичні одиниці

Складноскладені іменники в сучасній українській мові становлять самостійний граматичний клас слів з номінативною функцією. Складноскладені іменники сформувались унаслідок поєднання двох чи більше іменників, які становлять «єдність взаємозумовлених значень, виражених в єдності форми» семантично цілісної номінативної одиниці [1:6].

Добираючи словотвірний мовний матеріал, ми брали до уваги лексикографічне закріплення одиниць і частотність уживання їх у функції слів. При цьому розмежовувались складноскладені іменники і подібні до них за формою й функцією апозитивні словосполучення. Зіставлення складноскладених іменників і апозитивних словосполучень у певних межах (як різного рівня одиниць, що мають спільну ознаку номінативності й аналогічну зовнішню форму), вважається головною проблемою виявлення розрізнявальних особливостей складноскладених іменників та апозитивних словосполучень.

Апозитивне словосполучення будується на синтагматичних відношеннях, коли прикладка виступає означенням до означуваного слова, уточнюючи предмет думки чи вносячи додаткове оцінне значення до змісту номінації [2:126]. Основна маса апозитивних словосполучень має емоційно-експресивну оцінку – означаючий компонент може мати значення якісної характеристики, наприклад: *яр-зерно, мрія-казка, зима-завійниця, жар-птиця, майстри-морози, місяць-молодик, мачуха-пурга,*

промінь-сміх, сміх-дзвін, зрад-зілля, рай-зілля, огонь-трава, хлопчик-немовля, дівчина-підліток, юнак-лицар, хлопець-богатыр, казка-байка, калина-малина, тополі-сторожі, злодій-крадій, переможці-люди, святвечір. О.О.Шахматов характеризує прикладку як «залежне слово» у словосполученні. «яким у формі іменника визначається властивість-якість або родова ознака головного слова» [4:279]. Це ми спостерігаємо у словах: *дизель-мотор, блок-система, нуль-система, гіганти-новобудови, робітник-токарь, цех-автомат, вектор-індекс* та ін.

Компоненти складноскладеного іменника або рівноправні у смислово-му відношенні – коли іменник утворюється сполученнями сурядного характеру, що включають як антонімічні, так і синонімічні відношення (*південь-північ, ввіз-вивіз, розтяг-стиск, спогади-думи, стежки-доріжки*), або ж нерівноправні – коли між ними існують послаблені логікозалежні і синтаксичні відношення (тоді складноскладені іменники утворюються за моделлю апозитивного типу), що виражається у вигляді конкретизації одного компонента другим (*лікар-еколог, лікар-терапевт* і т.п.). Такі логіко-синтаксичні відношення мають місце у випадку взаємної конкретизації компонентів (*грам-молекула, грам-калорія, матриця-функція, ват-година, ват-секунда, люкс-година, літако-виліт*). При цьому компоненту-конкретизатору не властиві оцінні ознаки. Компонент-конкретизатор, який диференціює складноскладений іменник серед однорідних предметів чи явищ, бере участь у формуванні всього значення складноскладеного іменника. Виняток становлять складноскладені іменники-терміни, утворення яких мотивується екстралінгвістичним фактом: наявністю у позначуваному предметі характерної постійної ознаки, виділеної переважно на основі схожості при порівнянні з чимось при зіставленні предмета з іншим за його постійною функцією. Це слова, що позначають давні народні назви рослин (*плакун-трава, розрив-трава, цар-трава, цар-зілля*): назви представників тваринного світу (*пила-риба, голка-риба, змії-жеретії*), а також деякі номінації побутових реалій і збірних понять (*то.мат-пюре, костюм-трійка, огірки-жовтяки, гриби-ягоди*). Такі складноскладені іменники мають лексикографічну закріпленість компонентів, що втрачають мотивованість значення, і ця втрата перетворюється у грамагічну маркованість (*Волга-Дон, Іван-і-Марія, місто-герой, життя-буття, гори-кручі, свшан-зілля, Мар'ян-корінь, яйце-райце*).

У семантичному відношенні наведені вище апозитивні словосполучення історично становили собою зв'язок самостійних одиниць із певним

лексичним значенням, але один компонент ніс велике лексичне навантаження («означуване»), а прикладка у складі апозитивного словосполучення виступала епітетом, яким по-різному характеризувався предмет думки: а) за схожістю (*війна-пожежа*); б) за функцією (*питання-листка*); в) за особливістю форми, розміру (*сосни-гіганти*) і т.п. [2:19].

Із розвитком мови і мислення в пізнавальній діяльності людей складноскладені іменники набували цілісності семантики, яку вже не можна розчленувати на складові, не порушуючи семантики нової складноскладеної лексеми. Членування структури семантики новоутворюваної лексичної одиниці можливе тільки в рамках етимологічного аналізу чи словотворчого розбору (при аналізі словотворчих засобів слова). В усіх інших випадках штучне членування на окремі смислові компоненти призводить щонайменше до неточності, а найголовніше – воно переінакшує зміст складноскладеного іменника. Адже «у складному слові складові його основи виступають як єдиний комплекс» [3:17]. Наприклад, членування семантики складноскладеного іменника *вагон-ресторан* на компоненти «*вагон*» і «*ресторан*» викликає уявлення про окремі предмети: це *вагон* (один предмет) і *ресторан* (інший предмет), в той час складноскладений іменник *вагон-ресторан* означає назву-термін для спеціального предмета-вагона, який використовується як ресторан для обслуговування пасажирів у харчуванні. Завдяки різним способам словотворення й утворення словосполучень розрізняють вагони пасажирські й вантажні, самохідні й несамохідні, універсальні та спеціалізовані: *ізотермічні, напіввагони, вагони-платформи, вагони-цистерни*.

Розмежовуючи складноскладені іменники й подібні до них за формою апозитивні словосполучення, ми користувались методом трансформації, за яким прикладка в апозитивному словосполученні може бути замінена прикметником чи діеприкметником (*красуня-дівчина – красива дівчина*) або перетворена у порівняльний зворот (*зима-чарівниця – зима ніби чарівниця*). Складноскладені іменники, як правило, не допускають такої трансформації. Якщо ж вона й можлива в окремих випадках, то значення складноскладеного іменника не буде ідентичним до змісту атрибутивного словосполучення, утвореного внаслідок трансформації складноскладеного іменника. Так, наприклад, складноскладений іменник *каса-автомат* означає особливий автоматичний прилад. При перетворенні цього складноскладеного іменника в атрибутивне словосполучення (*автоматична каса*) – це словосполучення означає предмет, виражений іменником

(каса) з його характерною особливістю. Таким чином, атрибутивне словосполучення називає предмет розчленовано: *каса* (яка?) автоматична. Зміст складноскладеного іменника нечленований [2:20].

Будучи лексично й граматично членованою одиницею, апозитивне словосполучення становить два члени речення (або три, якщо воно трикомпонентне), при цьому прикладка завжди виступає як означення. Крім того, апозитивне словосполучення виявляє потенційну предикацію, через що, користуючись традиційним методом трансформації, апозитивне словосполучення можна перетворити у складнопідрядне речення: наукові дослідження проводились у *хаті-лабораторії* (*хата, яка є лабораторією*). Складноскладений іменник не припускає синтаксичного членування, виступає одним членом речення.

У словосполученнях із прикладкою порядок слідування компонентів вільний. У ньому можливе змінення порядку компонентів. У складноскладених іменниках порядок слідування компонентів фіксований, його змінювання неможливе, наприклад: *лікар-педіатр, але не «педіатр-лікар», цар-зілля, але не «зілля-цар»*.

Апозитивні словосполучення у словниках не відображаються, тому що вони становлять одиниці синтаксичного рівня, продукт індивідуальної мовленнєвої творчості. Складноскладені іменники здебільшого фіксуються словниками сучасної української мови у зв'язку з розвитком лексики різних сторін людської діяльності, техніки, науки, мистецтва: *вектор-стовпець, індекс-регістр, оператор-вираз, інженер-адмірал, націонал-соціаліст, дельта-проміння, лікар-генетик*.

У деяких випадках співвіднесеність одиниць із складноскладеним іменником встановлюється нами за аналогією до однорідних складових іменників, які мають лексикографічну закріпленість і входять до складу однорідної лексичної кореляції. Під однорідною лексичною кореляцією ми розуміємо зв'язок певних частин складних слів, що мають у семантиці один спільний для групи компонент, який вказує на відношення кожного окремого поняття з поняттями одного роду. Вони розрізняються й іншим компонентом (частіше всього другим), який виражає видову відмінність серед понять одного роду. За приклад може слугувати один із рядів однорідної лексичної кореляції: складноскладений іменник *льон-довгунець* означає особливий вид льону; другий компонент «*довгунець*» шляхом конкретизації дозволяє розпізнавати цей вид льону серед інших, наприклад: *льон-кудряш, льон-рошенець*.

Складноскладений іменник *метелик-капустянка* означає особливий вид метеликів. Другий компонент лексики «*капустянка*» шляхом конкретизації дає можливість розрізнати цей вид метеликів серед інших, наприклад: *метелик-адмірал, метелик-бразжник, метелик-коконопряд, метелик-листовертка, метелик-огнівка, метелик-перламутрівка, метелик-макагон, метелик-парусник* і т.п. Так само в загальному понятті *риба* визначають видові поняття за допомогою порівняння елементів їх форми чи функції з предметами побуту людей: *молот-риба, меч-риба, пила-риба, ремінь-риба, порожняк-риба*.

Окремий різновид однорідної лексичної кореляції становлять лише ті складноскладені іменники, які об'єднуються якоюсь суттєвою ознакою, наприклад: *льотчик-винищувач, льотчик-випробувач, льотчик-дослідник, льотчик-космонавт* і т.п. Вони виділяються як назви видів професійної діяльності одного роду занять при називанні особи за професією. При семантичному розчленуванні складноскладених іменників на окремі компоненти, що можливе тільки при семантичному аналізі, кожний другий компонент виявляється однорідним (за семантикою відношення до інших других компонентів – слів цього семантичного ряду). Використовуючи лінгвістичний трансформаційний метод, ці компоненти можна вважати провідною моделлю речення з однорідними членами: *льотчик* може бути *винищувачем, випробувачем, дослідником* і т.п. У всіх відібраних для аналізу складноскладених іменниках нами перевірялась їх лексикографічна фіксованість за термінологічним словником. Словник містить в більшості слова спеціальні, переважно терміни. Із загальноновживаної лексики нами здебільшого розглядаються термінологізовані складноскладені іменники. Термінологізованими вважаємо загальноновживані іменники, які набули термінологічного значення, або ж іменники, які входять до складу загальноновживаної лексики, наприклад: *салон-вагон, плац-палатка*.

Виділення при аналізі групи термінологізованих слів, а також слів-термінів, зумовлюється кількісним переважанням серед них складноскладених іменників, що пояснюється активністю словотворчої моделі складноскладених іменників у сфері термінології. Деякі нові складноскладені іменники-терміни, що не встигли закріпитись у словниках (хоча й зберігають статус слова), відносяться до термінів і термінологізованих слів на основі контексту. Однак кількість таких слів незначна. До складноскладених іменників відноситься також невелика група слів загальнономовної лексики: *козир-баба, козир-дівка, душа-приятель, ковила-трава*,

по тин-трава, сон-трава, розрив-трава, м'яч-трава, любим-трава, неждан-трава, плакун-трава, рак-трава та ін., а також слова, що перейшли до загального вжитку із фольклору. Останні позначають казкові образи або ж предмети (*змій-жеретій, соловей-розбійник, чоботи-самоходи*). Такі слова в сучасній мові усталилися лексикографічно. Співвіднесеність одиниць у перехідній групі встановлюється шляхом лексико-граматичної о аналізу утворень досліджуваної структури (модель «іменник+іменник без з'єднувальної голосної»). До перехідної групи ми відносимо також утворення, що перебувають на межі апозитивного словосполучення і складноскладеного іменника, зберігаючи деякі ознаки складноскладеного іменника й апозитивного словосполучення.

Ознаки складноскладеного іменника в різних групах перехідних утворень можуть бути різні. Так, для частини перехідних одиниць властиве стійке номінативне значення (хоч і не закріплене в словниках). Це стійкі утворення, що позначають географічні назви: *Сагур-могила, Сапун-гора* і т. п. Інші перехідні одиниці визначаються близькістю лексичних значень та ідіоматичністю (лексичне значення таких одиниць не впливає із суми значень їх складових компонентів). Це утворення з першим компонентом *горе, чудо, цар*, вони мають значення якісно-оцінної характеристики: а) осіб із визначенням роду занять чи якогось суспільного стану (*горе-мисливець, горе-дипломат, чудо-богатыр*); б) назви неістот (*чудо-дерево, чудо-ніч, чудо-меленка; цар-яблуко, цар-зілля, цар-трава*).

Елементи *горе, чудо, цар* і подібні в названих утвореннях виконують функцію словотворчого афікса: вони можуть сполучатись із різними компонентами (іменниками), але при цьому виявляють не номінативне значення, а оцінне. Такі елементи в сполученні з іменниками виступають як префіксоїди: *чудо-Дніпро, чудо-поле, чудо-береги; чудо-богатыр, чудо-викладач, чудо-опера; цар-дівчиця, цар-птиця, цар-трава* [2:25].

Утворення перехідної групи властиві деякі риси апозитивних словосполучень. Утворення типу *Дніпро-ріка, Китай-город* позначене семантичною й граматичною розчленованістю, що виявляється в можливості зміни місця компонентів (*Дніпро-ріка і ріка Дніпро*). Всім перехідним утворенням, як правило, властиві синтагматичні відношення між компонентами (один компонент виступає означенням щодо другого означуваного); один із цих компонентів перехідних утворень може необмежено сполучатись з іншими лексемами (*горе-керівник, горе-рибак* і т.п.). Перехідні утворення, як правило, не мають лексикографічної закріпленості.

Отже, розглянувши складноскладені іменники як одиниці лексичного рівня і відмежувавши їх від синтаксичних одиниць, що виконують номінативну функцію (в першу чергу від апозитивних словосполучень), визначимо статус складноскладеного іменника, на основі якого встановлюється віднесеність утворень структури «іменник+іменник без з'єднувальної голосної». Статус складноскладеного іменника визначається єдністю основних ознак, які притаманні названому розряду іменників:

1. Складноскладені іменники є постійним «номінативним знаком» і характеризуються «цілісністю значення і відтворюваністю».

2. Лексичне значення складноскладеного іменника позначене ідіоматичністю.

3. Складноскладеним іменникам властива щільнооформленість.

1. Воронцова К.Б. Продуктивность и новые качества сложных имен существительных в современном русском языке (на материале словарей): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-Иркутск, 1962.

2. Кочеткова Т.И. Сложносоставные имена существительные в современном русском языке (словообразовательный, лексикосемантический и грамматический анализ): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-М., 1983.

3. Левковская К.А. Словообразование. Материалы по курсу языкознания.-М., 1954.

4. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка.-Л., 1941.

Л.Ф.Бараник

Молдаванизмы в русских островных говорах Одесщины

Предметом нашего внимания являются лексические заимствования из молдавского языка в говорах русских селений Арцизского, Саратовского, Котовского, Измаильского районов Одесской области, на протяжении многих десятилетий непосредственно контактирующих с молдавскими говорами. Анализируются слова, заимствованные русскими переселенцами у соседей-молдаван, устанавливаются причины заимствования, степень усвоения молдаванизмов, исследуются особенности их фонетического, морфологического и семантического освоения.

Анализ заимствований в русских говорах Одесщины показывает, что большинство их воспринято из близкородственного украинского языка и его говоров. Языки отдаленного родства (молдавский, румынский, немецкий) воздействовали на лексику русских говоров гораздо слабее. Если украинизмы составляют 74% от общего числа заимствований, то

молдаванизмы и румынизмы – 17%, слова же, воспринятые из немецкого языка, всего 2,5%. Заметный процент молдаванизмов в русских говорах Одесской области объясняется тем, что быт русских переселенцев, их культура, процесс производства материальных благ вот уже около двухсот лет тесно связаны с культурно-экономической жизнью соседей-молдаван. В Арцизском, Котовском, Измаильском районах Одесщины русские селения располагаются в непосредственной близости с молдавскими, нередко русские и молдаване живут в одном селе. Проникновению в русские переселенческие говоры значительного количества молдаванизмов способствовала также некоторая близость русского и молдавского языков в лексическом отношении, являющаяся результатом многовекового взаимодействия молдавского языка со славянскими. Исследователи отмечают, что в современном молдавском языке насчитывается около 40% слов со славянскими корнями. Из молдавского языка в словарный состав русских говоров Одесщины вошли в основном предметные слова, связанные с областью быта, сельского хозяйства, окружающей природы и рельефа.

Ю.С.Сорокин отмечает, что «...процесс заимствования иноязычных слов есть процесс двусторонний. Это не только простая передача элементов одним языком во владение другого языка. Это вместе с тем процесс их органического освоения системой данного языка, их приспособления к его собственным нуждам, их преобразования – формального и семантического – в условиях иной системы. Именно о процессе заимствования, – если только это действительно акт усвоения и приспособления заимствованных слов, а не механическое перенесение в иную речевую стихию некой совокупности иностранных слов, – можно сказать, что это процесс по преимуществу творческий, активный...» [4:174].

К лексическим заимствованиям в русских переселенческих говорах Одесщины мы относим такие слова, которые вошли в лексико-семантическую и грамматическую систему этих говоров. Попадая устным путем в русские говоры, молдаванизмы подвергались разнообразным видоизменениям в звуковом, морфологическом и смысловом отношениях в соответствии с внутренним строем говоров, происходила фонетическая, морфологическая и семантическая ассимиляция молдаванизмов на русской почве.

Так, при освоении молдаванизмов наблюдается повсеместное замещение несвойственного русскому языку задненебного [э] русским звуком [а]: вакáрь (молд. вэка́р), папушо́й (молд. пэпушо́й), мамалы́га (молд. мэмыли́гэ), плачын́та, плачын́да (молд. плэчын́тэ) и т.д. Молдавский

монофонемный дифтонг низкого подъема заднего ряда [oa] субституируется русским [a], ср.: молд. тэрэбо́анца – в русск. гов. тараба́н, безударный гласный [y] иногда замещается русским [o], произносимым в местных акающих говорах как [a], ср.: молд. бумба́к – русск. гов. бамба́к (в укр. гов. бомба́к). В области консонантизма при освоении молдаванизмов наблюдаются следующие субституции: глухой щелевой [x] во всех случаях замещается близким по артикуляции южнорусским фрикативным [χараχá] молд. харáк, [χарма́н] – молд. хэрма́н, [χартóп] – молд. хыртóп и т.п.; звонкий взрывной велярный [ɣ] преобразуется во фрикативный [y], всегда твердые молдавские согласные [д], [т], [н] перед гласными переднего ряда заменяются русскими мягкими [дʲ], [тʲ], [нʲ], ср. в русск. гов. [бурд'эйка] – в молд. [бурдэ́й]; в русск. гов. [пру́н'а] – в молд. [прунэ́]; молд. [к] спорадически субституируется русским [т], ср. в русск. гов. тяг, т́яга – в молд. кяг.

В процессе освоения некоторых молдавских слов наблюдается метатеза, комбинаторное изменение звуков, заключающееся в перестановке двух смежных или несмежных звуков в слове. Как отмечает А.А.Реминский, метатеза чаще всего встречается, когда слово из одного языка переходит в другой [5:171]. Метатеза, как правило, вызывается стремлением говорящих заменить менее привычное и, следовательно, более трудное сочетание звуков другим – более привычным для родного языка. Метатезу претерпели в русских говорах молдаванизмы **арпажик** *лук-сева* и **чокэлуэ** *кукурузный початок*, которые освоены русскими как **рабажи́** и **качала́йка**. При освоении молдаванизмов отмечаются и такие фонетические явления, как диэрезы, эпентезы, протезы, утрата конечных звуков. Выпадение звуков, к примеру, находим в таких словах, как **тараку́ца** молд. тэртэку́цэ, **шыр** – молд. штир, утрату конечного согласного – в слове **тяс** – молд. тьяс, протезу – в слове **во́ка** – молд. б́кэ и т. п.

Морфологическое освоение молдаванизмов заключается в их оформлении согласно нормам грамматики исследуемых русских говоров: в приобретении ими всех грамматических категорий, форм словоизменения, характерных для этих говоров. Слова молдавского языка претерпевают на русской почве довольно значительную трансформацию своей морфологической структуры. При переходе молдавских существительных в синтаксис русских говоров наблюдается переоформление гетерогенных существительных обоюдного рода, амбижене, которые в молдавском языке в единственном числе мужского рода, а во множественном – женского.

русских говорах эти существительные и в единственном, и во множественном числе – мужского рода: бамбáк – молд. бумбáк, амб., гармáн – молд. хэрмáн, амб., гартóп – молд. хыртóп, амб., кашкавáл – молд. кашкавáл, амб., тяг – молд. кяг, амб. и т.п. В некоторых случаях на русской почве происходит изменение родовой принадлежности молдаванизмов. Так, папурэ, шарабанэ в молдавском языке – женского рода, в русских говорах – мужского: па́пур, шарабáн. Иногда при переходе молдавских имен существительных в новую языковую систему наблюдается преобразование категории числа. Некоторые существительные, имеющие в языке-источнике единственное и множественное число, превратились в русских говорах в *pluralia tantum*. Это, в основном, слова, обозначающие парные понятия: бокáнчи *грубые мужские ботинки* – молд. бокáнкэ *ботинок*, мн.ч. бокáнчэнч, сошóны *боты* – молд. шошóн, мн.ч. шошóнь.

Займствованные молдавские слова, «приноравливаясь» к местным, принимают не только формы словоизменения, но и словообразования, свойственные русским говорам. Обычно молдаванизмы входят в русские говоры в форме корня (тарабан, гарман, папур, папушой и т. д.). Укрепляясь в лексико-грамматической системе островных говоров, они обрастают русскими словообразовательными аффиксами. Например, многие молдаванизмы приобрели в русских говорах Одесщины суффикс -к-: бурдéйка – молд. бордэй, таракуика – молд. тэрэкúцэ, марабéлька молд. мирабéль, барéзка – молд. барíз, барíш, некоторые – -ик-, -очк-: барыжик – молд. барíш, неляпочка – молд. неляпкэ и др.

От заимствованных корней по словообразовательным моделям, характерным для русских говоров, образуются многочисленные производные слова. Так, от молдавского а прéши *полоть, мотыжить* в исследуемых говорах известны следующие производные: *прашовка прополка, прашовочный прополочный, прашовшица полотьщица, прашовщик полотьщик*, от хэрман *ток* – *гармановать, гарманить молотить, веять зерно, работать на току*, *гармановка уборка урожая, работа на току, обмолот хлеба, гарманованный предназначенный для обмолота* и т. п. Наличие производных слов, созданных по законам русского словообразования от некоторых молдаванизмов, – свидетельство их полного лексического и грамматического освоения в русских говорах.

Анализ молдаванизмов показывает, что большая часть их освоена русскими переселенцами с той же семантикой, в том же семантическом объеме, что и в языке-источнике. Это, в основном, однозначные слова, час-

то выступающие в роли терминов, обозначающие бытовые и сельскохозяйственные реалии: **барыжик, барезка** – молд. бареж, бариш, бариз [МРС:74] *женский головной платок из тонкой шерсти*, **бонда** *душегрейка, безрукавка на меху* – молд. бондэ [МРС:87], **плачинда, плачинта** – молд. плачинтэ [МРС:472] *слоеная лепешка с начинкой из брынзы, творога или тыквы*; **вакарь** – молд. вэкар [МРС:127] *пастух, пасущий коров*, **качалайка** – молд. чокэлэу [МРС:723] *початок кукурузы*, **неляпка**, ум.-ласк. неляпочка – молд. неляпкэ [МРС:412] *корова, отелившаяся раньше трехлетнего возраста*, **тарабан** – молд. тэрэбоанца [МРС:431] *тачка*, **чиклеж** – молд. чоклеж [МРС:723] *сухой кукурузный стебель*, **прашевать** – молд. а прэши [МРС:505] *полоть, мотыжить* и др.

Без изменения в семантике заимствовались, как правило, однозначные слова, в редких случаях двузначные, обладающие двумя близкими значениями: **пруня** (ум.-ласк. прунька) 1. *плодовое дерево, мелкоплодная слива*, 2. *плод этого дерева* – ср.: молд. прун [МРС:503]; **гутуля** 1. *плодовое дерево, айва*, 2. *плод этого дерева* – ср. молд. гутый, гутые, гутуй [МРС:145; РМС:17] и т. п.

В полном семантическом объеме закрепился в русских говорах молдаванизм мамалыга. В молдавском языке мэмэлигэ употребляется в двух значениях: 1. *мамалыга (род блюда из кукурузной муки)*, 2. перен. *размазня (о человеке)* [МРС:403], ср. рум. mămăligă 1. *мамалыга*, 2. перен. *разг. слабохарактерный человек, тряпка* [РумРС:515]. Закреплению в русских островных говорах слова мамалыга в переносном значении способствовала его особая коннотация.

Большая часть заимствований из молдавского языка претерпела на русской почве семантические изменения. Распространенным видом семантических преобразований молдаванизмов в исследуемых говорах является сужение смыслового объема многозначного в языке-источнике слова, т. е. заимствование слова не во всех, а только в некоторых или чаще всего в одном значении. И это не случайно. «В подлинных заимствованиях наиболее замечательное семантическое явление – это специализация значения», – подчеркивает А. Доза [2:138].

Широкое распространение в русских островных говорах получило слово **бурдей** (ум.-ласк. бурдейка, бурдеечка), употребляемое в двух значениях: 1. *землянка* 2. *лачуга, хижина*. В молдавском языке оно (молд. бордей) известно в трех значениях: 1. *землянка*, 2. *лачуга, хижина*, 3. *погреб* [МРС:88]. В значении *погреб* в русских говорах Одесской области слово

бурдей нами не зафиксировано. В более узком значении, чем в родном языке, функционируют в русских говорах Одесщины молдаванизмы **банбак, турма, тяг** и др.

Наряду с сужением смыслового объема полисемантических слов, с закреплением многозначных слов в русских говорах лишь в одном из своих значений наблюдается также сужение семантики молдавских слов, происходящее в результате конкретизации в русских говорах понятий, обозначенных этими словами. Примером такого рода сужения значений могут служить слова **саламур, тарга, сошоны/сушоны** и др. Функционирующее в русских островных говорах саламур *приправа из лаврового листа, перца, горчицы* относится к молдавскому прототипу саламурэ *россол вообще* как видовое понятие к родовому. Конкретизирована в русских говорах и семантика молдавского слова таргэ, в языке-источнике таргэ *носилки вообще* [МРС:636], в русских говорах **тарга** – *специальные носилки в виде ящичка для переноски мякны*.

Нередко в процессе заимствования молдаванизмы претерпевали на русской почве и «двойное» сужение семантики: слово усваивалось не в полном объеме значений, а только в одном из них, причем это значение в свою очередь сужалось, конкретизировалось. Например, молд. **тяск** *давяильный пресс, давило и печатный станок* [МРС:665] употребляется в русских говорах преимущественно в форме *тяс* только для называния особого вида пресса – виноградного. Аналогичную смысловую трансформацию на русской почве претерпел полисемантический молдаванизм **кырды** 1. *стадо, стая /птиц/, 2. группа, куча* [МРС:333], который освоен русскими только в первом, причем суженном значении: служит наименованием не всякого стада вообще, а только стада овец (Кырды – эта только када овцы идут).

Закрепляясь в лексической системе русских говоров, молдавские лексемы подвергались и более сложным семантическим преобразованиям, претерпевали одновременно и сужение, в расширение семантики. Так, слово жок, употребляемое в языке-источнике для наименования только одного из видов молдавского народного танца, в исследуемых говорах служит названием всякого танца вообще. Широкое распространение в русских селах Вознесенка Арцизского р-на и Введенка Саратовского р-на получили выражения *пойдем на жок, жок был* вместо общеизвестных соответствий *пойдем на танцы, танцы были*. Слово жок обозначает в русских говорах более широкое родовое понятие по отношению к исконно

молдавскому видовому. Следует отметить, однако, что в языке-источнике слово **жок** полисеманлично, русские же восприняли его только в одном значении. В молдавском **жок** 1. *игра (набор предметов для игры)*, 2. *театр, игра, исполнение* 3. *танец (народный), пляска* [МРС:227; РМС: 731]. Русские освоили слово **жок** лишь в третьем значении, причем, как уже отмечено, произошло расширение объема этого значения. Слово **жок** стало употребляться как гипероним (танец вообще) по отношению к иконному гипониму (народный танец).

Заемствования из молдавского языка чаще всего проникали в русские говоры Одесщины вместе с новыми предметами и понятиями, ранее не известными русским переселенцам. Из соседних молдавских говоров русские заимствовали целый ряд слов, обозначающих предметы и явления, характерные для Молдавии и быта молдаван: **бонда, вертуга, мамальга, плачинда, брынза, пруня, марабеля, гутуля, папушой, тяг, тяс** и др. Все эти слова встречаются в этнографических работах А.Скальковского, А.Зашука, А.Шмидта, Л.С.Берга и др., описывающих быт молдаван Бессарабии середины XIX в. [3]. Утверждению этих слов в исследуемых говорах способствовало не только отсутствие для них эквивалентов в русской лексической системе, но и то, что эти слова обозначают жизненно важные предметы и понятия, с которыми русские сталкивались и сталкиваются ежедневно как в быту, так и в практической деятельности. Характерно, что многие из этих слов заимствованы также жителями соседних украинских сел, ибо для украинцев, как и для русских, они являются наименованиями новых, жизненно важных реалий [Моск].

Общепризнано, что говорам свойственна тенденция к детализации, конкретизации отдельных предметов, явлений, понятий. Интересно, что эта тенденция дает себя знать и при отборе заимствуемых слов. Наблюдения показывают, что очень часто носителями говоров заимствуются именно те слова, которые дифференцируют, конкретизируют определенные понятия, известные в говорах. Так, средством конкретизации, детализации понятий в русских переселенческих говорах служат следующие воспринятые из молдавского языка слова: *вакарь пастух, пасущий коров, неляпка корова, отелившаяся раньше трехлетнего возраста, барыжик, барезка четырехугольный цветной головной платок из тонкой шерсти* и др.

Отдельные молдаванизмы вошли в лексическую систему русских говоров вследствие того, что с их помощью стала возможной передача посредством одночленных наименований понятий, которые в русском языке

выражаются только при помощи словосочетаний: **качалайка** *обработанный кукурузный початок*, **чиклеж** *кукурузный стебель*, **чамур** *раствор из глины, соломы и навоза, используемый в качестве строительного материала* и др.

Одной из причин заимствования следует считать большую по сравнению с русским эквивалентом экспрессивность заимствуемого слова. Такие молдаванизмы, как **гата**, **мамалыга** воспринимаются носителями исследуемых говоров как слова с более яркой коннотацией по сравнению с их русскими соответствиями **готово** и **размазня** (о человеке). Наряду с эмоционально окрашенными словами русские восприняли от соседей-молдаван междометные экспрессивы **мэй**, **брэй**, активно употребляемые в русских говорах в функции антропонимов при обращении людей друг к другу.

Исследование заимствований из молдавского языка и его говоров в русских островных говорах Одесщины дает ценный материал для русской и молдавской диалектологии, лексикологии и этнографии.

1. Гриценко П.Ю. Моделирование системы диалектной лексики. -К.,1984.
2. Доза А. История французского языка. -М.,1956.
3. Скальковский А, Опыт статистического описания Новороссийского края.- Одесса,1850.-Т.1-2; Зашук А. Материалы для географии и статистики России,собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская область.-СПб.,1863.- Ч.І; Берг Л.С. Бессарабия. Страна – люди – хозяйство.-М.,1918.
4. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка, 30-90-е годы XIX века.-М.-Л.,1965.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение.-М.,1967.

Принятые сокращения

Моск. – А.Москаленко. Словник діалектизмів українських говорів Одеської області.- Одеса,1961.

МРС – Молдавско-русский словарь.-М.,1961.

РМС – Русско-молдавский словарь.-М.,1954.

РумРС – Румынско-русский словарь/ Под ред. Б.А.Андрианова и Д.Е.Михальчи.- М.,1953.

Слагаемые семантики производных слов

Отношения производности сложны и не всегда хорошо изучены, поэтому крайне важно при научном исследовании определить характер взаимосвязи между семантикой мотивирующего и мотивированного слова.

Производные наименования, как известно, не только называют предметы, явления и прочие атрибуты внеязыковой действительности, но и соотносятся с производящими их словами, т.е. можно говорить с двойной референтной соотнесенности производных слов в отличие от непродуцируемых. Соотнесенность производных с производящими обуславливает не только морфемный состав первых, но и семантический, т.е. производные «выступают носителями формально-семантических отношений к непосредственным производящим» [7:10]. Правильное понимание связи между мотивированным и мотивирующим лежит в основе синтезирования значения слова из его компонентов, т.к. анализ – это «метод исследования, состоящий в том, что изучаемый предмет мысленно или практически расчленяется на составные элементы (признаки, свойства, отношения)... для того, чтобы выделенные в ходе анализа элементы соединить с помощью другого логического приема – синтеза – в целое, обогащенное новыми знаниями» [4:34–35]. Методологической базой является положение о том, что без анализа нет синтеза, восходящее к концепциям европейских философов-рационалистов XVII-XVIII вв., отрицавших возможность достижения адекватного знания путем последовательного сведения сложного к максимально простому: «все существующие на свете понятия могут быть разложены на небольшое число простых понятий, являющихся как бы алфавитом, и посредством правильного метода из комбинаций букв такого алфавита могут быть со временем вновь получены все вещи вместе с их теоретическими доказательствами» [4:279]. «Правильный метод» и есть синтез.

Анализ и синтез, являясь самостоятельными приемами исследования, находятся в тесной взаимосвязи, носящей, как верно отмечает А. М. Кузнецов, скорее процедурный, чем теоретический характер. «поскольку для восстановления целостного значения необходим «строительный материал», т.е. именно те смысловые компоненты, которые как раз и производятся в процессе анализа» [5:84].

Таким образом, прежде чем описать семантику производного слова, необходимо определить, какие компоненты ее формируют. Адекватности описания можно достичь, если в основу выделения будут положены такие категории, как часть и целое, характеризующие общее движение познания, которое обычно начинается с нерасчлененного представления о целом, затем переходит к анализу, расчленению целого на части и завершается воспроизведением объекта в мышлении в форме конкретного целого [9:109]. Проблема части и целого, выдвинутая еще в античности Аристотелем, истинную интерпретацию получила только в диалектическом материализме: в сложноорганизованных объектах целое несводимо к сумме частей.

Познание целого и частей происходит параллельно: выделяя части, мы анализируем их как элементы целого, в результате же синтеза целое выступает как некоторая совокупность частей. Свойства целого обусловлены взаимоотношением его частей. Часть реализует в целом только те свои характеристики, которые необходимы для образования целого, т.е. в производном слове полисемные морфемы выступают только в одном своем значении. А так как другие качественные характеристики остаются нереализованными, то это и служит базой для возникновения новых значений слова. Исходя из понимания производного слова как единицы семантически зависимой, обусловленной другой единицей, при нерелевантности структурной сложности, можно выделить два обязательных слагаемых семантики производного: семантику мотивирующей основы и семантику форманта.

Но в словообразовании мы редко имеем дело с «чистым» сложением семантики, т.к. язык и по форме и по содержанию устроен не по арифметическим правилам сложения и вычитания. Чаще всего значение складывается не только из значений входящих в его состав морфем; в нем выделяются компоненты, которые формально не выражены: «Целое есть не только произведение частей, но и еще добавочно некая величина $A \times B + (x)$ » [6:146]. Компоненты смысла, не имеющие формального выражения, являются смысловым приращением.

Фразеологичность семантики связана с частеречной характеристикой слова. В большей мере она проявляется в именах существительных, что «в значительной степени объясняется тем, что это самая номинативная часть речи. Ее номинативность носит наиболее непосредственной характер» [2:12]. Изучение фразеологичности семантики, установление взаимо-

отношении между сущностью и формой представляется наиболее интересным. Вот почему мы учитываем как обязательные слагаемые семантики любого производного слова – мотивирующую основу и формант, так и необязательный, но довольно-таки регулярный – приращенный смысл. Определение характера их соотносительности, равно как и установление закономерностей связи между компонентами смысла и словообразовательными микрокатегориями имеет несомненную практическую значимость, особенно в преподавании русского языка как неродного, т.е. позволяет глубже проникнуть в природу исследуемого слова и определить его семантику.

При описании обязательных компонентов значения производного слова в основу положен тезис о единстве формы и содержания: любое явление имеет свою форму и свое содержание.

О. Есперсен, рассматривая различные подходы к языковым фактам, писал, что идя от формы к значению, мы приходим к морфологии, но «когда мы исходим из значения или функции и устанавливаем, как они выражаются в форме», – к синтаксису. «Обе части грамматики с их различной трактовкой дополняют друг друга и, взятые вместе, дают полный и ясный обзор общих фактов того или иного языка» [3:39-40]. Все сказанное в полной мере относится и к словообразованию, т.к. адекватности описания его единиц можно достичь только в совокупности двух подходов: от формы и от содержания. Вот почему, обращаясь к форме (описание «от формы» гарантирует полноту, строгость и точность исходной организации материала) [8:23], мы непременно приходим к ведущей, определяющей стороне объекта – содержательной, т.е. к значению, место которого в языке довольно образно определил Э. Бенвенист: «Что только ни делалось, чтобы не принимать во внимание значение, избежать его и отделаться от него. Напрасны попытки – оно, как голова Медузы, всегда в центре языка, околдовывая тех, кто его созерцает» [1:443].

1. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа//Новое в лингвистике.-1965.-Вып. 4.
2. Ермакова О.П. Лексические значения производных слов в русском языке.-М.,1984.
3. Есперсен О. Философия грамматики.-М.,1958.
4. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник.-М.,1975.
5. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу.-М.,1986.
6. Панов М.В. О слове как единице языка // Учен. зап. МГПИ им.В.П.Потемкина.-1956.-Т.51.-Вып.6.
7. Тихонов А.Н. Морфемный состав и словообразовательная структура слова // Акт. пробл. русск. словообразования.-Ташкент,1975.-Т.143.-№1.

8. Улуханов И.С. О видах усеченных основ мотивирующих слов в русском словообразовании // Развитие современного русского языка: Словообразование: Членимость. 1972.-М.,1975.

9. Философский словарь/Под ред. И.Т.Фролова.-4е изд.-М.,1981.

Л.В.Яровая

Терминологическое поле судовождения в современном русском языке

Изучение лексического состава языка с помощью теории поля стало сегодня общепризнанным. Теория поля уже имеет определенную традицию в языкознании. До недавнего времени эту традицию отличала некоторая односторонность и противоречивость в определении понятия поля. Это связано с различием парадигматического и синтагматического подходов к проблеме [10:40-50]. С.Д.Кацнельсон разработал концепцию бинарных, или полярных понятийных полей, которые он рассматривал как группы лексем, относящиеся к одной понятийной сфере, противопоставленные одна другой и имеющие разные способы выражения обобщенного понятия [8:77-83]. Для современных исследователей характерен синтез синтагматического и парадигматического подходов к анализу поля [6:8-9, 177; 7:149]. В.Г.Адмони рассматривает части речи как поля с центром и периферией, пересекающиеся с другими полями. Центр образуется оптимальной концентрацией всех признаков, которые сходятся в данной единице. Периферия состоит из большего или меньшего количества образований разного объема с некомплектным количеством этих признаков [1: 49].

Понятие функционально-семантического поля, предложенное А.В.Бондарко, по нашему мнению, наиболее полно учитывает формальную и смысловую стороны единиц языка, входящих в то или иное поле. По мнению ученого, функционально-семантическое поле (ФСП) – это двустороннее (содержательно-формальное) единство, которое создается грамматическими единицами и категориями вместе с равноуровневыми средствами, взаимодействующими с ними и объединенными на семантико-функциональной основе. А.В.Бондарко выделяет два основных структурных типа ФСП: моноцентрические (опирающиеся на определенную грамматическую категорию) и полицентрические (опирающиеся на

некоторую совокупность разноуровневых языковых средств: морфологических, синтаксических, лексико-грамматических, лексических). Языковые средства, строящие такое ФСП, не создают единой гомогенной системы форм [3:494; 4: 483-495; 5: 60].

Понятие поля широко используется в терминологии. Здесь полем называют своеобразную область существования термина, внутри которой он обладает всеми характеризующими его признаками, область, искусственно очерченную и специально охраняемую от посторонних проникновении [9:10]. Р.Коцоурек отмечал, что терминология как особая часть лексики организована в связи с идиоглоссариями разных полей [12:131]. По мнению канадского терминолога Г.Рондо, вся терминологическая лексика может быть отнесена, в зависимости от функционирования, к разным «языкам для специальных целей». В то же время все «языки для специальных целей» (подъязыки) используют общеупотребительную лексику, составляющую ядро, центр языкового глоссария [9:63-71].

На наш взгляд, группу слов, словосочетаний и синтаксически связанных предложений-команд, используемых в морском судовождении, правила их сочетания и функционирования следует рассматривать как один из «языков для специальных целей», подъязыков. Наиболее приемлемое наименование для этой группы языковых единиц – терминологическое поле морского судовождения. Если рассматривать эту терминосистему как функционально-семантическое поле, то ее следует отнести к ФСП компактной структуры полицентрического типа. Явно выраженными ядрами центра этой ФСП являются: 1) слова, словосочетания и предложения-команды, называющие понятия, реалии морской навигации;

2) слова и словосочетания, называющие понятия, реалии мореходной астрономии;

3) слова, словосочетания и предложения-команды, называющие понятия, реалии морской лодии (лоцманского дела). Как и все терминосистемы, ФСП морского судовождения тесно связано с центральным ядром языка – общеупотребительной лексикой. Во-первых, в морском судовождении широко используется общеупотребительная лексика языка: *помощь, авария, впереди, полуавтоматический, допускать, средства обеспечения* т.д.; во-вторых, термины морского судовождения подвержены процессам детерминологизации, и многие из них, будучи узкоспециальными в XVIII - XIX веках, квалифицируются в лексикографических источниках на синхронном срезе языка как общеупотребительные или присущие не

только термине системе морского судовождения, но и другим терминосистемам. Так, существительные *каюта, лоцман, люк, штурм, штурвал, штурман* заимствованы из голландского языка как термины морского судовождения. Словарь русского языка в 4-х томах квалифицирует их сегодня как общеупотребительные. *Компасом* (существительное заимствовано из итальянского языка) пользуются сегодня не только моряки, но и военные, авиаторы, путешественники, спортсмены. Однако, в отличие от общеупотребительного компас, в морском судовождении используется акцентный вариант компас. Глагол *лавировать* (из голландского) использовался первоначально лишь по отношению к особому способу передвижения парусных судов против ветра. Сегодня это слово чаще используется в значении «дипломатичного» способа поведения человека в трудных ситуациях.

Велика группа специальной лексики, заимствованной из терминосистемы морского судовождения в другие терминосистемы. В Словаре русского языка, кроме пометы морское, они имеют и другие пометы. Например, существительные *норд, норд-ост, норд-вест, зюйд, зюйд-ост, зюйд-вест* и под. в судовождении называют направление относительно сторон света, а в метеорологии – ветер, дующий в этом направлении. Глагол *пеленговать* используют сейчас не только в морском судовождении, но и в авиации, военном деле, космонавтике, спортивном ориентировании. Поэтому слово квалифицируется в Словаре русского языка вообще как специальное.

ФСП морского судовождения в современном русском языке включает модели (слова, словосочетания и предложения-команды) собственно и несобственно судоводительские. Использование принципов членения ФСП на центр и периферию дает основания считать семантико-грамматическим центром ФСП морского судовождения модели собственно судоводительские, а на периферии расположить несобственно судоводительские модели.

Как отмечал В.Г. Адмони, для центра полевой структуры характерна максимальная концентрация признаков, которые определяют качественную специфику данного единства [1:51]. Таким образом, центр ФСП концентрирует в себе базисные семантические функции. В поле морского судовождения ими являются номинативные функции слов и словосочетаний и коммуникативные функции предложений-команд, используемых в судоводительском «языке для специальных целей». Концентрация специфических признаков данного единства в его центре не

исключает интенсивного межкатегориального взаимодействия в центральной части поля, а не только на периферии. Три центра (ядра) этого полицентрического ФСП: морская навигация, мореходная астрономия, морская лоция – взаимодействуют между собой.

Так, среди слов и словосочетаний, относящихся к навигационному ядру ФСП морского судоходства, такие, как: *агона, изогона, локсодромия, гирокомпас, циркуляция, лаг, крьюе-пеленг, протрактор, продрейфовать, верповать, табанить, дрейфометр, эхо-сигнала*. Среди слов и словосочетаний, относящихся к астромореходному ядру ФСП морского судоходства, такие, как: *секстан, астронавигация, астроплот, астролябия, градишок, вертекс, наклономер, нутация, геоzenит, ифелий, альмукантарат, сизигия, квадратура*. Среди слов, относящихся к лоцийному ядру ФСП морского судоходства, такие, как: *аванпорт, бон, буна, кови, мол, пал, ряж, галс, веха, дамба, ревун, диафон, тифон, наутофон, квазидолгота, фарватер, створы, радиосигнал, радиомаяк, буксировка*.

Взаимодействие трех названных ядер в центре ФСП морского судоходства проявляется в том, что каждый специалист-судоводитель (и капитан, и штурман, и лоцман) в равной мере владеет данными терминологическими микросистемами. Отличие состоит в частотности использования этих групп терминов судоводителями разных квалификаций, выполняющими разные должностные обязанности. Навигация, мореходная астрономия и лоция – разные направления, лежащие в основе науки о морском судоходстве.

Особую зону описываемого ФСП составляют команды, непосредственно обеспечивающие безопасную проводку судов. Грамматически они представляют собой, как правило, синтаксически связанные императивные (побудительные) по цели высказывания предложения. Например, среди команд при постановке на якорь: *Приготовить якорь к отдаче! Травить две смычки в воду! Выбрать якорную цепь!*; среди команд на руль: *Руль право пять! Лево на борт! Одерживать!*; среди команд в машину: *Приготовить машину! Малый вперед! Полный назад!*; среди команд при швартовке: *Подать бросательный на берег. Потравить кормовой немного! Все крепить!*; среди команд при буксировке: *Команде аврал! Укоротить буксир! Уменьшить ход!* Однако некоторые команды реализуются в плане реальной модальности, представляя собой повествовательные по цели высказывания предложения. Например: *Якорная цепь смотрит по траверзу. Якорь ползет. Якорь встал!* Целью

весьма ограниченного количества команд является получение информации. Грамматически они представляют собой вопросительные предложения. Например: *Чист ли якорь? Чисто ли за кормой? Готовы ли вы к буксировке?*

В качестве второго признака, свойственного центру поля, выдвигается признак наибольшей специализации языковых средств, которые служат для реализации базисных семантических функций [6:10]. Реализация номинативных функций языковых единиц в терминосистеме морского судовождения является первичной для имен существительных и субстантивных словосочетаний соответствующей семантики и вторичной для глаголов, прилагательных, наречий, глагольных, адъективных и адвербиальных словосочетаний. Реализация коммуникативных функций языковых единиц первична в этом ФСП для синтаксически связанных предложений-команд.

Совокупность в центре ФСП базисных функциональных признаков, выраженных наиболее специализированными средствами, ведет к концентрации связей между средствами, являющимися носителями этих признаков. Это и есть третий признак, свойственный центру поля. Структурная концентрация наиболее характерна для грамматических категорий, поскольку они опираются на системы рядов форм, которые объединяются оппозитивными отношениями в совокупности с отношениями неопозитивных различий [4:483-495].

Лингвисты отмечают еще один признак (четвертый), характерный для центра ФСП. Это регулярность функционирования данного языкового элемента относительно нерегулярности или меньшей регулярности, меньшей употребительности периферийных элементов [6:10; 11:13]. Думаем, что данный признак наблюдается лишь при условии обязательного соблюдения прагматического параметра.

Периферия ФСП морского судовождения количественно велика, поскольку включает в себя терминологию фундаментальных и прикладных наук, используемую в морском судовождении. Это элементы терминосистем математики, физики, астрономии, географии, судостроения, авиации, метеорологии, гидротехники, военного дела и некоторых других. Периферия может быть ближней и дальней. Такое членение периферийной зоны достаточно условно, однако оправданно, поскольку есть периферийные компоненты полевой структуры ФСП явно маргинальные (дальняя периферия) и компоненты, непосредственно

примыкающие к центру (ближняя периферия). Основной дифференцирующий признак между ними в ФСП морского судоходства, по нашему мнению, прагматический. Элементы других терминосистем, используемые судоводителями непосредственно для обеспечения безопасного движения судна на воде, входят в ближнюю периферийную зону; те же из них, которыми обычно пользуются не судоводители, но которые опосредованно связаны с работой судоводителей, входят в дальнюю периферийную зону ФСП морского судоходства. Особенностью этого ФСП является то, что ближняя периферия количественно превосходит дальнюю. В ближней и дальней периферии расположены зоны пересечения с терминологическими ФСП:

1) математики - *вектор, интеграл, интерполяция, кривая, нормаль, ордината, приращение, радиус, сегмент, хорда, экстраполяция*;

2) физики - *излучение, импеданс, индукция, интерференция, мощность, напряжение, плотность, полупроводник, равновесие, сопротивление*. В зоне пересечения с ФСП физики можно определить особую зону пересечения с микрополями радиотехники и радиоэлектроники - *адаптер, детектирование, индикатор, радиоволна, фидер, РЛС, радиопеленгатор, радиомаяк*;

3) астрономии - *зенит, орбита, параллакс, эклиптика; Солнце, Полярная, Венера, Луна; визуальный*,

4) географии - *долгота, изобата, координаты, нос, широта, эстуарий; меридиональный; Атлантический океан, Черное море, скала Бишоп, плавание в высоких широтах* и т.п.. В зоне пересечения с ФСП географии можно выделить особую зону пересечения с микрополями геодезии - *горизонталь, локсодромия, рейка, триангуляция, съемка рельефа* и т.п. и гидрографии - *промерный галс, маршрутный промер, уровенный пост, съемка рельефа морского дна, гидроакустический трал* и т.п.; 5) метеорологии - *изогипса, циклон, антициклон, ураган, морось, айсберг, несяк, разводье, торос, облачность*. В ФСП метеорологии присутствуют два семантических ядра: приземной метеорологии и гидрометеорологии. Ближняя периферия ФСП морского судоходства имеет общие зоны пересечения и с одним, и с другим ядром; б) гидротехники - *брекватер, бьеф, водосброс, траверз, щит, волно-лом, дамба, плотина, пирс, причал, канал, шлюз*;

7) судостроения и судоремонта - *бак, полубак, грот-мачта, дейдвуд, кранец, крюйт-камера, марс, мидель, набор, обводы*. Словосочетания обычно входят в зону ближней периферии, а лексические единицы - в

зону дальней периферии. Причина этого - в наличии контекстуального форманта, указывающего на конкретную сферу использования словосочетания. Кроме того, словосочетания называют более конкретные понятия, чем слова, так как выполняют в языке функцию расчлененной номинации, тогда как слова - функцию нерасчлененной номинации.

Пересечение с терминологическими ФСП воздушного судождения и космонавтики происходит в зонах центра, ближней и дальней периферии, поскольку формирование этих терминополь происходит под непосредственным влиянием терминополь морского судождения.

В терминологическом поле морского судождения широко используются общетехнические термины и специальная лексика, то есть языковые единицы, которые функционируют в нескольких терминосистемах науки, техники. К таковым можно отнести, например: балансировка, блок, бугель, выхлоп, демонтаж, дроссель, кулачок, кулиса и др. Изученный материал свидетельствует о том, что терминологическая система морского судождения является одной из знаковых систем и может быть рассмотрена как функционально-семантическое поле компактной структуры полицентрического (полиядерного) типа. Это ФСП входит в состав макрополя транспорта. ФСП морского судождения по-разному связывается со многими другими ФСП и имеет обилие зоны пересечения с ними.

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики.-М.-Л.,1964.
2. Балин Б.М. Понятие лингвистического аспектологического поля // Проблемы германской филологии.-Рига, 1968.
3. Бондарко А. В. О грамматике функционально-семантических полей // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.-1984.-Т.43.-Вып.6.
4. Бондарко А.В. Основы построения функциональной грамматики // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.-1981.-Т.40.-№6.
5. Бондарко А.В. Функциональная грамматика.-М.,1984.
6. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке.-М.,1969.
7. Гухман М.М. Единицы анализа словоизменительной системы и понятие поля // Фонетика, фонология, грамматика.-М.,1971.
8. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение.-М.-Л.,1965.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории.-М.,1989.
10. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике.-М.,1974.
11. Daneš P. The relation of centre and periphery as a language universal // Travaux linguistiques de Prague.-Prague, 1966.-№2.

12. Kocourek R. Synonymy and semantic structure of terminology // Travaux linguistiques de Prague. - Prague, 1968. - №3.

13. Словарь иностранных слов. 14-е изд. - М., 1987.

14. Словарь русского языка: В 4-х т. - М., 1985-1988. - 3-е изд.

15. Частотный англо-русский словарь-минимум по судовождению / Сост. К. Ф. Лукьяненко, В. Н. Сергеева. - М., 1978.

16. Корнараки В. А. Справочник лоцмана. - М., 1983.

17. Красавцев Б. И. Мореходная астрономия. - М., 1986.

18. Лесков М. М., Баранов Ю. К., Гаврюк М. И. Навигация. - М., 1986.

19. Справочник капитана дальнего плавания / Под ред. Г. Г. Ермолаева. - М., 1988.

Ю. В. Мельник

Українське дієслово у слов'янських перекладах (проблеми дієслівної транспозиції)

У широкому сенсі транспозиція – це перенос будь-якої мовної форми, одним з найяскравіших типів цього явища є перенос часу або способу дієслова, тобто використання форм теперішнього у значенні майбутнього (футуральний презенс) і минулого (теперішній історичний), вживання індикатива у значенні імператива або кон'юнктива та ін. Особлива увага до реалізації цього явища у формах дієслова зумовлена також центральною роллю присудка у межах речення як комунікативної одиниці. Дослідження транспонованих дієслівних форм виходить за межі граматики мови у граматику мовлення і стилістики. Деякі типи транспозиції характерні для художньої літератури, деякі – для розмовної мови. Найбільш часто вживані транспозиції часу у європейських мовах – теперішній історичний і футуральний презенс.

Укр. Одні з нашої валки подались на Тульчу, на Ісакчу, до родичів, а я бачу, що й тут наші люди – та й лишивсь. Може, *думаю*, яку звістку про вас почую – їй-богу! (МК1).

Англ. Well, I was dozing off again when I *thinks* I hears a deep sound of «boom!» away up the river. I *rouses* up and *rests* in my elbow and I *listens*; pretty soon I *hears* it again. I hopped up and went and looked out at a hole in the leaves, and I *see* a bunch of smoke laying on the water – a long ways up – about abreast the ferry (MT).

У більш вузькому значенні транспозиція – це перехід слова (або основи слова) у сферу іншої частини мови або вживання у функції іншої частини

мови. Цю проблему у славістиці дуже детально розглянув О.О.Потебня [3:528]. Своїм народженням транспозитологія зобов'язана Ш.Баллі, його книзі «Загальна лінгвістика і питання французької мови», у якій автор визначив три компоненти мовного процесу транспозиції: транспоненд (вихідна форма) – транспозитор (засіб транспозиції) – транспозит (результат транспозиції). Мовний знак, повністю зберігаючи своє семантичне значення, може змінити своє граматичне значення, прийнявши на себе функцію якої-небудь лексичної категорії (іменника, дієслова, прикметника, прислівника), до якої він не належить. Таку систему граматичних замінів Ш.Баллі називає функціональною транспозицією, відрізняючи її від семантичної, яка стосується і лексики. Дуже відомою є така форма транспозиції, як суфіксальне словоутворення.

Окремі аспекти транспозиції досліджували О.Єсперсен, А.Сеше, А.Фрей. Цілісну концепцію цього явища представив Л.Теньєр у своїй книзі «Основи структурного синтаксису». Відкинувши термінологію Ш.Баллі, він використовує термін «трансляція» (від лат. *transfere*, *translatum* – переносити) і інтерпретує трансляцію перш за все як засіб вираження думки у відповідності з духом конкретної мови. У цій роботі використовуються терміни «трансференд» (мовна одиниця, що транслюється), «транслят» (мовна одиниця, яка вже трансльована), «транслятив» (морфологічний маркер). Але незважаючи на цінність роботи Теньєра, яка стала цілим етапом у розвитку структурного синтаксису, більш традиційною і вживаною залишається термінологія Ш.Баллі. Теорія трансляції Теньєра викликає особливий інтерес тому, що вона вербоцентрична. Така точка зору викладена у «Граматичі Пор-Рояля» і концепції О.Гумбольдта.

Переносне вживання одних граматичних форм у функції інших, тобто транспозиція функцій, утворення рядів синонімічних форм, певним чином співвіднесених одна з другою – одна з найбільш цікавих граней транспозиції. Визначення механізму транспозиції функцій дозволяє глибше розкрити комплекс мовних засобів, які служать для неоднозначного вираження складної мовної дійсності. При розгляді проблем, пов'язаних з транспозицією граматичних категорій, постає питання про співвідношення окремих компонентів мовної структури, а також про відношення мовних засобів до відображення немовної дійсності.

У лінгвістиці частіше вивчались внутрішньомовні дієслівні транспозиції в кожній окремій мові, міжмовний зіставний аналіз транспозицій проводився на різному текстовому матеріалі для кожної порівнюваної

мови. На наш погляд, розгляд транспозиційних процесів дієслівних форм на міжмовному рівні на матеріалі семантично єдиних текстів (художніх перекладів) сприяє систематизації й уточненню понятійного апарату транспозитології, поглибленню теорії цієї галузі мовознавства.

Дослідження, яке було проведене на рівні дієслівної категорії часу, показує, що транспозиція часу може бути не лише внутрішньомовною, але і міжмовною. Під міжмовною транспозицією ми розуміємо випадки, коли у процесі перекладу відбувається заміна часу дієслова.

При цьому необхідно розглядати особливості перекладу дієслівних транспонованих форм як слов'янськими, так і неслов'янськими мовами.

У ході дослідження виявлено, насамперед, багато прикладів адекватного перекладу, коли і в оригіналі, і в перекладі використовується однаковий тип транспозиції, наприклад, футуральний презенс:

Їду, Марічко! – билась в Іванових грудях відповідь, лякаючись вилетіть звідти (МК3).

«*Ich komme, Maritschka!*» – flatterte die Antwort in Iwan Brust und fürchtete hinauszufliegen (МК4).

«Ми, як ішли зимою по Україні, *зайдемо*, бувало, в село – завити хочеться. Все спалене, розбите. *Кубляться* діти в теплому попелі, *гріються*» (ОГ1).

«Когда шли зимой по Украине, *зайдём*, бывало, в село – завить хочется. Всё сожжено, разбито. *Копшатся* дети в тёплой золе, *греются*» (ОГ2).

Найбільший інтерес викликають зміни, що відбуваються у процесі перекладу. Дослідження показує, що перекладачі замінюють форми теперішнього історичного формами минулого часу і дієслово у перекладі не актуалізує дію у свідомості мовця так, як в оригіналі. Іноді текст через це втрачає образність і барвистість.

«Почорнілі від сонця, сухі й нужденні, з випуклими скорботними очима, румуни нагадували собою ті розп'яття на білих хрестах, що віками стоять понад шляхами їхньої країни. Іноді на возі з-під закривавленої шинелі важко *підіймається* солдатська стрижена голова:

- Браток!.. А браток!.. Дай закурити» (ОГ1).

«Иногда на возу из-под окровавленной шинели тяжело *поднималась* солдатская стриженная голова:

- Браток!.. А браток!.. Дай закурить» (ОГ2).

Необхідно виділити такий тип внутрішньомовної транспозиції, як акціональна, тобто випадок, коли в оригіналі вживається акціональний

варіант минулого часу – форма плюсквамперфекта (давноминулий час). Акціанальна міжмовна транспозиція – це заміна українського давноминулого часу іншими формами у перекладі.

Результати дослідження слов'янських перекладів українського дієслова є доказом того, що форми плюсквамперфекта (давноминулого часу) у східнослов'янських мовах існують не лише в українській мові, але вони є і в російській мові. Питання про існування давноминулого часу в російській мові порушувалося в науковій літературі не раз. Сучасні дослідники посилаються, як правило, на праці О.В.Ісаченка, який «переконливо довів» відсутність давноминулого часу у часовій системі російського дієслова. Проте, відкидаючи можливість наявності форм давноминулого часу, О.В.Ісаченко мав на увазі дієслова із значенням ітеративності, тобто багаторазово повторюваної дії [2:430-433]. У нашій статті йдеться про іншу форму дієслова, яка у російській граматичній традиції мала різні назви: і «недійсного способу» [1:105], і «модальності відкинутої дії» [2:516-517], тобто форми типу «дієслово минулого часу + частка «было».

У процесі дослідження було зібрано і проаналізовано матеріал оригінальних текстів української художньої літератури ХХ століття та їх перекладів на російську мову: було досліджено 3000 сторінок і виділено 105 форм українського давноминулого часу.

1. Більшості (58,8% – 61 форма) українських форм давноминулого часу відповідають російські форми «минулий час + было».

«А я *було* сховала для тебе цукерку «Гулівер», а тоді забула і з'їла» (ЮМ1).

«А я *спрятала было* для тебя конфету «Гулливер», а потом забыла и съела» (ЮМ2).

2. 7,5% (8 форм) відповідає сполучення вербоїдів з «было»: «дієприкметник + было» – 5,6% (6 форм), «дієприслівник + было» – 1,9% (2 форми).

«Життя, що *було* сколихнулося, знову потекло спокійно й розмірено» (АД1).

«*Всколыхнувшаяся было* жизнь снова потекла спокійно и размеренно» (АД2).

«Рука з ганчіркою, що *була* заворушилася, знову завмерла» (АД3).

«Тряпка, *защевелившись было*, снова замерла» (АД4).

3. 2,9% (3 форми) відповідають дієприкметники минулого часу.

«Згодом не раз йому буде незручно перед собою за дивні ці свої страхи, за несподіваний переляк, що *скрутив був* його ось тут, коли він – як один на судні – коротав свою першу комплексну ніч у сороковій каюті...» (ОГ3).

«Потом не раз ему будет неловко перед самим собой за странные свои страхи, за неожиданный испуг, *сковавший* его волю и отуманивший разум, когда он – как один на судне – коротал свою первую ночь в сороковой каюте...» (ОГ4).

4. У 15,2% (16 форм) випадків у текстах оригіналу і перекладу є темпоральний детермінант, який показує на те, що дія відбулася не просто у минулому, а раніше іншого момента у минулому.

«Літери роздувались й пухли, доки олівець нерішуче пересувався на нове місце, щоб часом і на ньому почати ту саму фразу, яку *допіру* він *був* уже *кінчив*» (ИМ1).

«Они раздувались и пухли, пока карандаш нерешительно передвигался на новое место, чтобы порой снова начать ту же самую фразу, которую *только что кончил*» (ИМ2).

5. У 12,4% випадків (13 форм) українському давноминулому часу відповідають форми минулого часу, функцію темпорального детермінанта виконує контекст.

«Начальник режиму *зазирнув був* таки до штрафної, але, переконавшись, що грішник на місці, не став чіпати його, зачинив двері. – чути було, як він бере їх на засув» (ОГ5).

«Начальник режима *вскоре заглянул* в штрафную, но, убедившись, что грешник на месте, не стал трогать его, закрыл тяжелую дверь – слышно было, как задвигает её на засов» (ОГ6).

6. У деяких випадках специфіка значення українського дієслова не дає можливості перекласти його російським дієсловом або вербодіом. Йдеться про дієслово «мусити». Значення обов'язку у російській мові передається предикативним прикметником «должен». У зв'язку з цим виникає різниця у будові речень в оригіналі та перекладі (1,9% – 2 форми).

«*Мусив був* узнати вашу думку» (ИМ3).

«*Должен был* узнать ваше мнение» (ИМ4).

7. В одному випадку українському плюсквамперфекту відповідає дієслово минулого часу та слово *бывало* (0,95%).

«Пригадуєш, як ми щільним гуртом *ходили* *було* після вистави до моря?» (ОГ3).

«Помнишь, как мы всем драмкружком *ходили, бывало*, после представления к морю?» (ОГ4).

8. В одному випадку у російському перекладі дієслово відсутнє.
«І ще *почала* була щось наставницьки говорити про дисципліну, про гігієну, але Порфірові вже не слухалось» (ОГ5).

«И ещё что-то вкрадчивым, томным голосом о дисциплине, о гигиене, но Порфиру уже не слушалось» (ОГ6).

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Важливість явища транспозиції і наявність великої кількості наукових праць, присвячених цій проблемі, дозволяє виділити транспозитологію як окремий розділ науки про мову і як окремий розділ українознавства.

2. Українсько-російські переклади є доказом того, що антепретеріальне значення давноминулого часу у російській літературній мові може бути виражене не лише за допомогою широкого контексту, але й морфологічно.

3. Можливо говорити про проміжне положення російської мови стосовно мов, в яких плюсквамперфект є повноправним членом мовної системи (наприклад, англійська, болгарська), і з іншого боку, стосовно мов, в яких плюсквамперфект відсутній.

4. Матеріал аналізу міжслов'янських художніх перекладів може стати частиною типологічного дослідження індоєвропейського антепретерита, у якому, крім матеріалів перекладів, можна використати оригінальний і діалектний матеріал.

Умовні скорочення

АД1 – Дімаров А. Листи з небуття//А.Дімаров Містечкові історії.-К.,1987.

АД2 – Дімаров А. Письма из небытия//А.Дімаров Поселковые истории/ Авториз. пер. с укр. К.Григорьева. -М.,1986.

АД3 – Дімаров А. Гапочка//А.Дімаров Містечкові історії.-К.,1987.

АД4 – Дімаров А. Гапочка//А.Дімаров Поселковые истории/Авториз. пер. с укр. К.Григорьева. -М.,1986.

ИМ1 – Микитенко І. Вуркагани//І.Микитенко Брати. Вуркагани. Диктатура.-К.,1986.

ИМ2 – Микитенко І. Уркаганы//И.Микитенко Уркаганы/Пер. с укр. К.Трофимова.-М.,1957.

ИМ3 – Микитенко І. Брати//І.Микитенко Брати. Вуркагани. Диктатура.-К.,1986.

ИМ4 – Микитенко І. Братья//И.Микитенко Уркаганы/Пер. с укр. К.Трофимова.-М.,1957.

МК1 – Коцюбинський М. Дорогою ціною//М.Коцюбинський Вибране.-Львів,1983.

МК2 – Коцюбинський М. Fata morgana//М.Коцюбинський Вибране.-Львів,1983.

МК3 – Коцюбинський М. Тіні забутих предків//М.Коцюбинський Вибране.-Львів, 1983.

МК4 – Kozjubynsky M. Die Schatten der vergessene Ahnen/Aus dem Ukr. von J.Gruber //Kozjubynsky M. Novellen.-Kiew,1971.

MT – Twain M. The Adventures of Tom Sawyer and the Adventures of Huckleberry Finn.-Moscow,1948.

ОГ1 – Гончар О. Прапорonosці.-К.,1995.

ОГ2 – Гончар О. Знаменосцы/Пер. с укр. Л.Шапиро.-М.,1980.

ОГ3 – Гончар О. Берег любви.-К.,1976.

ОГ4 – Гончар О. Берег любви/Пер. с укр. М.Алексеева и И.Карабутенко.-М.,1978.

ОГ5 – Гончар О. Бригантина.-К.,1973.

ОГ6 – Гончар О. Бригантина/Пер. с укр. И.Новосельцевой.-М.,1978.

ЮМ1 – Мушкетик Ю. Біла тинь.-К.,1975.

ЮМ2 – Мушкетик Ю. Белая тень/Авториз. пер. с укр. И.Новосельцевой.-М.,1980.

1. Из трудов А.А.Шахматова по современному русскому языку: Учение о частях речи.-М.,1952.

2. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология.-Братислава,1960.-Ч.2.

3. Потехня А.А. Об изменении значения и заменах существительного//А.А.Потехня Из записок по русской грамматике.-М.,1968.

Т.Ю.Ковалевская, Т.Ф.Шумарина

Антروпонимическая актуализация в аспекте мнемической деятельности

Человеческая психика – сложнейшее системное свойство высокоорганизованной материи, в которой представлены и упорядочены события прошлого, настоящего и будущего. События прошлого выступают в данных опыта, представлениях памяти; настоящего – в совокупности образов, переживаний, умственных актов; возможного будущего – в побуждениях, намерениях, целях, а также в фантазиях, сновидениях.

У человека психика носит как осознанный, так и неосознанный характер. В любом из своих проявлений она реализуется в речи. Речевыми особенностями поведения личности занимается, в первую очередь, лингвистика. Однако многие факты неординарного речевого поведения в ее границах и ее методами изучить невозможно, что и обусловило актуальность поведенческой вербалики в психолингвистике. Интересным, но крайне мало изучавшимся явлением, на наш взгляд, оказывается забывание имени собственного, неточное или приблизительное его воспроизведение, обмолвки, описки и так далее. В этой связи может быть поставлен целый ряд вопросов, например: следствием чего оказываются данные явления, каковы формы их конкретного лингвистического

выражения: каковы причины как неосознанного, так и осознанного ушибного антропонимического поведения и т.д. А главное – почему вообще именно они, а не апеллятивы, столь уязвимы с точки зрения их нормального функционирования в речи. Ведь, пожалуй, немногие говорящие (если не учитывать патологические случаи) испытывают затруднение при наименовании помещения для жилья или размещения учреждений (дом), в то время как высказывания типа: «Как бишь его?», «Как говоришь, фамилия?», «Если не ошибаюсь, Владимир Викторович?» и т.д. обладают достаточно высокой степенью регулярности.

Для того, чтобы ответить на некоторые из поставленных вопросов, рассмотрим случаи не адекватного нормам речевого антропонимического поведения. Факты подобного рода могут являться следствием как осознанной (А), так и неосознанной (Б) психической деятельности

(А) В интерпретации имени собственного мы исходим из того положения, что имена собственные являются символом предмета и характеризуются редукцией собственно языкового значения.

Как известно, «символ – это некое материальное образование, функция которого – представлять другой предмет» [7:205].

Таким образом, с одной стороны, это образование представляет некоторый предмет, а с другой стороны – существует независимо от предмета, будучи связанным с последним только условной связью. Существовая независимо от предмета, имя собственное может существовать и без предмета. То есть до тех пор, пока имя не соотнесено с референтом, оно не обладает значением и является фактически лишь формой, которая, при отсутствии конкретного содержания, не обладает какой-либо ценностью.

Скорее всего, причину забывания имени следует искать в символической природе данной единицы. Ведь долговременная память, как известно из психологии, удерживает именно смысловую сторону запоминаемого сообщения, а внешняя, поверхностная форма может теряться, что и приводит к забыванию имен.

Забывание имен имеет наряду с интралингвальными причинами (т.е. отсутствием языкового значения) целый ряд причин экстралингвального характера. Одна из них является следствием семантической редуцированности антропонимических единиц и заключается во взаимосвязи семантического и темпорального факторов. Впервые экспериментально была установлена временная зависимость сохранения в памяти бессмысленного вербального материала Г.Эббингаузом, доказавшим, что

постепенное уменьшение возможности припоминания и воспроизведения материала (то есть забывание) прямо пропорционально длительности временного отрезка. В этом и состоит, на наш взгляд, экстралингвальная причина забывания имен. Вторая – в зависимости забывания от объема запоминаемого материала. Итак, два фактора, обуславливающих забывание семантически полных имен собственных, – это время и количество. Однако есть и третья экстралингвальная причина забывания антропонимов, и она заключается в степени значимости для субъекта запоминаемого имени. Иными словами, чем меньше значимость, тем больше вероятность забывания. Итак, нельзя не отметить, что процесс забывания при наличии соответствующего стимула, связанного с необходимостью актуализации мотивационных и темпорально-количественных характеристик, может быть прерван и превращен в акт припоминания, что не менее существенно для выявления особенностей функционирования имени собственного как с психологической, так и с лингвистической точек зрения.

Прежде, чем рассмотреть процесс припоминания имени собственного с точки зрения психологии, необходимо дать лингвистическое обоснование вероятности данного явления. Как уже отмечалось выше, имена собственные не обладают понятийной соотнесенностью. Основное их свойство – «тесная связь с единичным конкретным объектом» [5:33]. То есть, по словам Е. Куриловича, «антропонимы считаются называющими знаками» [3:20], поскольку имеют предметную соотнесенность (имя – вещь). А поскольку имена все-таки знаки, то и на них распространяется закон произвольности, по которому «Произвольность имен собственных заключается в отсутствии связи между звучанием и денотатом» [1:11]. Следовательно, один и тот же человек потенциально может быть назван разными именами. Однако подобная идентификация лица успешной считаться не может. Завершенной идентификация является лишь в том случае, когда конкретный референт соотносится с конкретным именем, носителем которого он и является.

Употребление имени собственного вызывает в памяти слушающего все те знания, которыми он располагает о предмете, или, по крайней мере, те знания, которые у него стойко ассоциируются с предметом. Кстати, эти знания о референте определяют и речевые значения имени собственного [см. 1, 2]. Но в силу произвольности знака, а также специфического для имени собственного отсутствия понятийного

содержания в языке, акт идентификации не всегда происходит механически (как, например, у имен нарицательных). Запоминание денотата происходит благодаря иконической памяти, которая, как известно, наиболее активна в процессах межканальной синестезии восприятия и является максимально долговременной.

○ Вот почему лицо, сам человек – носитель имени вспоминается относительно быстро. С воспроизведением же звуковой стороны антропонимического знака говорящий (по уже объясненной причине) может испытывать затруднение. Однако говорящий, в силу причин этического характера, все же стремится осуществить успешную идентификацию, то есть назвать реальное имя денотата, припомнить его. Механизм же данного процесса связывается с известностью/неизвестностью денотатов имени. Если объект именован известен говорящему, то ключом для припоминания является выбор пробной (идентификационной, подсказывающей) информации, благодаря которой активизируются соответствующие поисковые наборы в хранилище долговременной памяти. Адресант перебирает ряд имен, как бы примеряя их к образу объекта, до тех пор, пока не достигнет акустико-иконического единства, то есть пока эхоическая и иконическая память не воспроизведут требуемый продукт.

○ В какой-то степени механизм припоминания имен совпадает с приемами восстановления в памяти фамилий иностранного происхождения. Подобие этих процессов объясняется, вероятно, затемненностью этимологии для восточных славян как фамилий, так и греческих, римских, древнееврейских иноязычных христианских имен. Здесь применяется тот же способ припоминания – выбор пробной информации. Причем у фамилий выбор пробной информации значительно облегчается благодаря действию закона, который называется «эффект края», т.е. явления, заключающегося в том, что из расположенных в ряд элементов, находящиеся в начале и конце запоминаются быстрее, чем элементы, находящиеся в середине.

По отношению к фамилиям – это, как правило, финали, свидетельствующие о национальной принадлежности именованного. Однако закон «эффекта края» отнюдь не гарантирует припоминание фамилии, поскольку может обеспечить восстановление лишь национальной формы антропонима. И в случае неадекватного выбора начальных и срединных элементов пробных единиц и последующего неудачного воспроизведения

(поскольку минимум информации порождает большие поисковые наборы) приходится констатировать эффект забывания.

Несколько проще протекает процесс реконструкции фамилий русского происхождения, если в их основе лежат имена нарицательные и семантика их прозрачна для говорящего. Этот процесс идет усиленнее, так как сопровождается подключением системы ассоциативных связей, продуцирующих, как известно, максимальную актуализацию информационного объема. Однако и здесь процент успеха не всегда высок, так как, кроме названных, на него влияет еще целый ряд противодействующих факторов.

Удерживание в долговременной памяти имен неизвестных говорящему денотатов – еще более трудоемкий процесс и без специальных приемов и навыков неосуществимый. При кратковременном удерживании имен основным средством припоминания является внутренне называние и активное повторение, протекающее обычно в форме скрытого или фонированного проговаривания. Этот вид повторения позволяет удерживать имя на уровне кратковременной памяти, хотя недостаточен для его перевода в память долговременную.

Итак, причины забывания имен собственных в своей основе носят интралингвальный характер – отсутствие языкового значения и символическая природа данных единиц. Экстарлингвальными факторами, способствующими забыванию, мы считаем темпоральный фактор, объем материала и значимость его для субъекта. К числу основных приемов припоминания антропонимических единиц, как свидетельствуют анализируемые факты, следует относить выбор пробной информации и ее аудирование с целью достижения акустико-иконического единства; использование «эффекта края»; семантико-ассоциативного припоминания.

(Б) Бессознательное – это совокупность психических процессов, в которых субъект не отдает себе отчета. Следствием влияния подсознательных психических процессов можно объяснить и механизм забывания (точнее: выпадения, временного забывания) имен, и описки, и некоторые другие патологические явления, связанные с именами собственными. Одной из предпосылок забывания вообще является нежелание вспомнить нечто, могущее вызвать тягостные ощущения (что, кстати, может редуцироваться при использовании соответствующих методик нейролингвистического программирования). Однако, как справедливо, на наш взгляд, отмечает З.Фрейд, «не все то забыто, что мы считаем забытым»

[8:306]. Иными словами, якобы забытый материал может сохраниться в подсознании. Будучи вытесненным из сознания, он все же не лишен окончательной способности проявлять себя, поскольку «подсознание является значительно более осведомленным, чем сознание».

В подсознании происходит процесс узнавания личности по, возможно, неосознанным паралингвистическим аналогам (жесты, мимика, определенная фонация речи), следствием чего явилось стремление восстановить имя. Забывание же имени в таком случае адекватно объясняется причинами, установленными З.Фрейдом: 1) имя само затрагивает что-либо неприятное; 2) неприятны ассоциации, вызванные этим именем.

Возможно, данное положение может показаться спорным, но думается, что подсознательное узнавание порождает подсознательное воспоминание, ассоциирующееся с осознанной негативной номинацией денотата, а в вербальном сообщении актуализируется процесс трансформации подсознательного знания в сознательное восстановление искомого имени. Опознание же его и признание его истинным квалифицируется уже как предмет сознания.

Таким образом, мыслимые как забытые, имена таковыми могут не являться, а присутствовать в подсознании. Воспоминание имен может идти не только явно, с привлечением усилий говорящего, но и неосознаваемо им, подсознательно. Имена собственные также могут, являясь симптомом подсознательных психических процессов, проявиться в описках.

Фактором, обуславливающим возникновение описки, мы склонны считать влияние мыслей, лежащих за пределами речевой интенции. Причем эти мысли в процессе письма значительно сильнее проявляют свои требования и нарушают внимание, чем, например, в речевом акте. И, следовательно, описки более вероятны, чем обмолвки. Интересное объяснение этому факту дает Вундт: «В процессе нормальной речи задерживающая функция воли постоянно направлена на то, чтобы привести в соответствие течение представлений и артикуляционные движения. Но когда сопутствующие представлениям выражающие их акты замедляются в силу механических причин, как это бывает при письме..., подобного рода антиципации наступают особенно легко».

Описки можно считать орудием выражения, но чаще всего выражения того, что не хотелось сказать, что тщательно скрывалось адресатом и вербализация чего обусловлена определенной активностью подсознательного уровня.

Итак, описки в именах собственных некорректно объяснять только невниманием и рассеянностью. Они – результат подавляемых мыслей и, может быть, даже свидетельство неосознаваемой неискренности, что, возможно, может быть интересной гранью в предлагаемом аспекте антропонимического анализа, ведь на всем пространстве психики нет ничего бессмысленного и случайного. Кроме того, имена собственные являются наиболее ярким формальным показателем и даже проявителем для окружающих наличия у индивида такого рода психической патологии, как раздвоение личности.

Личные имена оказываются задействованными в акте раздвоения личности в силу того, что имя неразрывно связано с психологическим обликом человека. На данное обстоятельство указывают хотя бы такие общеизвестные факты: японские художники-философы по традиции трижды в течение жизни меняют свое имя, дабы лучше познать себя и мир через новое «Я», так как новое имя – это новое «Я»; чтобы лучше вжиться в образ, актеры просят постоянно в бытовом общении называть их именем персонажа; становясь монахом, человек обязан сменить имя, что по традиции означает смерть гражданской личности и рождение новой, духовной.

Чтобы объективно оценить себя и свои поступки, человеческое существо должно взглянуть как бы со стороны, что позволяет сделать мысленное представление о втором «я», которое не может быть безымянным. Прибегнуть к новому имени и стать другим индивидом – прием, хорошо известный в мировой литературе. Вспомним, например, известный роман швейцарского писателя Макса Фриша «Назову себя Гантенбайн», уже в названии которого демонстрируются антропонимические изменения как наиболее яркий симптом раздвоения личности.

Представление о наличии второго «я» может быть и более кратковременным. Например, равняться одному речевому акту. Однако и здесь сложные психические процессы обнаруживают себя через именную вариативность.

Итак, рассмотренные аспекты неадекватного нормам антропонимического поведения личности (забывание, припоминание имени собственного, описки, замещение имени) не следует считать случайными и необъяснимыми. Причины их надо искать в психологической деятельности человека и изучать лингвистическими и психолингвистическими методами.

1. Болотов В.И. Актуализация антропонимов в речи: Автореф. дис.... канд. филол.наук.-Л.,1971.
2. Карпенко Ю.А. Современное развитие русской ономастической системы// Актуальные вопросы русской ономастики.-К.,1988.
3. Курилович Е. Очерки по лингвистике.-М.,1962.
4. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в НЛП.-Челябинск,1997.
5. Суперанская А.В. Аpellятив-онома//Имя нарицательное и собственное.-М.,1979.
6. Сухарев В.А. Быт деловым человеком.-Симферополь,1996.
7. Тер-Авакян С.Г. Языковые и неязыковые компоненты в акте референции//Сб. науч. тр. Московск. госпединститута иностр. яз. им. М.Тореза.-М.,1980.-Вып.167.
8. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни//Психология бессознательного.-М.,1990.

Г.Т. Кузь

Фразеологія як об'єкт дослідження етнолінгвістики

Етнолінгвістика - це розділ мовознавства, що вивчає співвідношення мови і духовної культури, фольклору і менталітету народу. Ідея про зв'язок мови і етносу вперше з'явилася як наукова теорія в працях В.Гумбольда (1767 - 1835). Новий імпульс розвитку етнолінгвістичних ідей на початку ХХ ст. дала створена Ф. де Соссюром структурна теорія мовознавства, яка сформулювала принцип: «Звичай нації накладають відбиток на її мову, а з іншого боку, значною мірою саме мова формує націю» [12:63]. Теоретичною основою структурної етнолінгвістики є уявлення про спільну семіотичну природу мови і культури. Дехто зі структуралістів розглядає культурні невербальні коди як «вторинні моделюючі системи» по відношенню до первинної моделюючої системи, якою є мова [18].

У 70-80-х роках ХХ ст. у мовознавстві з'являється ряд праць, у яких обґрунтовуються теоретичні та методологічні підходи до мови як об'єкта етнолінгвістики (праці О.С.Ахманової, І.Ю.Марковіної, Ю.А.Сорокіна, Є.М.Верещагіна, В.Г.Костомарова та інших). Їх завданням було виявити у мові той шар, який має на собі відбиток взаємодії з культурою, а також виявити методи, за допомогою яких його можна було б описати. Дослідники назвали «фонovими знаннями» той рівень свідомості, що є носієм специфіки національної культури. Для його дослідження було запропоновано метод встановлення лакун, згідно з яким останні з'являються при взаємодії двох мов там, де відмінність «фонovих знань» призводить до неадекватного сприйняття інформації комунікантами. Проте так і не

з'ясованою залишилася проблема, яким чином чи в якій формі “фонові знання” існують у мові. Одним з цікавих вирішень цієї проблеми є раціоналістична теорія мови Є.М.Верещагіна і В.Г.Костомарова, подана у праці “Лингвострановедческая теория слова”. Автори її вважають, що слова, фразеологізми і афоризми (прислів'я, приказки, крилаті вирази) виконують кумулятивну функцію, тобто є носіями “фонових знань”, і дослідникам залишається лише знайти спосіб роз-кодовувати закладену в цих одиницях інформацію [1:12].

Полемізуючи з Є.М.Верещагіним і В.Г.Костомаровим з цього приводу, О.Н.Крюков у статті “Фоновые знания и языковая коммуникация” переконливо доводить, що фонові знання належать до невербального смислового рівня свідомості, а значення слів закодовані на вербальному його рівні. Таким чином, слова самі по собі не можуть бути носіями фонових знань, а є лише формою їх презентації і актуального утримування в індивідуальній свідомості.

Автор статті вважає, що фонові знання виявляють своє реальне буття лише в осмисленому висловлюванні, а не в словах чи інших номінативних одиницях [5:26-31]. Погоджуючись в основному з концепцією О.Н.Крюкова, мусимо зауважити, що прислів'я, приказки, крилаті вирази, а також частина фразеологічного фонду мови (предикативні фразеологічні одиниці, що їх денотатом є не предмет чи поняття, а ситуація) не є номінативними одиницями. Саме вони і є застиглими формами тих осмислених висловлювань, які, на думку науковця, наскрізь пронизані фоновими знаннями.

Думку про те, що у малих фольклорних жанрах (прислів'ях, приказках тощо) закодована інформація міфологічного, культурологічного характеру, обстоє і Т.В.Цив'ян у статті “Мифологическое программирование повседневной жизни”. Автор полемізує з тими дослідниками фольклору, які вважають, що у прислів'ях і приказках міфологія виступає в реліктовій, виродженій формі. Він вважає, що тут може йти мова лише про особливий спосіб кодування інформації, який дозволяє включати лише екстракт повідомлення, опускаючи при цьому усе інше (пояснення, зв'язки) [17:174].

Теоретична база ґрунтовних досліджень фразеології саме в етнолінгвістичному напрямку достатньо розроблена, на нашу думку, в працях російських лінгвістів. Наприклад, ряд лінгвокультурологічних проблем фразеології поставлено і вирішено у працях В.Н.Телії [12, 13, 14]. Зокрема, у монографії «Типы языковых значений» науковець обґрунтовує думку

про те, що саме внутрішня форма фразеологізмів є носієм національно специфічних ознак, бо «у своєму семантичному розвитку одиниці фразеологічного рівня мови ніби затримуються на шляху перетворення образу (уявлення) в поняття, а тому вони зберігають у собі сліди екстра-ліній вістичного змісту, поєднуючи його з мовним семантичним відображенням світу» [15:18].

Дещо ширше розуміння етнолінгвістичної природи фразеології виявляють у передмові до словника “Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь” В.П.Феліцина і В.М.Мокієнко. Вони зазначають, що фразеологізми становлять країнознавчу цінність у трьох аспектах. По-перше, вони відображають національну культуру нерозчленовано, усіма елементами, тобто ідіоматичними значеннями. По-друге – розчленовано, тобто лексичним складом. По-третє – своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описували звичаї, традиції, особливості побуту і культури [16:8].

Розвитком вищезазначених поглядів на етнолінгвістичну природу фразеологізмів є стаття Ю.П.Солодуба “Национальная специфика и универсальные средства фразеологии как объект лингвистического исследования”. Автор вважає, що як багатомірне явище національна специфіка фразеології повинна досліджуватися в таких аспектах:

- 1) значення фразеологічної одиниці (включаючи й складну структуру конотативного компонента);
- 2) фактор належності-неналежності до загальної для ряду мов фразеологічної моделі;
- 3) фразеологічний образ (у його зіставленні з фразеологічними образами інших одиниць даної моделі);
- 4) лексичний склад (у відповідності до значення, яке має фразеологічна одиниця);
- 5) і граматична організація фразеологізму [10:62].

Застосування уже згадуваного методу встановлення лакун вважає доцільним при виявленні національно-культурної специфіки фразеології Д.О.Добровольський. Науковець заперечує апіорний підхід до фразеології як до сфери, що характеризується зазначеною специфікою. Зауважуючи, що основним у дослідженнях такого типу є зіставний метод, фразеолог наголошує на необхідності в дослідженнях національно-культурної специфіки фразеології враховувати наступне:

- 1) не кожна відмінність у способах мовного відображення дійсності є

когнітивно релевантною;

2) не кожна когнітивно релевантна відмінність є змістовою в аспекті національної культури;

3) культурна релевантність одиниць мови може бути обумовлена як похідністю від інших семіотичних кодів (у першу чергу фольклору, міфів, вірувань), так і наявністю в цих одиниць наслідків, що мають культурний зміст [2:47].

Зауважимо, що, заперечуючи занадто широке розуміння національної специфіки фразеології, Д.О.Добровольський не перечить попередньо цитованим авторам, а лише уточнює їх. Тому перспективним, на нашу думку, може бути комплексне застосування наведених підходів до фразеології як об'єкта етнолінгвістики.

В українських студіях з фразеології висновки спостережень над етнолінгвістичною природою досліджуваного матеріалу найчастіше подаються як допоміжні при структурно-семантичному, етимологічному та інших аналізах. У зв'язку з етимологією національно-специфічні особливості української народної фразеології описані у ряді праць А.О.Івченка [3, 4].

Етнолінгвістичні особливості внутрішньої форми фразеологічних одиниць зі значенням розум - дурість, радість - горе, правда - брехня розглядаються в третьому розділі кандидатської дисертації Н.С.Ляшенко «Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти» [7]. На матеріалі фразеологічних інновацій досліджує особливості світосприйняття українців А.А.Смерчко в третьому розділі дисертаційного дослідження «Фразеологічні інновації як віображення сприйняття світу» [9]. Етнолінгвістичне навантаження слів-символів у фразеологізмах досліджене у одному з розділів кандидатської дисертації О.А.Куцик «Слова-символи як образно-смысловий центр формування фразеологізмів» [6].

Таким чином, етнолінгвістичний напрям вивчення фразеології в українському мовознавстві потребує як теоретичної, так і методологічної розробки. На нашу думку, у цьому плані цікавими можуть бути як дедуктивний, так і індуктивний наукові підходи. Якщо, наприклад, в названих вище працях дослідження в основному велося у напрямку від конкретного матеріалу до висновків про відображувану ним національну специфіку, то ми пропонуємо інший підхід. Опираючись на висновки істориків, етнографів (І.Нечуя-Левицького, М.Костомарова, В.Тинин-

ського, Є. Онацького, О. Кульчицького та інших) про специфіку національного світосприйняття українців (емоційність, ліричність, мрійливість, сентиментальність тощо), можна вивчати, як відображаються і чи відображаються взагалі зазначені характерні риси у фразеології, які групи фразеологічних одиниць найяскравіше відбивають національну специфіку, які саме ознаки фразеологізмів є значимими для таких досліджень. Це дасть можливість поглибити вивчення механізмів збереження і передачі у часі світоглядних знань, характерних для українського народу.

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова.-М.,1980.
2. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии// Вопросы языкознания.-1997.-№6.
3. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія.-Харків,1996.
4. Івченко А.О. У пошуках нечистої сили//Культура слова.-Вип.45.-К., 1994.
5. Крюков А.Н. Фоновые знания и языковая коммуникация//Этнопсихолінгвістика.-М.,1988.
6. Куцик О.А. Слова-символи як образно-символічний центр формування фразеологізмів (на матеріалі укр. і рос. мов): Автореф. дис.... канд. філол. наук.-К.,1997.
7. Ляшенко Н.С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.-К.,1997.
8. Марковина І.Ю. Лакуны как инструмент описания специфики локальных культур//Проблемы организации речевого общения.-М.,1981.
9. Смерчко А.А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу: Автореф. дис....канд. філол. наук.-К.,1997.
10. Солодуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные средства фразеологии как объект лингвистического исследования//Филологические науки.-1990.-№6.
11. Сорокин Ю.А. Метод установления лакун как один из способов выявления специфики локальных культур//Материалы всесоюзного симпозиума по проблеме "Мышление и общение".-Алма-Ата,1973.
12. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию/Пер. с франц. под ред. А.А.Холодовича.-М.,1977.
13. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц.-М.,1986.
14. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.-М.,1996.
15. Телия В.Н. Типы языковых значений.-М.,1981.
16. Фелицына В.П., Мокиенко В.М. Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь/Под ред. Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова.-М.,1990.
17. Цивьян Т.В. Мифологическое программирование повседневной жизни// Этнические стереотипы поведения.-Л.,1985.
18. Этнография и смежные дисциплины.-М.,1988.

О некоторых закономерностях синтаксической сочетаемости английского глагола

Филология развивается, постоянно возвращаясь к объекту своего изучения, с каждым витком научной спирали привнося новые сведения в общую копилку знаний о языке – неповторимой и уникальной загадке, во все времена привлекающей к себе пытливые умы. Отечественное и мировое языкознание за последние годы характеризуется поворотом к многомерной синтетической трактовке грамматических явлений. В центре внимания языковедов, среди прочих, остаются проблемы синтаксической организации языка – выделение и описание внутрисистемных уровней синтаксиса, таких как синтаксис слова, синтаксис предложения и синтаксис текста; установление номенклатуры основных синтаксических единиц; стратификация предложения и т.п. (см. работы В.Г. Адмони, Н.Н. Арват, Е.А. Реферовской, Г.Г. Почепцова, Н.Ю. Шведовой и др.).

С проблемой стратификации предложения, разработкой его моделей и парадигмы непосредственно связана и проблема выделения моделей синтаксической сочетаемости глагола-сказуемого как ядра, организующего центра предложения. Глагол, указывая Э. Бенвенист, в утвердительном предложении выполняет двоякую функцию: 1) функцию элемента, утверждающего существование и 2) функцию связывающего элемента, которая заключается в организации элементов высказывания в единую законченную структуру [1:170-171]. Последняя основывается на способности глагола сочетаться с другими конститuentами предложения с различной степенью когезии. Такая способность лексемы и определяется в лингвистике термином «валентность».

Как известно, понятие валентности в научный обиход лингвистов ввёл Л. Теньер, понимая под этим способность глагола управлять словами («актантами») в предложении [5:117, 250]. В отечественной лингвистической литературе впервые этот термин находим у С.Д. Кацнельсона, пояснявшего его через понятие синтаксической потенции: «Полновесное слово в каждом языке не есть слово вообще, а слово с конкретными синтаксическими потенциями, позволяющими употребить его лишь строго определённым образом, предуказанным уровнем развития грамматических отношений в языке. Это свойство слова – определённым образом

реализоваться в предложении и вступать в определённые комбинации с другими словами можно было бы назвать его синтаксической валентностью» [4:132]. Аналогичным образом понимают валентность и М.Я.Блох, А.М.Мухин, М.П.Кочерган, Г.Гельбиг, В.Шенкель и другие исследователи.

В лингвистике наряду с понятием валентности используется также и понятие сочетаемости лексической единицы. Эти термины могут употребляться для обозначения как идентичных, так и разных языковых явлений. С целью дифференциации терминов вводятся атрибуты «синтаксической» и «семантической» сочетаемости. «Синтаксическая сочетаемость», – указывает О.А.Бродельщикова, – это система имеющихся при слове позиций, которые при включении слова в речь способны заполняться другими словами. Лексическая сочетаемость – это определённые наборы слов, которые заполняют эти позиции» [2:44]. Далее в нашей работе термины «валентность» и «синтаксическая сочетаемость» используются как полные синонимы.

Валентность может быть облигаторной и факультативной. Синтаксически обязательные компоненты не могут быть изъяты из предложения без нарушения его структурной целостности и смысловой завершенности. Факультативные компоненты могут быть опущены. К числу обязательных членов предложения и, следовательно, обязательных валентных партнёров глагола обычно относят подлежащее и прямое дополнение, к факультативным – большинство адвербиальных компонентов [напр., 6:98]. Но такое заключение можно считать правильным лишь частично: во-первых, прямое дополнение не есть обязательный валентный партнёр глагола, поскольку глаголы английского языка далеко не всегда сочетаются с дополнением, прямым или косвенным; во-вторых, не оговаривается, о каком большинстве адвербиальных компонентов предложения идёт речь.

Здесь, на наш взгляд, уместно обратиться к краткому рассмотрению содержания понятия «глагол» в свете основных философских категорий.

В 1960 г. профессор кафедры философии Гарвардского университета У.Куайн писал, что «физические (материальные) объекты, понимаемые четырехмерно в пространстве и времени, не следует отличать от процессов» [7:170]. Если назвать любые материальные объекты «субстанциями», то термин «процесс» с необходимостью подразумевает диалектическое единство субстанции и её существование во времени.

В объективном мире субстанции не существуют изолированно друг от друга. Всякая субстанция существует в связи с другими. Однако, рассмат-

ривая вещи, человек может абстрагироваться от их отношений к другим вещам или, напротив, рассматривать частные отношения между частными субстанциями. В соответствии с этим можно выделить процессы-неотношения (1) и процессы-отношения (2) (о дальнейшей классификации процессов объективного мира см. [3:53-56], например:

1. The motor started (A. Hailey)
2. He started the car with a jerk (I. Show).

Как видно, один и тот же глагол может участвовать в передаче и процессов-неотношений, и процессов-отношений. При передаче процессов-неотношений наличие субъекта обязательно, что же касается адьюнктов (атрибутивных или адвербиальных), их наличие или отсутствие в такого рода предложениях действительно носит факультативный характер, тогда как использование дополнений исключается вовсе. Напротив, в предложениях, передающих процесс-отношение, наличие объекта обязательно, ибо и субъект, и объект используются для обозначения субстанций объективного мира, отношения между которыми актуализируются, при этом всякого рода адьюнкты в выражении элементарного процесса-отношения играют факультативную роль.

В своём учебнике грамматики современного английского языка Р. Кверк и соавторы указывают, что «в некоторых случаях прямое дополнение может считаться грамматически факультативным» и приводят примеры:

He's eating (Он ест) :: He's eating an apple (Он ест яблоко) [8:344]. Действительно, приведённые предложения передают законченный смысл, но в первом из них глагол to eat использован в качестве непереходного в значении «принимать пищу», отсюда рассматриваемое предложение равнозначно предложению He's taking a meal, в то время как семантика глагола to eat во втором предложении несколько отлична и это предложение равнозначно предложению He is chewing and swallowing the apple. Таким образом, в рассматриваемых предложениях 1) глаголы различаются по признаку переходности и 2) при этом реализуются разные лексико-семантические варианты глагола to eat. Кроме того, эти два предложения передают два различных элементарных процесса: первое – процесс-неотношение (с использованием глагола в непереходном значении), второе – процесс-отношение (с глаголом в переходном значении). Это и объясняет причину, по которой прямое дополнение при глаголе может быть иногда опущено. Среди адвербиальных компонентов предложения находим не только адьюнкты (о факультативной роли которых говорилось выше), но

и комплементы, иначе, семантические восполнители содержания процессов, с которыми соотносится структура предикации. Без комплементов (субъектных, объектных, глагольных и/или адвербиальных) предложение не будет выражать законченного содержания, поэтому их опущение без нарушения смысловой целостности предложения невозможно. Например:

1. She disliked **him** (him – объектный комплемент).
2. The coffee was **hot** (hot – субъектный комплемент).
3. Rain began **to fall** (J. Stone) (to fall – глагольный комплемент).
4. The train was **in** (J. Cleary) (in – адвербиальный комплемент).

Все виды комплементов, в том числе и адвербиальные, образуют вместе с глаголом, смысл которого они восполняют, синтаксическую структуру комплементации (которая, в свою очередь, входит в состав синтаксической структуры предикации) и поэтому опущены быть не могут.

Анализ компонентов, составляющих валентные структуры английского глагола, показал, что сочетаемость этих компонентов носит закономерный характер, при этом отметим, что в полносоставных предложениях сказуемое, выраженное глаголом в личной форме, всегда имеет субъектную валентность. Если субъектную валентность отнести к левому от глагола-сказуемого ветвлению предложения, то сочетаемость компонентов в правом от глагола-сказуемого ветвлении может быть представлена в виде следующей дистрибутивной таблицы:

	Co	Cs	Cd	Cv	Md
Co	+		+		+
Cs		+	+		
Cd	+	+	+	+	+
Cv			+	+	+
Md			+	+	+

где Co – объектный комплемент, Cs – субъектный комплемент, Cd – адвербиальный комплемент, Cv – глагольный комплемент, Md – адвербиальный модификатор (адьюнкт).

Очевидны закономерности сочетаемости компонентов валентных структур английского глагола. Так, например, наличие субъектного комплемента исключает возможность одновременного использования и объектного комплемента, и адвербиального адьюнкта. Невозможно также «соседство» при одном и том же глаголе в рамках одного и того же

предложения глагольного компонента и субъектного компонента и/или объектного компонента.

Анализ синтаксической сочетаемости глагола необходим для правильной организации предложения в целом, что, несомненно, окажет неоценимую помощь изучающим иностранный язык. Результаты такого анализа должны найти своё отражение в учебных словарях глагольной валентности, где были бы отмечены все валентности того или иного глагола, все его обязательные и факультативные связи в каждом из отбираемых его значений.

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. - М., 1974.
2. Бродельщикова О. А. Сочетаемость как средство установления семантической структуры многозначных слов // Сочетаемость слов и вопросы обучения русскому языку иностранцев. - М., 1984.
3. Домброван Т. И. Проблема грамматической классификации глагола в современном английском языке: Дисс.... канд. филол. наук. - Одесса, 1996.
4. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории // Вестник ЛГУ. - 1948. - №2.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. - М., 1988.
6. Blokh M. Ya. A course in Theoretical English Grammar. - М., 1983.
7. Quine W. Word and Object. - N. Y., 1960.
8. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartik J. Grammar of Contemporary English. - London, 1978.

Н.Б.Алатирева

Деякі аспекти існування метатексту в гіпертексті

(загадки у колядках та русальних піснях)

Обрядовий текст існує у вигляді гіпертексту – тексту, що складається з текстів-блоків, пов'язаних між собою ланками [14]. Лексії – це найвищий текстовий рівень існування гіпертексту, вони є рівноправними одиницями, що вступають у сурядний зв'язок між собою. Наступний текстовий рівень існування гіпертексту – це метатекст, текст, «репрезентований якоюсь своєю частиною в іншому тексті», що тим самим робить його описуючим текстом [10:39]. Між материнським текстом (текстом-реципієнтом) [8:9] та метатекстом виникає ієрархічний, підрядний зв'язок: метатекст стає структурною частиною тексту-реципієнту. Такий зв'язок породжує специфічні зміни у текстах-лексіях та метатекстах, які, в свою чергу, утворюють певні засади для існування гіпертексту як системи. Нижче ми зробимо спробу розглянути механізм цих змін та їхній вплив на гіпертекст

на прикладі загадок (метатекстів) у колядках та русальних піснях (лексіях).

Факт існування загадок у колядках та русальних піснях пояснюється тим, що інтегрування Космосу і відтворення світового ладу у зламні моменти року, коли, з точки зору архаїчної людини, виникає загроза перемоги Хаосу над Космосом, відбувалось за допомогою питально-відповідного називання, зокрема, за допомогою загадок [9:33], такими зламними моментами у календарному святкуванні були дні зимового сонцестояння і весняного рівнодення [4:113], що співпадають послідовно з різдвяними та зеленими святами.

Живлення метатексту до гіпертекстової лексії – процес переривчатий. Після того, як материнським текстом було задано дійові особи (хлопець, паніч чи колядники, що ставлять запитання, та дівчина, що на них відповідатиме), у його тіло укорінюється перша частина метатексту-загадки – інформаційно-пошукове запитання [3:22]: *Одгадай ти, дівко, сім загадок.../ Угадаєш – моя будеш./ Не вгадаєш – дурна будеш./ А що росте без коріння?! А що цвіте без синього цвіту?! А що біжить без прогону?! А що шумить без привіту?! А що сяє круту гору?! А що росте без колосу?! А що плаче без голосу?* [III:62]. Після того, як було вербалізовано першу структурну частину загадки, метатекст уривається і знов починається лінійне розгортання материнського тексту: *Хіба б я в батька не дочка була./ Щоб я цього слова не одгадала...* [III:62]. Далі знов з'являється метатекстова вставка – друга структурна частина загадки – прямі відповіді на запитання (тобто такі, що повідомляють запитуючому тільки ті відомості, які він хоче знати) [3:24]: *Камінь росте без коріння./ Рокита цвіте без синього цвіту./ Вода біжить без прогону./ Вітер шумить без привіту./ Місяць сяє круту гору./ Гречка росте без колосу./ Кінь плаче без голосу* [III:62].

Воко одразу ж впадає розбіжність у побудові цих питань – абсолютно релевантних з погляду мови і неприйнятних з погляду формальної еротегічної логіки: їм бракує однозначності, і множина реальних альтернатив відповідей на них наближається майже до нескінченності (напр., відповіддю на запитання *Що росте без синього цвіту?* може бути назва будь-якої рослини, що цвіте без нього, або, розуміючи його в переносному значенні, можна використати слово з інших, не пов'язаних з рослинним світом, категорій). Розгадати ці загадки важко, якщо взагалі можливо. Дівчина, втім, відповідає легко, не задумуючись. Роз'яснення цього парадоксу знаходимо у «буферній» частині материнського тексту:

А що цвіте без синього цвіту?/ А що шумить без буйного вітру?/ А що то горить без поломі?/ Она ж бо знала та й отгадала./ Папороть цвіте без синього цвіту./ Соснина шумить без буйного вітру./ Золото горить без поломі [I:338]. Відгадка можлива лише при володінні певною передінформацією [5:79], а самі загадки розраховані не на відгадування, а на заучування [13:57; 12:83].

При вживленні метатексту до материнського текстсту останній змінюється і як наслідок потребує декодування [10:40], у нашому випадку – пояснення фактору існування метатекстів з нерелевантно побудованою першою частиною. Для декодування розглянемо текст, що реферує до події непроходження особою випробування загадками, за що вона карається смертю. У цьому тексті інтродуктивна номінація *мала дівчина* у мовленні русалки змінюється на номінацію у позиції звертання *красно панночко*; всі наступні ідентифікуючі номінації реферують до дорослої особи: *красно панночко – панночко – панночка*. Якщо пригадати, що свято Різдва і Зелени святки у слов'ян були родовими святами, святами роду [7,1:40; 7,2:390], а загадка є одним із ступенів проходження ініціальних випробувань у багатьох народів [4:159], стає зрозумілим, що ці загадки є своєрідним тестом на виявлення дорослості особи і досягнення нею шлюбного віку. Звідси у текстах такі предикатні номінації: *Я би була не миленького./ Щоби я того не відганула [I:386]; Що би я була ба й за дівчина./ Щоби я вам не відгадала [I:388]* (тобто не могла б паруватися чи називатися «по-дорослому»).

Сама ж номінативна ланка *мала дівчина – красно панночко – панночко – панночка* відображає ініціальний процес, інтродуктивна первинно номінація не позначає реального віку особи: до початку випробувань вона називається *малою*, бо належить ще до дитячої групи, а після початку ініціальних випробувань вона *паняночка* (пор. у [6:14] випадки, коли дівчина до 25-ти років носила сорочку підперезаною через відсутність батька, яка унеможливлювала її перехід до дорослої групи, тобто неспівпадання біологічного та ритуально-соціального відліку часу).

У цьому тексті-лексії метатекст-загадка вводиться до материнського як цілісна непереривчата структура, буферна частина материнського тексту відсутня: *Ой що росте без кореня./ А що біжить без повода./ А що цвіте да без цвіту?/ Камінь росте без коріння./ Вода біжить без повода./ А папороть цвіте да без цвіту*. Материнський текст описує страхітливо закінчення ініціального випробування: *Панночка загадоцк не вгадала./*

Русалочка панночку залоскотала [II:310]. Очевидно, цей текст слід розглядіти як «страшилку» – засіб для залякування недбайливих учнів, змальовуючи їхній можливий трагічний кінець. Відповіді – це авторська ремарка, звернена до слухачів, яку *дівчинка-панночка* чути не може, ці відповіді, певне, супроводжувались певними рухами, що позначали справжнього адресата, – така акцентація відповідей сприяла їхньому кращому засвоєнню (про зв'язок вербальної та невербальної інформації у гіпертексті див. 14). Це підтверджує думку про дидактичний характер загадок [12:83] та їхню здатність бути свого роду учбовими текстами [13:134].

Не лише материнський текст зазнає змін при введенні до нього стороннього елемента, сам метатекст, вступаючи у дію з текстом-реципієнтом, втрачає свою первинну форму (пор. з представленням загадки у будь-якому корпусі: відповідь завжди функціонує у вигляді неповного речення (слово-відповідь), на відміну від її метатекстового функціонування в русальних піснях та колядках – повне речення, без сумніву, з дидактичними цілями). Іноді перша (питальна) частина метатексту може взагалі оопускатись, наприклад, текст, у якому старання учениця відбарабанює відповіді раніше, ніж почула запитання: *Дівко Єлено, вийди ж ти ід нам, Вийди ж ти ід нам,/ Вийди ж ти ід нам та відгадай нам дві-три загадки./ Як нам відгадаєш, то й наша будеш./ Як не відгадаєш – батькова будеш./ – Що ж би я була ба й за дівчина,/ Що ж би я вам не відгадала?! А вна лиш стала та й відгадала:/ – Ой вода іде без опроводу,/ Папороть цвіте без синьо-цвіту,/ А місяць світить ба й без узору,/ Каменець росте без коріннячка* [I:389].

Осіб, що ставлять запитання, тут, мабуть, слід віднести до представників нареченого – сватів, що заберуть дівчину з собою, якщо вона доведе, що є повнолітньою (пор. у розмові з *красним молодцем*: *Ой як відганеш, то моя будеш!* [I:38]. Тобто метатекст є своєрідною «цитатцією» [1:65], що утворює пов'язуючу ланку між обрядовим гіпертекстом та іншими гіпертекстовими системами, за його допомогою відбувається «відсилка», у даному випадку до корпусу загадок. Така «цитата» позначає наявність фонових знань у комунікантів і створює ту нелінійність у передачі інформації, що є однією з базових характеристик кожної гіпертекстової структури [14].

Ініціанти постійно підкреслюють родове походження їхніх знань за допомогою предикатних номінацій: *я своєму батькові не дочка* (була, якби не відгадала) [III:62], *я би була не татунева* [I:386], *би я була не*

мамунина [I:386], *хіба же я да не батьківська* [I:388], пор. у О.Н.Трубачова: знати – значить знати свій рід [11:172]. Таким чином, гіпотеза про проведення ініціацій взимку та весною [2:60] у складі загальнонародових свят стає ще переконливішою. Загадки тоді виступають як засіб внутрішньородового розташування особи і відображають можливість/неможливість займати місце повноправного члена колективу.

Найчастіше таке розташування відбувається через осіб, що ставлять запитання – представників чужого локусу (колядники, русалка, хлопець – можливий наречений, пор. це з проходженням ініціацій поза своєю територією [2:57], немов би зі сторони, проте воно є можливим і усередині свого локусу через старшу особу. Наприклад, у колядковому тексті хлопець через апорію (обрядове невпізнання особи) з віднесенням до вищих рангів отримує своє місце з допомогою матері: *Ой панич гордий молодець Павлусь.../ Ой люди кажуть: «Пан гетьман їде»./ А мати каже: «Стійте, добрі люди./ Стійте, добрі люди, да не вгадуйте./ Я свого сина сама відгадаю»* [IV:126].

Інтродуктивна первинна номінація *панич гордий молодець Павлусь* змінюється ідентифікуючою вторинною *пан гетьман*, яка відносить особу до вищого військового рангу. Наступна ідентифікуюча номінація позначає соціально-родову приналежність – *свій син*. Тут відбувається стягнення метатексту: від його первинної структури залишилось лише одне слово, що слугує відсилкою не до корпусу загадок, а до всього обряду ініціального тестування загадками (відновлює обряд у скороченому вигляді). Завдяки такому стягненню слово *відгадати* несе тут семантичне навантаження, відмінне від загальнономовного: *відгадати сина* значить класифікувати його в родових рамках як дорослу особу (цікавий випадок збігання соціальної ідентифікації з ідентифікацією мовно-номінативною).

Усе вищенаведене дає змогу відповісти на питання проф. С.Килимника – чому молодець бере таку скромну участь у Зелених святах (тобто у кульмінаційній точці – у ритуальних діях на полях), а головна роль відводиться молодим одруженим чоловікам та жінкам [7,1:393]. Тому, звичайно, що вони на родовому святі лише утаємничувані, ініціанти, певне, на початкових етапах випробувань. Проте їхня роль є дуже важливою, адже своїми відповідями вони сприяють наведенню ладу в світі. Таму можемо говорити про тісний зв'язок мікро- та макрокосму (людини та Всесвіту) у таких текстах – вони розташовують предмети у просторі та індивідів у соціумі, та про функціональну компактність обрядових

текстів (їхню змoгу обслуговувати різноаспектні світоглядні концепти).

Отже, загадки в русальних піснях та колядках є метатекстами, що використовувались для ініціальних випробувань у ході родових свят – Різдва та Зелених святok. Як частина гіпертексту метатекст зазнає певних змін, змінюючи при цьому і поглинаючи його лексію. У гіпертексті метатекст є одним із засобів утворення його нелінійності.

1. Байбурын А.К., Левинтон Г.А. Похороны и свадьба // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд.-М.,1990.
2. Балушок В.Г. Инициации древних славян (попытка реконструкции) // Этнографическое обозрение.-1993.-№4.
3. Белнап Н., Стил Т. Логика вопросов и ответов.-М.,1981.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору.-Луцьк,1997.
5. Елеонская Е. Некоторые замечания о роли загадки в сказке // Этнографическое обозрение.-1907.-№4.
6. Ерёміна В.И. К вопросу об исторической общности представлений свадебной и погребальной обрядности (невеста в «чёрном») // Русский фольклор. 24. Этнографические истоки фольклорных явлений.-Л.,1987.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні.-Кн.1-2.-К.,1994.
8. Лотман Ю.М. Текст в тексте//Труды по знаковым системам 14. Текст в тексте.-Тарту,1981.-Вып.567.
9. Топоров В.Н. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «мирового дерева»//Труды по знаковым системам 5.-Тарту,1971.- Вып.284.
10. Горюп П.Х. Проблемы интекста//Труды по знаковым системам 14. Текст в тексте.-Тарту,1981.-Вып.567.
11. Трубочёв О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования.-М.,1991.
12. Цивьян Т.В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок)/Труды по знаковым системам 10. Семиотика культуры.-Тарту,1978.-Вып.463.
13. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира.-М.,1990.
14. Landow Y.P. Hypertext.-1992 (див.: <http://hospi.cic.sfu.ca/~guau/Paradigm/Landow>).

Джерела

- I. Зимова поезія трудового року. Колядки та шедрівки.-К.,1965.
- II. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року.-К.,1963.
- III. Народні пісні в записях І.Манчжури.-К.,1974.
- IV. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.-К.,1983.

Ключевые слова современной политической коммуникации

Понятие «ключевое слово» возникло при создании информационно-поисковых систем для передачи основного содержания любого текста с помощью 5-15 слов, которые несут в данном тексте существенную смысловую нагрузку и составляют его поисковый образ [14:81].

Лингвистическое понятие «ключевых слов» было введено в научный обиход Ж.Маторе и в настоящее время широко применяется французскими исследователями языка (например, французская школа «экспликации текста» построена на нахождении ключевых слов в художественном произведении). Ж.Маторе, используя метод корреляции между социальными и лингвистическими факторами, приходит к выводу, что сравнение словаря определённого народа в разные исторические периоды может отражать его социальное развитие. По его мнению, каждая историческая эпоха, соответствующая, примерно, жизни поколения, характеризуется возникновением общественно значимых неологизмов. Изменения в лексике являются своеобразным символом перемен в обществе, его идеологии. Такие слова Ж.Маторе называет «словами-свидетелями» (*mot-témoin*). Огромное их количество можно свести к определённому единству, к «ключевым словам» (*mot-clé*), отражающим изучаемую эпоху [19]. Так, для XVIII века ключевым словом Ж. Маторе считает лексическую единицу «bourgeois».

Патрик Серьо использует метод выделения стержневых, ключевых слов (*mots-pivots, mots-clés*) для анализа структуры, грамматических особенностей и смысла советского политического дискурса времён Н.С.Хрущёва (конец «оттепели») и Л.И.Брежнева (начало «застоя»). Это была первая попытка подойти к изучению советского языка политики сугубо с научной, лингвистической точки зрения [9:132]. Прежде исследователи политического дискурса обращались исключительно к французским политическим текстам современности или эпохи французской революции 1789 г.

В русском и украинском языкознании «ключевые слова» («слова-ключи», «опорные», «стержневые» слова, «смысловые вехи», «слова-лейтмотивы», «слова-фавориты» и др.) рассматриваются в работах по психологии (А.А.Смирнов, Н.И.Жинкин), педагогике (В.Ф.Шагалов).

истории культуры (Р.А.Будагов), психолингвистике (А.В.Сахарный, А.А.Залевская), лингвострановедению (Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, Л.Б.Воскресенская, А.А.Брагина), методике преподавания иностранного языка (И.Вуйович), лингвистике текста, стилистике художественной речи (В.А.Кухаренко, И.М.Колегаева, К.А.Горшкова, Н.Г.Шевченко, Н.М.Тхор, А.А.Леонтьев, Е.М.Кузичева, В.В.Петровский), фоносемантике (А.В.Пузырёв). Несмотря на различный подход к проблеме и разнообразную терминологию, сохраняется общее понимание сути данной категории. Однако каждое направление разрабатывает своё определение ключевых слов, выделяющее те аспекты, которые представляются актуальными для специфики конкретного исследования.

В социологии одним из методов познания социальных отношений является контентанализ, состоящий в изучении содержания текстов и его взаимосвязи с социальным миром. Ключевые слова являются единицами наблюдения и формируют ключевую информацию [16:146].

В психолингвистике ключевые слова представляют как «опорные вехи» в процессе речемыслительной деятельности [14:81], как «ориентиры, направляющие процесс понимания текста реципиентом» [8:48].

Изучая психолингвистическую структуру значения ключевых слов общественно-политических текстов для адекватного употребления и понимания их при межнациональном общении, А.А.Залевская считает, что ключевые слова активизируют обширные области внутреннего лексикона и создают преднастройку для понимания содержания текста и его эмоционально-оценочного восприятия. Они становятся своеобразными «точками контакта» речевого потока с индивидуальной системой знания, «точками пересечения» общего объективного и субъективного [8:48].

Рассматривая ключевые слова как свёрнутую программу речемыслительной деятельности субъекта при порождении или понимании текста, исследователи рекомендуют использование списков «слов-стимулов», т.е. наборов ключевых слов конкретных текстов при обучении иностранному языку [13:98].

На выделении ключевых слов как концентрированного выражения смысла текста основан принцип компрессии, применяемый для анализа содержательной структуры целого текста [14:111; 13:126]. Знание ключевых слов позволяет реципиенту объединить значение отдельных лексических единиц в целостный контекст.

Воплощая главную идею художественного произведения, ключевые слова притягивают к себе другие лексические единицы, образуя семантически замкнутую систему образно-символических обозначений. Создавая внутреннее единство лексической системы произведения, они становятся существенным элементом его композиционного построения [10:68-69; 11:54; 12:127].

Применительно к художественным текстам ключевые слова определяются как типичные для конкретного автора либо конкретного произведения и относятся к стилистике писателя. Их выделимость является не общеязыковой, а внутренней, жанровой, авторской, так как вне своего контекста данные лексические единицы как ключевые не воспринимаются.

Другая группа ключевых слов характеризуется общеязыковой выделимостью и является наиболее типичной лексикой определённой эпохи.

Долгое время проблемным было определение статуса ключевых слов. Некоторые лингвисты (Ж.Маторе) относили их к языковым реалиям, другие (Е.Косериу) – к элементам культуры народа.

В исследованиях лингвострановедческого направления понятие ключевых слов выступает одновременно как лингвистическое, так и культурно-историческое. При рассмотрении ключевых слов в качестве элементов лексики (функционирование, частотность, старые и новые значения и др.) они выступают в своём языковом аспекте. При соотнесении их с внешними факторами, слова утрачивают чисто лингвистические ассоциации и становятся характерными признаками конкретной эпохи.

Принцип историзма является определяющим в выявлении ключевых слов, так как некоторая лексическая единица под влиянием социальных процессов может стать ключевой в какой-то момент, а затем снова вернуться в разряд обычной лексики. Трудность отбора ключевых слов связана с отсутствием единой схемы отбора и влиянием на этот процесс субъективного элемента – концепции исследователя. Критериями отбора могут быть частотность, темообразующая функция, страноведческая ценность и др. [6].

Каждая историческая эпоха отличается важными политическими, экономическими, культурными и другими событиями, которые выдвигают в центр общественного сознания фрагмент словаря, состоящий из наиболее значимых и повсеместно обсуждаемых понятий [1:144].

Составляют этот словарь «ключевые слова национально-культурной

лексики» [3:105], «ключевые слова актуальной социальной тематики» [4:42], «ключевые слова текущего момента» [18:33] или «слова-свидетели» [19]. Это – слова и словесные комплексы, обозначающие существенные для жизни данного народа реалии. К ним относят неологизмы и уже известные лексические единицы, которые получают новые значения. Отдельные ключевые слова текущего момента являются интернациональными и принадлежат нескольким языкам. Однако, в разных социумах они приобретают свои национальные оттенки [2:392].

Малоизученность данного языкового явления в русском политическом дискурсе Т.В.Шмелева объясняет следующим: «... десятилетиями язык каждого нового текущего момента задавался «сверху», что делало его в известной степени сакрализованым и практически исключало обсуждение, анализ, критику... К тому же сама политическая жизнь ... была «вялотекущей» [18:33].

Необходимость лингвистического анализа ключевых слов современной политической коммуникации имеет как языковую, так и неязыковую обусловленность. Обзор теоретических работ показал отсутствие достаточного опыта исследования политического словаря последних лет. Материалом изучения ключевых слов традиционно избирались художественные произведения. Функционирование их в общественно-политических текстах, а также в соотносимых двуязычных газетных текстах практически не рассматривалось.

Среди экстралингвистических факторов главным является динамика социально-политического развития общества и связанная с ней динамика языковых процессов. Интенсивность современной политической жизни способствует быстрой сменяемости ключевых единиц политического лексикона. Е.М.Верещагин и В.Г.Костомаров выдвигают предположение, что на протяжении примерно 10 лет лексический фон большинства ключевых слов, имеющий два плана – общественный и личностный, претерпевает более или менее существенные изменения, которые не всегда регистрируются лексикографически [11:186].

В качестве примера можно привести этап перестройки, ознаменовавшийся в языке значительным влиянием на словарь и появлением большого числа неологизмов. В течение 5-6 лет многие «перестроечные» слова были освоены и забыты простым обывателем и интересуют сейчас только историков или лингвистов.

Определяя языковой статус ключевых слов текущего момента как по-

нятия одновременно лингвистического, культурно-исторического и идеологического, исследователи выделяют их девять признаков, затрагивающих практически все стороны существования слова [18:39].

Первой лингвистической приметой ключевых слов является частота употребления, которая подтверждается количественными данными, показателями частотных словарей, а иногда и личным интуитивным ощущением того, что какое-то слово у всех «на слуху». Такая активность отдельных лексем обуславливается либо внешними по отношению к языку факторами: появлением социально значимых реалий, понятий, обозначенных этими словами, и активизация их в сознании людей, либо собственно языковыми причинами: «привлекательность» самого слова. Таким образом, ключевые слова текущего момента отражают как изменения общества, так и изменения его языковых вкусов.

Следующий признак ключевых слов – текстовое пространство, что подразумевает вынесение их в центральную позицию газетных текстов: заголовки статей, названия рубрик и др.

Третий признак – грамматический потенциал слова: усиление формо- и словообразовательных возможностей ключевых слов.

Обязательными являются синтагматические и парадигматические изменения. Выдвижение слова в разряд ключевых часто приводит к расширению его сочетаемостных способностей, формированию новых синонимических и антонимических отношений.

Шестой признак ключевых слов — онимическое употребление. Получив широкое распространение в обществе, они могут использоваться в качестве имени собственного – названия различных социальных институтов и др.

Следующее свойство проявляется в склонности ключевой лексики употребляться в газетных текстах в высказываниях, содержащих дефиниции, пояснения, толкования.

Активизация социального внимания к реалиям обостряет внимание языкового сознания к словам, их обозначающим. Языковая рефлексия составляет одну из важных примет ключевых слов текущего момента. Слово становится объектом вкусовых оценок и сопровождается часто уточнениями: «как сейчас говорят», «популярное, модное слово» или «словечко» (в зависимости от аксиологических интенций говорящего к референту). По наблюдению Т.В.Шмелёвой, вкусовые оценки, как правило, бывают отрицательными, что выражается в неприятии тех или

иных слов и, следовательно, понятий и реалий, которые ими названы.

Характерным признаком ключевых слов является языковая игра. Слова, находящиеся в центре общественного сознания, обыгрываются журналистами, политиками, простыми людьми с комическим, ироническим эффектом. Некоторые окказионализмы становятся «общенародным достоянием». Например, вошедший повсеместно в обиход в начале 90-х годов журналистский неологизм «прихватизация».

Анализ фактического материала позволил нам выделить ещё одну черту ключевых слов текущего момента, типичную для идеологически дифференцированного языка политики: сакрализация и десакрализация лексики, т.е. наличие у отдельных ключевых слов десакрализованного варианта, имеющего противоположно-оценочную маркированность. Например: *перестройка – горбостройка, приватизация – прихватизация, рынок – базар (об экономике), парад суверенитетов – толчея суверенитетов.*

Данный список лингвистических примет имеет интегральный характер и не является обязательным для всех ключевых слов. Он может служить своеобразным тестом при включении слова в словарь ключевой лексики. Такой словарь очень подвижен: даже в пределах короткого периода в нём выделяются актуальные лексические единицы и слова, переходящие в разряд исключевых. Ядро составляют наиболее употребительные наименования, а в периферию включаются параллельные, вторичные речевые образования той же референтной отнесенности.

В лексикографии отсутствует опыт составления подобного словаря. Группа учёных во главе с Т.В.Шмелевой попыталась определить состав словаря ключевой лексики на материале красноярской прессы. Цель работы состояла в изучении социально-психологических явлений, реконструируемых по данным функционирования ключевых слов. Полученный список примерно сотни единиц был разбит на пять семантических групп: «время», «социум», «субъекты», «право», «рынок». Первые три группы исследователи отнесли к «константам актуального словаря современности» или «вечным» ключевым словам. Оставшиеся две группы являются переменными составляющими словаря, отражающими своеобразие данной эпохи [18].

Таким образом, ключевые слова текущего момента – это одновременно и фрагмент языковой реальности, и «зеркало не только той конкретной сферы действительности, к которой они непосредственно принадлежат,

но и социального феномена более широкого, даже высшего плана – типичного для данной культурно-языковой общности образа жизни с его своеобразной культурой, идеологией, нравственностью» [3:84]. Поэтому в смысловой структуре ключевой лексики политического дискурса актуализируется как этно-культурное, так и идеологическое содержание.

Национальная специфичность политической речи отражает менталитет носителей языка, т.е. особый, присущий данному народу способ видения мира, в котором сосредоточен его культурно-исторический опыт и этнокультурная система критериев оценки. Национальный компонент семантики связан с такими понятиями как «национальная окраска», «добавочная информация», «лексический фон».

Он входит в широкий круг фоновых знаний, потенциально присутствующих в сознании носителей языка и выводимых из предшествующего опыта индивида или общества в целом. Чаще всего этнокультурный компонент эксплицитно не выражен: сливаясь с когнитивным или прагматическим значением, он передаёт информацию, которая воспринимается как национально маркированная, связанная с конкретной лингвокультурной общностью.

Национальный и идеологический аспекты политического дискурса взаимообусловлены, но ведущая роль принадлежит идеологическому компоненту, поскольку политическая деятельность глубоко идеологична по своей сути, и политическая коммуникация имеет идеологическую заданность для пропаганды определённых взглядов и оценок.

Идеологический компонент семантики проявляется в специфическом смысловом и оценочном восприятии содержания социально актуальных слов представителями различных политических групп, нормативно-ценностные системы которых часто не совпадают. Это приводит к противопоставлению одних и тех же явлений, понятий, а следовательно, вызывает противоположное отношение к словам, их обозначающим. Политическая дифференциация современного общества является основой разнонаправленных идеологических оценок, поэтому в данный момент идеологический компонент утрачивает свой фиксированный характер по отношению к слову, которое может иметь позитивные коннотации в «языковом поле» одного политического направления и негативные у представителей другого направления.

Таким образом, в значении ключевых слов политического дискурса совмещается собственно лексическое понятие и субъективная модаль-

ность, в основе которой национальное и идеологическое своеобразие системы ценностей.

Рассмотрев некоторые лингвистические аспекты ключевой лексики, функционирующей в современном идеологическом узусе, можно заключить, что проблема ключевых слов текущего момента представляет интерес не только для филологов, но и политиков, пропагандистов, специалистов в области социальной, политической психологии.

1. Брагина А.А. Лексика языка и культура страны: Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте.-М.,1986.
2. Будагов Р.А. Несколько замечаний о «ключевых словах» в истории культуры// Искусство слова.-М.,1973.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова.- М.,1980.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного.-М.,1990.
5. Воскресенская Л.Б. Лингвострановедческая паспортизация лексики.-М., 1985.
6. Вуйович И. Вопросы лингвострановедческого преподавания русского языка.-М.-Будапешт,1986.
7. Жинкин Н.И. Механизмы речи.-М.,1958.
8. Залевская А.А. Некоторые пути исследования психологической структуры значения ключевых слов в целях оптимизации межнационального общения//Перевод и автоматическая обработка текста.-М.,1987.
9. Красухин К.Г., Sériot P. Analyse du discours politique soviétique (рецензия)//Вопросы языкознания.-1991.-№6.
10. Кухаренко В.А. Коллегаева И.М., Шевченко Н.Г., Тхор Н.М. Ключевые и тематические слова в оригинале и переводе художественного произведения//Филологические науки.-1983.-№4.
11. Лингвострановедение и текст: Сб. науч. тр./Сост. Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров.-М.,1987.
12. Петровский В.В. О ключевых словах в художественной прозе//Русская речь.-1977.-№5.
13. Психолингвистические проблемы семантики: Сб. науч. тр.-Тверь,1990.
14. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику: Курс лекций.-Л.,1989.
15. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти.-М.,1966.
16. Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации).-М.,1976.
17. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза.-М.,1980.
18. Шмелева Т.В. Ключевые слова текущего момента//Collegium.-1993.-№1.
19. Matoré G. La méthode en lexicologie.-Paris,1953.
20. Sériot P. Analyse du discours politique soviétique.-Paris,1985.

Внешняя форма онимов как один из аспектов появления коннотативного сознания

Известно, что создание новой номинативной единицы может происходить двумя путями: либо посредством произвольного изобретения формально совершенно оригинального, ничем не мотивированного языкового знака, либо с использованием уже имеющихся материальных языковых элементов [4:50-51]. Это касается и фонетической стороны знака. Новая единица может возникнуть либо вследствие «изобретения произвольной фонетической последовательности» [4:51], либо путем использования уже имеющихся фонетических последовательностей в качестве производящей базы для новых лексических единиц. Это свойственно и собственным именам (далее – СИ), поскольку именно онимы являются теми элементами системы, внешняя форма которых играет значительную роль в структуре их семантики и связана с «восприятием их красоты или некрасивости, благозвучности или какофоничности» [11:319]. При отсутствии устойчивой сигнификации внешняя сторона знака в СИ имеет относительную самостоятельность, в результате чего сам звукоряд мотивирует появление в ониме коннотативного сознания. Внешняя форма имени при этом может оказаться в отношении противоречия с его семантикой (под семантикой имени собственного понимается «экстралингвистическое значение, включающее информацию, которую оно несет, его специальные ономастические функция и стилистическую и эстетическую значимость» [10]). Это происходит в тех случаях, когда при восприятии имени человек не знает его референции или игнорирует ее, считая несущественной.

В романе Д.Даррела «Моя семья и другие животные» упоминается ситуация, когда животному присваивают имя Quasimodo: «Owing to his repulsive and obese appearance, Larry suggested we called him Quasimodo, and liking the name without realizing the implications, I agreed». При наречении герои исходят из разных установок. Один из героев, Лери, опирается на семантику имени, сравнивая животное и героя романа В.Гюго «Собор Парижской Богоматери». Другого героя, мальчика Джерри, не знающего содержания имени, привлекает его благозвучность. Аналогичные отношения между именем и его восприятием находим в стихотворении Д.Бедного

«Крещение», где описывается ситуация присвоения крестьянским детям необычных, какофонично звучащих имен:

Во имя... отца... и сына... и святого духа...

Крещаются младенцы: Голиндуха...

Евпл... Хуздазад... Турвон...

Лупп... Кирса... Сакердон...

Ёксакостудиан... Проскудия... Коздоя...

Чрез полчаса

В деревне шум стоял от ругани и воя.

Ермил накинулся на кума, на Сысою:

«Кого же ты носил крестить: дите аль пса?

Как допустил его назвать ты Сакердоном?»

В данном случае вошли в противоречие реальная референциальная ценность имени (все это – антропонимы, могущие именовать человека) и приписываемая им потенциальная референция (зоонимная). Противоречие это возникло в результате использования имен, нарушающих звуковые нормы языка, а также узуальные нормы употребления СИ в конкретном социуме. Антропонимы *Голиндуха*, *Проскудия* и под. наделяются негативной коннотацией, находясь в противопоставлении к нормативным фонетически и узуально СИ *Сысой*, *Ермил*. В этом случае внешняя форма провоцирует появление в СИ коннотации экспрессивного плана, делающей такие слова своеобразными онимными экспрессивами. Еще одним подтверждением значимости внешней стороны СИ является феномен «звуковой коннотации» у кореферентных имен типа *Голландия* и *Нидерланды*. По утверждению С.Крипке, в данных словах отсутствует «конвенциональная и широко распространенная в языковом коллективе «коннотация», присущая одному имени, которая отсутствовала бы в другом» [6:204]. Однако ученый отмечает, что в английском языке «слово the Netherlands для внимательного уха может показаться низкой высотой» (выделено мною – Б.Е.) [6: 204].

Следующий пример демонстрирует, как фонетическая сторона имени актуализируется в произвольно изобретенном СИ: «Легкий остроносый челнок, который все гости звали душегубкой, а сам Петр Дмитриевич почему-то *Пендераклий*, бежал быстро» (Чехов. Именины). Здесь автор при построении произвольного СИ намеренно нарушает законы русского благозвучия, в результате имя приобретает негативную коннотацию экспрессивного плана.

Таким образом, возможность звукоряда становиться словообразовательным средством опирается на существование в языке фонетических норм, которые «отличаются чрезвычайной раздражающей способностью» [7:54]. Причем наличие фонетических норм характерно не только для минимальных сегментных единиц языка – звуков (фонем), но и для более продолжительных отрезков. Так, фонетические нормы характеризуют слог, так как «речеобразование организуется не по отдельным звукам, а по слогам» [3: 74], а именно в речи СИ употребляются как значимые единицы.

Итак, любая минимальная речевая последовательность характеризуется не произвольностью, а обусловленностью фонетико-смысловыми (применительно к СИ в ряде случаев просто фонетическими) ассоциациями, опирающимися на узуальный характер законов синтагматики фонем. Следует отметить, что фонетические нормы как правило нейтрализуются в иноязычном контексте, поскольку нормы сочетания звуков (фонем) действительны в пределах одного или нескольких близкородственных языков. Система норм «чужого» языка закрыта для носителей. Безусловно, «процесс восприятия текста предстает как иерархическая система с восхождением от низшего сенсорного к высшему понятийному уровню» [1:26], однако в переводном тексте высока предсказуемость употребления СИ с экзотичной внешней, формой. В таком случае какофоничность звучания не влечет появления у СИ коннотативных значений. Так, в одном из переводов «Очерков Элии» Ч.Лэма встречаем СИ Комбербетч, Коромбона, Мирандуло, Мармадюк и под., которые носителями русского языка безусловно будут отнесены в разряд «необычных» имен. Но подобная фиксация не может повлечь появление или приписывание СИ коннотем, поскольку текст в данном случае воспринимается с точки зрения норм языка-оригинала.

Фонетико-смысловые ассоциации СИ имеют широкий спектр действия, охватывая такие элементы семантики СИ, как эстетическая значимость, экстралингвистическое значение, а также узуальный компонент имени, а именно, принадлежность определенному национальному ономастикону. Например, в романе Ф.Достоевского «Униженные и оскорбленные» употреблены СИ Феферкухен, Фрауенмильх, Фейербах в значении «немец»: «У старика была дочь, и дочь-то была красавица, а у этой красавицы был влюбленный в нее идеальный человек, братец Шиллеру, поэт, в то же время купец, молодой мечтатель, одним словом – вполне немец, Феферкухен какой-то. — То есть это фамилия его Феферкухен?

— Ну, может, и не Феферкухен, черт его дери, не в нем дело... За нею в Париж потащился и Фрауенмилх...

— Стой! Какой Фрауенмилх?

— Ну тот, как его! Фейербах-то... тьфу, проклятый: Феферкухен!..»

Условием для возникновения коннотативного созначения в этих СИ является их внешняя форма, т.е. соответствие фонетического звучания онимов фонетическим нормам, приписываемым немецкому ономастикону. Дополнительную коннотативную окраску пейоративного плана придает наличие в звукоряде СИ звука *ф*, который в русском языке нередко несет негативную окраску, в том числе и в подсистеме собственных имен. Ср., например, ряд коннотативных онимов типа Фалалей, Федора, Фетинья [9:112-124] со значениями пейоративного плана, а также мену звукоизображения имени Иван Иванович — Фан Фаныч [9:114] с вовлечением в создание коннотативного значения внешней формы СИ и т.д. Итак, фонетическое значение онима становится частью его контекстного референтного созначения.

Прием использования корреляции *имя – фонетические нормы родного языка/неродного языка* широко распространен как один из способов создания комического эффекта в произведениях художественной литературы. Например, в «Губернских очерках» М.Е.Салтыкова-Щедрина встречаются имена Кшепищицольский, Пишкшещюльский, Загржембович для именованья поляков. Однако несоответствие звукоряда СИ фонетическим нормам русского языка вообще и русского ономастикона в частности влияет на появление в онимах негативно окрашенного коннотативного созначения. В этом случае авторский замысел согласуется с представлениями читателя о содержании имен (все это – отрицательные персонажи).

Следовательно, звуковые последовательности проприальных единиц можно рассматривать как «нормативные» и «ненормативные». Речь здесь идет о «социологизации» фонетической стороны имени. Ненормативные звуко сочетания трактуются как негативно коннотирующие. В результате могут появиться смешные, нелепо звучащие прозвища. Например, в романе О.Гончара «Твоя зоря» встречаем прозвище *Антидюринг*. Мотивировка имени, судя по контексту, связана именно с экзотической формой СИ: «Наші дотепники тернівчанські... чомусь називають його Антидюрингом». Ср. также употребление в качестве прозвища СИ *Миклухо-Маклай*: «Федь відомо у школі людина. Товарищі чомусь зуть його Миклухо-Маклаєм» (Дрофань. Подарунок).

Иногда слово изначально создается с замыслом через внешнюю форму выразить его негативную семантику. Известно, что одним из этапов порождения высказывания является «выбор звуков» [8:265]. Если же объектом восприятия является произвольное сочетание звуков, лишенное смысла, то процесс восприятия включает элемент оценки вероятностной семантики, в этом случае звукоряд приобретает смыслоорганизующие функции [5:12]. На этом этапе слово может получить негативную или позитивную оценку даже будучи семантически опустошенным. Примером может служить приписываемое Ф.М.Достоевскому созданию отонимного апеллятива *стриюцкий*, который затем широко использовался в произведениях Н.С.Лескова, А.И.Куприна и других писателей: «Там жил отставной капитан, а у него были гости – человек шесть стрюцких, пили водку и играли в штос старыми картами» (Братья Карамазовы); «А тут же рядом торчит этакий интеллигент стрюцкий, вроде вас, Клавдий Иванович!..» (Куприн. Мелюзга). В статье «Что значит слово «стриюцкие»?» Достоевский разъяснял его смысл так: «Стрюцкий» – человек пустой, дрянной и ничтожный. В большинстве случаев, а может быть, и всегда – пьяница, пропойца, потерянный человек... главные свойства этого пустого и дрянного пьянчужки, заслужившие ему особое наименование, выдумку целого нового слова, – это пустоголовость, особого рода вздорность, безмозглость, неосновательность. Это крикливая ничтожность». Как видим, слову приписывается весьма широкий импликационал значения, который мотивируется его внешней формой. Негативно коннотирующее слово в данном случае может получить любое значение семантического поля «негативные характеристики лица».

Во многих случаях внешняя форма СИ является лишь вспомогательным компонентом для возникновения у онима коннотативного созначения. Рассмотрим, например, СИ *Бараба* (аллегровая форма топонима Барабинская степь), употребляющееся в романе С.Залыгина «Тропы Алтая» в значении «научная проблема, не подлежащая разрешению»: «У Вершинина-старшего была такая поговорка: «Нету на вас Барабы!..» «Правильным» человеком был Рязанцев потому, что не пережил своей Барабы. А хотел Вершинин, чтобы его неизменный оппонент хватил бы лиха. «Ничего!» – думал он о Рязанцеве. – Молодой еще, нет пятидесяти. Ни забот, ни сомнений, ни поражений в жизни не было. Но жизнь еще возьмет свое, успеет его научить... Будет у него своя Бараба!» Значение данного СИ (коннотативного онима) опирается в первую очередь на

энциклопедическую информацию о денотате имени. Бараба (другие названия – Барабинская низменность, Барабинское болото, Барабинская степь) – это территория со множеством географических и климатических тайн, раскрыть которые на современном этапе развития науки невозможно. Но кроме энциклопедической информации в возникновении созначения активную роль сыграла и яркая внешняя форма онима. Ведь именно вариант Бараба, а не другой был выбран в качестве производящей основы коннотативного онима. Выскажем предположение, что КО *бурбон* в значении «грубый, невежественный человек», возникшем из значения «выслужившийся из солдат офицер» [12] обязан своему долготу и активному употреблению в языке также и его внешней форме. Косвенным подтверждением этому факту является то, что в английском языке, в котором, естественно, фонетические нормы русского языка не действуют, КО *бурбон* не существует [13].

Наконец, порой внешняя форма СИ создает вокруг имени своеобразный коннотативный ореол, являясь дополнительным стилистическим средством для формирования у читателя адекватного с авторским представлением о герое. С такой функцией внешней формы имени мы встречаемся в «Шинели» Н.Гоголя. Имя главного героя, по выражению автора «странное и выисканное», само по себе является значимым. Но еще более значимым оказывается это имя среди других возможных имен Башмачкина, которые предлагали матери героя:

«Родильнице предоставили на выбор любое из трех, какое она хочет выбрать: Моккия, Соссия, или назвать рибенка во имя мученика Хоздазата... Чтобы угодить ей, развернули календарь в другом месте; выпшли опять три имени: Трифилий, Дула и Варахасий». Весь антропонимный ряд, включая и реальное имя героя – Акакий Акакиевич, составленный из неблагозвучных имен, рассчитан на создание у СИ Акакий Акакиевич фонетически коннотирующего созначения.

Таким образом, внешняя форма проприальных единиц является одним из аспектов появления в них коннотативного созначения. Внешняя форма при этом может играть решающую роль, а может служить вспомогательным средством для появления в ониме созначения.

1. Белянин В.П. Психологические аспекты художественного текста.-М.,1988.
2. Бондарко Л.В. Структура слова и характеристики фонем//Вопросы языкознания.-1967.-№1.

3. Ганиев Д.В. Русский язык: Фонетика и орфоэпия.-М.,1990.
4. Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации// Способы номинации в современном русском языке.-М.,1982.
5. Зимняя И.А. Смысловое восприятие речевого сообщения//Смысловое восприятие речевого сообщения.-М.,1976.
6. Крипке С. Загадка контекстов мнения//Новое в зарубежной лингвистике.-М.,1986.-Вып.18.
7. Куайн У.В.О. Слово и объект (гл.1 и V)//Новое в зарубежной лингвистике.-М.,1986.-Вып.18.
8. Леонтьев А.А. Психоллингвистические единицы и порождение речевого высказывания.-М.,1969.
9. Отин Е.С. Из коннотационного словаря русских онимов (буква Ф)// Восточноукраинский лингвистический сборник.-Донецк,1996.-Вып.2.
10. Подольская В.Н. Словарь русской ономастической терминологии.-М.,1978.
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного.-М.,1973.
12. Словарь русского языка: В 4-х т./Под ред. А.П.Евгеньевой.-М.,1981.
13. Webster's Third New International Dictionary.-Springfield (Mass.).

Ю.О.Карпенко Космічні назви (Програма шкільного факультативного курсу)

Космічні назви – одна з найяскравіших пам'яток історії людської думки. Докладно, своєрідно й мальовничо вони відобразили майже всю історію наукового пізнання Всесвіту. Назви зоряного неба – голос минувшини, свідчення, що дають нам уяву про те, як у прадавні часи розуміли небесні тіла, про стародавні космогонічні концепції і про практичне використання зоряного неба для орієнтації в часі і просторі. Окрім того вони просто прекрасні – ці назви, що прикрашають нашу мову і наше життя. Історія їх виникнення захоплює цікава й повчальна. Ще історія торжества людського генія.

Добираючи з даної програми матеріал для занять на уроках чи в позакласній роботі, доцільно спочатку використати 1-5 теми, що вводять учня у проблематику курсу «Космічні назви», а потім залучати ті теми, які найбільше допасовуються до завдань, поставлених перед собою вчителем.

1. Власні і загальні назви. Різниця між цими двома лексико-семантичними розрядами іменників зводиться до того, що: 1) власні назви позначають у кожному випадку один якийсь предмет у його

індивідуальності, а загальні іменують сукупність предметів чи якусь невизначену їх масу або абстракцію, пор. *Київ, Дунай, Стожари* і – місто, планета, пісок, радість; 2) як висновок: власні назви диференціюють однакові речі, а загальні їх об'єднують, генералізують; 3) власні назви просто позначають предмет і тому не виражають поняття про нього, а загальні назви завжди узагальнюють і, отже, обов'язково є носіями понять про позначувані ними речі; 4) власних назв у кожній мові є незрівнянно більше, ніж загальних назв.

2. Астроніміка як частина ономастики. Наука про власні назви називається ономастикою. Вона включає до свого складу вісім видових наук, що визначаються за типами об'єктів, назви яких досліджують. Це – антропоніміка, наука про особові наймення людей (*Степан, Тичина, Ольжич*); топоніміка, наука про власні географічні назви (*Дніпро, Хрещатик, Україна*); теоніміка, інакше міфоніміка, наука про власні імена надприродних, міфічних істот (*Зевс, Ізіда, Перун*); зооніміка, наука про клички тварин (*Рябка, Гнідий, Мурка*); хрононіміка, наука про власні назви подій, відрізків часу: хрононіми розташовані в часі, як топоніми – у просторі (*Ренесанс, Коліївщина, Крути* – битва, а не поселення); хрематоніміка, наука про власні назви окремих предметів (алмаз *«Кохітур»*, корабель *«Гетьман Сагайдачний»*, поїзд *«Чорноморець»*); ергоніміка, наука про власні назви різноманітних об'єднань людей – партій, організацій, підприємств, фірм тощо (завод *«Арсенал»*, газета *«Голос України»*, ВІА *«Червона рута»*). Одна з видових наук ономастики – астроніміка, або космоніміка – вивчає назви зоряних об'єктів і взагалі всього того, що знаходиться за межами Землі (зірка *Канопус*, сузір'я *Дракон*, туманність *Андромеди*). Ця наука і є предметом нашого розгляду.

3. Навіщо потрібні назви космічних об'єктів. По-перше, просто щоб їх розрізнити, ототожнювати з самими собою. Адже добре не просто дивитись на зоряні розсипи нічного неба, а й уміти їх назвати по імені. По-друге, для кращої орієнтації в просторі й часі. Знання зоряної конфігурації нічного неба дозволяє неозброєним оком визначити час з точністю до 15 хв. і цілком певно зорієнтуватись у просторі. Особливо важливою була орієнтаційна функція зоряного неба в минулому, передусім для тих, хто перебував у русі, особливо для мореплавців та скотарів-кочівників.

4. Виникнення стародавніх космічних назв. Найдавнішими є назви сузір'їв, а також Чумацького Шляху, Сонця та Місяця. Так, є

астрономічний доказ того, що назва *Ведмедиця* (Велика) виникла 100 тисяч років тому: пізніше власний рух зірок призвів до втрати схожості цього сузір'я з ведмедицею. Більшість старих сузір'їв, добре видимих у північній півкулі зоряного неба, було виділено й названо на території від Закавказзя до Месопотамії десь 8-10 тисяч років тому.

5. Історичне співвідношення астронімів і теонімів. Здавня відомі перекази, переважно давньогрецькі, про перенесення на небо міфічних героїв. Пишуть, скажімо, що спочатку люди знали міфічних героїв Персея, Андромеду, крилатого коня Пегаса, міфічне чудисько, що мало з'їсти Андромеду, а вже потім боги (=людська уява) перенесли їх на небо: з'явилися сузір'я *Персей, Андромеда, Пегас, Кит*. Насправді ж усе було навпаки. Сузір'я давно мали свої назви – *Богатир, Прикута жінка, Кит, Кит*, дані за схожістю конфігурації зірок, а вже потім, вторинно вони одержали міфологічне наповнення, що призвело й до зміни їх назв. Можна думати, що й деякі міфи з'явилися під впливом зоряних назв, які виникли незалежно від будь-яких міфів. Останнім часом і слов'янську язичницьку теонімію почали пов'язувати з зоряними назвами. Такі зв'язки не виключені, але практично завжди космічна назва є первинною, а пов'язаний з нею міф – вторинним, залежним від цієї назви.

6. Метафора і метонімія на зоряному небі. Практично всі назви сузір'їв є з походження метафорами – назвами за схожістю (цей тип номінації панував у давнину) чи метоніміями – назвами за суміжністю (цей тип номінації переважає серед назв нових сузір'їв). Прикладом метафори, крім згаданих вище, є назва зодіакального сузір'я *Близняти*: конфігурація двох людей, що взялись за руки. Приклад метонімії – сузір'я *Секстант*: Ян Гевелій запровадив це сузір'я, коли його улюблений приклад секстант згорів у пожежі 1679 р.

7. Народні й наукові назви космічних об'єктів. Практично всі космічні об'єкти, що їх можна бачити неозброєним оком, мають свої народні назви. Особливо активно виділялись ті сузір'я, що відіграють найвагомішу роль при орієнтації в просторі і, найістотніше, в часі: Велика та Мала Ведмедиці, Оріон, а також зоряне скупчення Плеяди і Чумацький Шлях. Народні назви характеризуються своєю численністю і варіативністю, а також певним господарським скеруванням. Так, українські народні назви зоряного неба мають переважно землеробське забарвлення (за яким прозирає скотарство), естонські – риболовецьке. Науковими є ті назви космічних об'єктів, що офіційно затверджені

Міжнародним астрономічним союзом і використовуються в астрономічних розвідках. Це: а) колишні народні назви (переважно скотарські), що з Месопотамії та Єгипту потрапили до Греції, а далі в латинську мову; б) назви об'єктів, відкритих за допомогою телескопа та інших астрономічних приладів. Нормативною вважається латинська форма наукових космічних назв.

8. Чумацький Шлях. Сріблиста лінія Чумацького Шляху, що перетинає навпіл небесну сферу і становить собою зоряну проекцію нашої Галактики, здавна добре відома всім людям на Землі. У різних народів існують сотні назв цього об'єкта. Назви ці вказують на його конфігурацію: шлях, ріка, пояс, шов, слід, акула, коромисло тощо, а також на субстанцію, покриття: шлях (потік тощо) молочний, сніговий, піщаний, солом'яний, пташиний та ін. Тут дуже поширені орієнтаційні назви. Так, назва *Пташиний (Журавлиний, Гусячий) Шлях* вказує, що на цей об'єкт орієнтуються птахи, які летять у вирій і з вирію. Орієнтаційною є й українська назва *Чумацький Шлях*: їдучи в Крим по сіль, чумаки вночі орієнтувалися за Чумацьким Шляхом.

9. Старовинні назви сузір'їв. Серед 88 сузір'їв зоряного неба 48 прийнято вважати старовинними: вони були відомі вже в Месопотамії і знані Давньому Риму. Але виникли вони (див. п.4) саме в районі Месопотамії, у середовищі скотарів: серед них більше половини, 25, узято від назв тварин (*Телець, Овен, Лев*), 14 – від назв людей (*Стрілець, Волопас, Зміносець*) і 9 – від назв неживих предметів (*Стріла, Терези, Трикутник*).

10. Нові назви сузір'їв. Це наймення 40 сузір'їв, переважно південного неба, дані астрономами та мореплавцями у XVI-XVIII ст., починаючи від подорожі Магеллана, після якої стало відомо про *Південний Хрест* – найяскравіше сузір'я півдня. Найбільше нових сузір'їв запровадили астрономи Й.Байер (використовував назви екзотичних тварин: *Павлін, Хамелеон, Золота Риба*), Я.Гевелій (назви давав на взірєць старовинних, переважно тваринні: *Малий Лев, Гончі Пси, Рись*) та Н.Лакайль (обирав назви конкретних приладів та інструментів: *Телескоп, Мікроскоп*).

11. Плеяди. Найвідоміше зоряне скупчення Плеяди (у сузір'ї Тельця) має в кожного народу безліч назв, оскільки воно відіграло вирішальну роль у визначенні часу вночі. Українці здавна знають це скупчення як *Стожари, Волосожар, Квочка, Бабит* та ін. Наукова назва *Плеяди* виникла в античній Греції і має, як і інші грецькі космічні назви, своє міфологічне витлумачення.

12. Назви зірок за місцем у сузір'ї. Із безлічі зірок свої власні назви має близько 300. Вони, ці назви, звучать романтично й привабливо: *Алгеніб, Рігель, Бетельгейзе*. Але їх сенс не такий уже й романтичний. Річ у тім, що стародавні астрономи головними об'єктами неба вважали сузір'я, а зорі переважно називали за їх місцем у сузір'ї, лише по-арабськи. І, отже, *Алгеніб* – Крило (сузір'я Пегас), *Рігель* – Нога, *Бетельгейзе* – Пахва (обидві – в сузір'ї Орион).

13. Інші принципи найменування зірок. Зорі могли також одержувати назви за міфологічним тлумаченням сузір'я. Так, дві найяскравіші зорі Близнят називаються *Кастор і Поллукс*, оскільки ще сузір'я було ототожнене з грецькими героями-близнюками Діоскурами, а звали їх якраз Кастор і Поллукс. Іноді найяскравіші зорі сузір'я позначаються назвою, тотожною сузір'ю. Але назва зорі, на відміну від назви сузір'я, не перекладається. Ось і маємо зорю *Арнеб* (заєць) у сузір'ї Заєць, зорю *Дубге* (Ведмідь) у сузір'ї Велика Ведмедиця. Деякі зоряні назви взагалі ніяк не пов'язані із сузір'ям, вказуючи на якісь інші властивості зірок. Найвідоміший приклад – *Полярна зірка*, яка завжди вказує на північ. Ще приклади: *Проксіма* (найближча до Землі зірка), *Сіріус* по-грецьки значить Палаючий. Будучи найяскравішою зіркою сузір'я Великий Пес (і, до речі, взагалі всього зоряного неба), Сіріус називався у римлян по сузір'ю Псом, по-латині *Канікула* (Песик). А що він з'являється на зоряному небі в липні-серпні, коли через спеку навчання та ряд громадських робіт припинялись, то й ця літня перерва теж почала називатись канікулами.

14. Внесок різних мов у назви зірок. Зірки у звучанні своїх назв різко відмінні від назв сузір'їв передусім тому, що у нас наймення сузір'їв традиційно перекладаються з латині на українську мову, а назви зірок – ні. Це дозволяє уникнути поплутання. Серед назв зірок найбільше (80%) належить арабській мові. Далі йдуть грецькі назви (15%) та назви латинські (5%). Приклади останніх *Спіка* – Колос, сузір'я Діва; *Канела* – Кізочка (сузір'я Візничий); *Регул* – Царьок, сузір'я Лев.

15. Давні назви планет. Стародавні астрономами знали лише 5 планет, бо лише їх можна бачити неозброєним оком: Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн. Усі ці назви взято від імен давньоримських богів. Але прийшло в Рим знання про планети з Греції, де їх іменували, зрозуміло, на грецький лад: Гермес, Афродіта, Арей, Зевс, Крон. Римляни якраз і підібрали до цих грецьких богів своїх відповідників. У Грецію ж традиція іменувати планети найменнями своїх вищих богів проникла з Вавілону.

Але греки й самі, без допомоги східної мудрості, відкрили в часи Піфагора (VI ст. до н.е.) планети як особливий, відмінний від зірок тип космічних об'єктів і назвали їх початково в дусі поклоніння вогню: *Стілбон* – Блискучий, *Фосфор* – Світлоносний, *Пірой* – Вогненний, *Фаєтонт* – Променистий, *Фенонт* – Сяючий.

16. Відкриття нових планет. У XVI ст. Копернік довів, що планетою є й Земля. А інші планети відкрито за допомоги складних обчислень і астрономічних приладів. Так, у XVIII ст. англієць Гершель відкрив планету *Уран*, у XIX ст. француз Левер'є – планету *Нептун*, а в XX ст. американець Томбо – планету *Плутон*. З приводу кожної з цих назв точилися палкі дискусії, однак перемогла традиція продовження міфологічного ряду. Лише в назві *Плутон* (грецький бог підземного царства) зашифровано в двох перших звуках ініціали Персиваля Лоуела, який до смерті шукав цю планету і зробив розрахунки, які значно допомогли Клайдові Томбо. До речі, для віднайдення назви для цієї планети був проведений спеціальний конкурс, у якому перемогла 11-річна школярка.

17. Назви малих планет: міфологічні джерела. Крім дев'яти великих планет навколо Сонця, переважно між орбітами Марса та Юпітера, кружляє ще кілька тисяч малих планет, які інакше іменуються астероїдами. Першу з них віднайдено ще в 1801 р., і відкриття їх триває досі. Кожному астероїду рано чи пізно присвоюють своє власне ім'я. І оскільки всі великі планети (крім Землі) названо іменами античних богів, то й для малих планет початково обирали наймення виключно з античної міфології, обмежуючись на перших порах лише жіночими персонажами. Ось назви перших десяти малих планет: *Церера*, *Паллада*, *Юнона*, *Веста*, *Астрея*, *Геба*, *Ірида*, *Флора*, *Метіда*, *Гігія*. Усього в першій сотні астероїдів 78 міфологічних імен. Такі імена час від часу з'являються й досі, але їх стає все менше. Уже в третій сотні астероїдів їх було менше половини. При цьому вчені вийшли за межі античного світу, беручи назви з давньогипетської, скандинавської, навіть ацтекської міфології. Поступова відмова від міфологічних назв пояснюється тим, що це джерело було досить-таки вичерпані, і, з другого боку, мало інформативним. Потребували свого небесного відзначення люди, міста, країни – і все це стало основою нових традицій у найменування малих планет.

18. Назви малих планет: антропонімічні джерела. Ідея присвоювати малим планетам імена людей народилася давно. Вже астероїд 12 був названий Вікторією на честь англійської королеви. Чоловікові, а не жінці,

вперше було присвячено астероїд 54, названий *Александром* (з традиційним жіночим формантом) на честь Александра Гумбольдта. Пізніше для ясності в хід пішли й прізвища. Спочатку їх сполучали з жіночими закінченнями або суфіксами: *Нансенія*, *Морозовія*, *Мацартія*, *Гауссія*, *Ломоносова*. А потім з'явилися наймення і без цього жіночого додатка: *Коперник*, *Ейнштейн*, *Гагарін*, *Корольов*.

19. Реалії нашої вітчизни серед малих планет. Серед астероїдів знаходимо й *Україну* (1709), й давні та сучасні назви територій, що входять до складу України – *Кіммерія*, *Скіфія*, *Таврида*, *Кримея* (йдеться про Крим), назви міст *Ялта*, *Суміана* (йдеться про Суми), *Одеса* та ін. Щороку в Санкт-Петербурзі видається каталог «Ефемериди малих планет». Візьміть найсвіжіший випуск, полистайте його. Дуже багато речей, пов'язаних з Україною, знайдеться серед назв астероїдів.

20. Назви супутників планет. Якщо не рахувати здавна всім знаного Місяця, супутника Землі, то відкриття супутників планет розпочалося 7 січня 1610 р., коли Галілей скерував свій телескоп на Юпітер, і триває досі. Перші чотири супутники Юпітера одержали назви *Іо*, *Європа*, *Каллісто*, *Ганімед*. Це все – персонажі грецької міфології, пов'язані з Зевсом-Юпітером. Так розпочалася міфологічна традиція іменування супутників планет. Нині назви такого типу мають 14 супутників Сатурна: ці назви обрано переважно серед титанів – братів та сестер Крона-Сатурна: *Титан*, *Япет*, *Рея*, *Тетія*, *Діона* та ін. Два супутники Марса названо іменами дітей Арея-Марса: *Фобос* і *Деймос*. Міфологія панує і в назвах супутників Нептуна та Плутона, також і всіх супутників Юпітера. Але серед супутників Урана затвердилася не міфологічна, а шекспірівська традиція. П'ять його супутників одержали, крім одного, імена персонажів п'єс В.Шекспіра: *Оберон*, *Титанія* (п'єса «Сон у літню ніч»), *Арієль* (п'єса «Буря»), *Умбріль* (у Шекспіра немає), *Міранда* (п'єса «Буря»).

У курсі «Костічні назви» цікаво й корисно розглянути ще ряд питань, які за браком місця лише назовемо, не даючи їм розгорнутої характеристики. Відповідні матеріали вчитель знайде у рекомендованій літературі.

21. Історія і структура назв комет.

22. Історія і структура назв метеорних потоків.

23. Історія назв поверхні Місяця.

24. Історія назв поверхні Марса.

25. Історія назв поверхні Венери.

26. Історія назв поверхні Меркурія.
27. Використання назв зоряного неба в художній літературі.
28. Використання космічних назв для найменування земних об'єктів.
29. Імена українських учених, письменників та діячів культури серед космічних назв.
30. Космічні назви у наукаві фантастиці. Фантастична космонімія.

Література для вчителя

1. Карпенко Ю.О. Велика Ведмедиця // Мовознавство.-1972.-№2.-С.59-66.
2. Карпенко Ю.О. Волосожар, Стожари, Квочка...: Астрономічні знання в народних назвах Плеяд//Наука і культура. Україна: Щорічник.-К.,1986.-Вип.20.-С.323-327.
3. Карпенко Ю.О. До походження астроназв: Молочний Шлях// Мовознавство.-1976.-№4.-С.50-56.
4. Карпенко Ю.А. Имена планет // Рассказы о русском языке: Книга для учителя.-Минск,1975.-С.105-111.
5. Карпенко Ю.О. Назви об'єктів на поверхні планети Венери // Мовознавство.-1979.-№5.-С.17-22.
6. Карпенко Ю.А. Планета Плутон // Рус. речь.-1972.-№1.-С.60.
7. Кедров К.А. Поэтический космос.-М.,1989.-480с. (Опрацювати цю цікаву книгу слід дуже критично).
8. Ковалевська Т.Ю. Стилистичний потенціал космічних назв в українській поезії XIX-XX ст.: Автореф. дис. ...канд. філол. наук.-Дніпропетровськ,1994.-19с.
9. Левин Б.Ю. Название объектов на поверхности Луны//Теория и практика топонимических исследований.-М.,1975.-С.34-37.
10. Матрынов Д.Я. Что есть что на Марсе///Земля и Вселенная.-1974.-№3.-С.21-27.
11. Неяченко И.И. Планета в дар.-Симферополь,1973.-96с.
12. Никонов В.А. География космонимов и этнические связи // Проблемы этногеографии Востока.-М.,1973.-С.33-37.
13. Никонов В.А. Космонимия Поволжья//Ономастика Поволжья.-Уфа,1973.-Т.3.-С.373-381.
14. Попова Н.Н. Ночь // Рус. речь.-1970.-№6.-С.82-84.
15. Рут М.Э. Образная номинация в русском языке.-Екатеринбург,1992.-147с.
16. Фомина Л.Ф. Реконструкція праслов'янської назви Великої Ведмедиці // Мовознавство.-1997.-№1.-С.60-64.
17. Фомина Л.Ф., Фомин Б.Н. Становление русской научной космонимии: названия созвездий//Записки з ономастики.-Одеса,1999.-Вип.1.-С.43-54.

Література для учнів

1. Бонов А. Мифы и легенды о созвездиях.-Минск,1984.-255с.
2. Карпенко Ю.А. Названия звёздного неба.-2-е изд.-М.,1985.-216с.
3. Левитан Е.П. Сказочный мир созвездий//Наука и жизнь.-1975.-№2.-С.112-115.
4. Щеглов П.В. Отраженные в небе мифы Земли.-М.,1986.

В.А.Комарова

Мовні проекти ЮНЕСКО

ЮНЕСКО як самостійна міжнародна організація здійснює власну політику й у галузі мов. Звичайно, зміст терміна «мовна політика ЮНЕСКО» відрізняється від змісту термінів «мовна політика України» чи «мовна політика у Китаї», оскільки, відповідно до Статуту ЮНЕСКО та спеціальних рішень керівних органів цієї організації, ЮНЕСКО заходиться виключно у колі загальнолюдських проблем і не втручається у справи конкретних країн. Отже, мовна політика ЮНЕСКО – це вивчення та розв'язання на світовому рівні різноманітних питань функціонування Мови як неповторного соціального явища, як єдиного засобу співробітництва, досягнення та підтримання мирного співіснування, як єдиного засобу збереження та передачі знань, розвитку науки та культури тощо.

Головна мета політики ЮНЕСКО в галузі мов – поширення мовного та культурного розмаїття та багатомовності (plurilingualism) через освітні програми, захист мовно-культурного багатства світу.

Так, на останній сесії Генеральної асамблеї було ухвалене рішення про періодичне публікування Доповіді ЮНЕСКО про мови світу (UNESCO Report on the World's Languages). Перша така «Доповідь» побачить світ у 2001 році й відбиватиме стан за останнє сторіччя. Потреба такого документу викликана тим, що, за оцінками експертів, дуже багато з 6000 мов, якими розмовляє наша планета, можуть протягом ближчих 20 років просто зникнути. Ясна річ, зупинити природну еволюцію мовного ландшафту неможливо, але можна й треба цей процес призупинити чи принаймні зберегти для історії та науки численні мови, які поступом цивілізації приречені, по суті, на забуття.

«Доповідь» має три головні функції: а) описову – наочно показати наше мовне багатство; б) пояснювальну – виявити конфлікти та проблеми,

які стосуються мов: в) рекомендууючу – спираючися на цей документ, держави та міжнародні організації зможуть розробляти глобальні та регіональні рекомендації для захисту живих мов.

Зіодом, через кожні 5 років виходитиме наступне видання, яке буде відбивати поточні тенденції та, відповідно, рекомендуватиме нові підходи до розроблення мовної політики взагалі та у конкретних країнах.

Підготовчою роботою керує спеціальний наглядовий комітет проекту (створений у 1997 р., знаходиться в Барселоні), який складають директор Відділу мов ЮНЕСКО, голова міжнародного комітету програми Лінгвапакс (Linguarax) та координатор кафедри ЮНЕСКО з лінгвістичного планування в університеті Мон-Ено (Mons-Hainaut, Бельгія).

У виконанні беруть участь і міжурядові й неурядові організації, заклади освіти, наприклад, Linguasphere (Observatoire Linguistique) з Великобританії, Літній інститут лінгвістики (SIL) у США, Міжнародна рада з філософії та гуманітарних наук (CIPSH), програми Linguarax и Linguauri через свої університетські мережі на всіх континентах. Наукову базу забезпечує Постійний науковий комітет, членами якого є всесвітньо відомі лінгвісти та спеціалісти в інших споріднених галузях.

На додаток до “Меморандуму про домовленість”, укладеному між ЮНЕСКО та Автономним Баскським урядом (Іспанія) 23 липня 1997 р., Центр ЮНЕСКО в Більбао визначений як світовий центр збирання, оброблення та збереження вихідних матеріалів для підготовки згаданих доповідей ЮНЕСКО.

Центральна роль у виконанні проекту “Доповіді ЮНЕСКО про мови світу” належить пріоритетному проекту ЮНЕСКО – Лінгвапакс, оскільки проект Лінгваурі (Єднання через мови, існує з 1992 р.) є регіональним і був започаткований, аби створити в Європі університетську мережу навчання іноземних мов та соціальних наук. Нині ця мережа має понад 80 членів й охоплює вже весь світ. Координацію програми здійснює Кафедра ЮНЕСКО з міжкультурного діалогу та соціальної взаємодії при Московському лінгвістичному університеті.

Ідея проекту Лінгвапакс (Мир через мови) отримала організаційне оформлення у 1986 р. у Києві під час міжнародної конференції з питань змісту та методів навчання іноземних філологій як засобів міжнародного миру та співрозуміння взагалі й у перед- та постконфліктних регіонах зокрема. Учасники цієї конференції одностайно висловилися про нагальність включення проблем навчання миру до кола проблем навчання

мов, оскільки саме через пізнання “не-своїх” мови, фольклору та літератури народи пізнаватимуть одне одного, а це автоматично призведе до поширення толерантності та культури миру. Головне завдання Лінгвапаксу полягає у тому, щоб готувати вчителів-філологів не як лише спеціалістів з іноземної словесності, але як носіїв та впроваджувачів ідеології культури миру. З 1986 р. відбулися ще шість світових семінарів з проблематики Лінгвапаксу: у жовтні 1986 (Іспанія) – “Мови та освіта в Європі”, у червні 1990 (Німеччина) – “Іноземні мови та літератури”, в лютому 1994 (Іспанія) – “Навчання мов та розвиток взаєморозуміння між громадами”, в липні 1995 (Австралія) – “Лінгвапакс в Азії та Тихоокеанському регіоні”, у березні 1996 (Іспанія) – “Мовна політика” та у 1998 р. (Буркіна-Фасо) – “Лінгвапакс в Африці: Багатомовне навчання та мовне розмаїття”. Виконання проекту провадить ціла мережа місцевих центрів Лінгвапакс, а з 1997 р. Кафедра лінгвістичного планування, заснована в університеті Мон-Ено (Бельгія) з метою підготовки тренерів та викладачів, які зможуть розробляти спеціальні програми (навчання та вивчення рідної, другої, іноземної мови) та давати рекомендації державам-членам ЮНЕСКО щодо здійснення багатомовності та полікультурності в освіті, є центром міжуніверситетської мережі Лінгвапакс (понад 40 університетів) і забезпечує інтелектуальні та технічні потреби цієї програми.

В Україні, на жаль, проект Лінгвапакс поки що дуже мало відомий (нагадаю, що започаткований він був саме в нашій країні!) і за ним не виконуються жодні конкретні завдання. Це пов'язане, можливо, із тим, що Україна не належить до постконфліктних і не розглядається як передконфліктна держава. Але варто зауважити, що й в Україні існують величезні проблеми у вихованні культури мирного співіснування, мовної політики взагалі та мовної політики в галузі освіти зокрема. Ми не маємо права закривати очі на серйозні питання, наприклад, у шкільництві мовами національних меншин, на вживання цих мов в мас-медіа тощо.

Міжнародний комітет Лінгвапакс знаходиться в Каталонському Центрі ЮНЕСКО (Mallorca, 285, ES 08037 Barcelona, España).

Докладну інформацію зацікавлені читачі можуть знайти на WEB-сторінці цього комітету – <http://www.linguarax-unesco.cm>

Наші автори

Азарова Лариса Евстахіївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького державного технічного університету

Алатирєва Наталія Борисівна - аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ

Баранник Людмила Федорівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОДУ

Бардіна Наталія Василівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОДУ

Белицька Євгенія Миколаївна - ст. викладач кафедри російської мови та загального мовознавства Горлівського державного педінституту іноземних мов

Бондар Олександр Іванович - доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови ОДУ

Весна Тетяна Василівна - асистент кафедри французької філології ОДУ

Горбань Вікторія Володимирівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОДУ

Домброван Тетяна Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови ОДУ

Жаборюк Олена Анатоліївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови ОДУ

Іванова Наталія Георгіївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОДУ

Карпенко Юрій Олександрович - доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови ОДУ

Ковалєвська Тетяна Юріївна - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОДУ

Комарова Вікторія Анатоліївна - ст. викладач Інституту післядипломної освіти ОДУ

Кузь Галина Тарасівна - аспірантка кафедри історії та культури української мови Чернівецького державного університету

Мельник Юлія Валеріївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кіровоградського державного педагогічного університету

Петлюченко Наталія Володимирівна - викладач кафедри німецької філології ОДУ

Хрустик Надія Михайлівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОДУ

Шумаріна Тетяна Федорівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОДУ

Ярова Ліліана Вікторівна - аспірантка кафедри російської мови ОДУ

Зміст

Бондар О.І. Світ автора – світ читача – світ персонажів	3
Бардіна Н.В. Тенденции современной науки и перспективы антропоцентрического языкознания	8
Жаборюк О.А. Предикация та предикативність у контексті теорії логіко-граматичної динаміки	28
Петлюченко Н.В. Вплив просодичних факторів на акустичні параметри зімкнених проривних приголосних на стику слів	36
Хрустик Н.М. Про перервані морфи та інфікси в українській мові	43
Іванова Н.Г. Семасиологический анализ потенциальных глаголов в поэтическом тексте	48
Азарова Л.Є. Складноскладені іменники як самостійні лексико-граматичні одиниці	53
Баранник Л.Ф. Молдаванизмы в русских островных говорах Одесщины	59
Горбань В.В. Слагаемые семантики производных слов	67
Яровая Л.В. Терминологическое поле судовождения в современном русском языке	70
Мельник Ю.В. Українське дієслово у слов'янських перекладах (проблеми дієслівної транспозиції)	77
Ковалєвська Т.Ю., Шумаріна Т.Ф. Антропонимическая актуализация в аспекте мнемической деятельности	83
Кузь Г.Т. Фразеологія як об'єкт дослідження етнолінгвістики	90
Домброван Т.И. О некоторых закономерностях синтаксической сочетаемости английского глагола	95
Алатирєва Н.Б. Деякі аспекти існування метатексту в гіпертексті (загадки у колядках та русальних піснях)	99
Весна Т.В. Ключевые слова современной политической коммуникации	105
Белицкая Е.Н. Внешняя форма онимов как один из аспектов появления коннотативного сознания	113
Карпенко Ю.О. Космічні назви (Програма шкільного факультативного курсу)	119
Комарова В.А. Мовні проекти ЮНЕСКО	127
Наші автори	130

Записки з загальної лінгвістики.

3-324 Вип. 1: Збірник наукових праць. — Одеса: Астропринт, 1999. —

132 с.

ISBN 966-549-294-2.

з 4602000000-130 Без оголош.
549-99

ББК 81.0я43

Наукове видання

ЗАПИСКИ З ЗАГАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 1

Збірник наукових праць

Технічний редактор *А. О. Хворостецький*

Підписано до друку 20.08.99. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура "Times". Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7.67. Тираж 100 прим. Зам. № 462.

Видавництво і друкарня "Астропринт"
270026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел. (0482) 26-98-82, 26-96-82, 68-77-33
www.astroprint.odessa.ua

неє
І ОУЗ.
Н.К.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА